

**PROJEKT STRATEGII ROZWOJU
POWIATU BIESZCZADZKIEGO**

2023 - 2030

Spis treści

1. Wstęp do strategii	4
2. Diagnoza Powiatu Bieszczadzkiego.....	7
2.1. Charakterystyka Powiatu	7
2.2. Strefa społeczna	13
2.2.1. Demografia	13
2.2.2. Oświata i wychowanie	21
2.2.3. Ochrona zdrowia	24
2.2.4. Pomoc społeczna	25
2.2.5. Kultura i dziedzictwo kulturowe.....	26
2.2.6. Sport, rekreacja, turystyka	30
2.2.7. Infrastruktura komunikacyjna	51
2.4. Strefa gospodarcza.....	67
2.4.1. Rynek pracy	67
2.4.2. Bezrobocie	70
2.4.3. Struktura, przedsiębiorczość i rolnictwo	71
2.5. Kapitał finansowo - organizacyjny	77
3. Wnioski z diagnozy	82
3.1. Obszar społeczny.....	83
3.2. Obszar gospodarczy	85
3.3. Obszar przestrzenno-środowiskowy.....	86
3.4. Analiza SWOT	87
4. Plan operacyjny	92
5. Zadania postawione dla osiągnięcia celów.....	96
6. System realizacji strategii	102
7. Ramy finansowe oraz źródła finansowania	106
Spis tabel	109
Spis map	112
Spis wykresów	114
Spis zdjęć	116

Szanowni Mieszkańcy Powiatu Bieszczadzkiego,

każdy z nas wyznacza sobie mniejsze lub większe cele. Nie wszystkie jednak udaje nam się zrealizować, ale te które osiągniemy, dają nam dużą satysfakcję. Zarządzanie powiatem to ciągłe wyznaczanie nowych wyzwań, we wszystkich obszarach funkcjonowania samorządu lokalnego. Mniejsze cele udaje nam się zrealizować w ciągu bieżącego roku budżetowego. Większe zaś wymagają czasu, konsekwencji i determinacji, aby cel został osiągnięty. Zbiór tych celów stanowi Strategię Rozwoju Powiatu, która jednocześnie jest diagnozą i próbą odpowiedzi na pytania: czego oczekują i potrzebują nasi mieszkańcy oraz jakie powinny być główne kierunki działań?

W odpowiedzi na te pytania oraz dynamicznie rozwijającą się rzeczywistość, zmieniające otoczenie i rytm życia zrodziła się potrzeba wypracowania nowych kierunków działań i nowych perspektyw, tworzących Strategię Rozwoju Powiatu Bieszczadzkiego na lata 2023-2030. Prace nad nią poprzedzone były rozległymi konsultacjami społecznymi z mieszkańcami, organizacjami pozarządowymi, pracownikami Starostwa Powiatu, przedstawicielami samorządu i ekspertami. Oddolne podejście pozwoliło stworzyć główne obszary oczekiwanych zmian i diagnozę potrzeb społeczności gminy. Sam zaś dokument został stworzony przez zespół ekspertów, składających się zarówno z pracowników Starostwa Powiatowego, jak i specjalistów zewnętrznych.

Strategia Rozwoju Powiatu Bieszczadzkiego na lata 2023-2030 jest w moim przekonaniu odpowiedzią na zmieniającą nas rzeczywistość i nowe wyzwania. Odpowiada również na pytania, jak wykorzystać naszą przeszłość i naturalne walory regionu. Jest to dokument autentyczny, z którym się w pełni utożsamiam. Jestem przekonany, że nie zabraknie nam determinacji do jego systematycznego wdrażania, aby za 10 lat z satysfakcją powiedzieć – osiągnęliśmy nasz cel!

**Starosta Powiatu Bieszczadzkiego
Marek Andruch**

WSTĘP DO STRATEGII

Projekt Strategii opracowuje Starosta Powiatu zgodnie z ustaleniami i rekomendacjami w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w województwie, określonych w strategii rozwoju województwa.

Wizja Powiatu Bieszczadzkiego

jako najbardziej pożądaný obraz w przyszłości

Kierunki Działañ

wskazujące jakie kluczowe zmiany należy wprowadzić w powiecie, aby zrealizować wybrane cele .

Cele realizujące wizję gminy i przybliżające jej realizację:

1. Infrastruktura podnosząca jakość życia mieszkańców,
2. Rozwój sfery gospodarczej na bazie posiadanych zasobów i potencjału,
3. Rozwój sfery społecznej powiatu .

Jak pracowaliśmy nad Strategią Rozwoju Powiatu Bieszczadzkiego na lata 2023-2030

Strategia została oparta o dane statystyczne (część diagnostyczna), jednak kluczową rolę w wytyczeniu przyszłości powiatu bieszczadzkiego odegrali mieszkańcy, radni i urzędnicy. Ich opinie i wizje rozwoju pozyskane podczas spotkań, warsztatów i badań ankietowych były podstawą do prac nad niniejszą Strategią.

1

Wizja Powiatu Bieszczadzkiego do 2030 r.
- warsztaty z pracownikami Starostwa,

2

Diagnoza barier i potencjałów
- analiza danych statystycznych,
- analiza dokumentów planistycznych,
- analiza SWOT.

3

Cele startegiczne
- prace grup roboczych.

4

Projekt Strategii Rozwoju Powiatu Bieszczadzkiego
- elektroniczne zgłaszanie uwag,
- papierowe zgłaszanie uwag,
- spotkanie konsultacyjne.

Na dynamikę rozwoju oraz zachodzące zmiany w Powiecie Bieszczadzkim, oprócz lokalnych uwarunkowań, problemów i potencjałów wpływają również globalne lub krajowe trendy. Poniżej przedstawiono kilka najważniejszych trendów determinujących obrany kierunek rozwoju powiatu.

ZMIANY KLIMATU I CZYSTSZA ENERGIA

Postępujące zmiany klimatyczne wymagają - zarówno od administracji, biznesu, jak i mieszkańców, radykalnych zmian na poziomie działań systemowych i jednostkowych. Rosnąca świadomość energetyczna i ekologiczna sprawiają, że rynek i zainteresowanie zielonymi źródłami energii stale wzrasta, również wśród mieszkańców Powiatu Bieszczadzkiego. Unia Europejska, poszczególne kraje oraz firmy za swój długofalowy cel stawiają sobie zeroemisyjność i neutralność klimatyczną. Nie jest tajemnicą, że bardzo duży wpływ na rozwój wszystkich regionów będzie miała jedna z kluczowych dla Komisji Europejskiej strategii rozwoju - Europejski Zielony Ład. Ta nowa polityka UE dotyczy wszystkich sektorów gospodarki, w szczególności transportu, energii, rolnictwa, obiektów budowlanych i przemysłu. Stawienie czoła zmianom klimatycznym i odpowiednie wykorzystanie narzędzi, które oferowane są na szczeblu krajowym i europejskim dają szansę na to, by zwiększyć odporność Powiatu Bieszczadzkiego na zmiany klimatu i zmniejszyć wpływ powiatu na pogarszanie się stanu środowiska.

SIECIOWANIE USŁUG

Idea konwergencji i łączenia produktów i usług oraz współpracy wielu, czasami zaskakujących podmiotów, nie jest nowa, ale zaczyna nabierać rozpędu. Rośnie multifunkcjonalność, zarówno miejsc (przestrzeni publicznych, budynków użyteczności publicznej), jak i produktów czy usług tak, aby odpowiedzieć na jak najwięcej potrzeb konsumentów. Przejawiać się może w tworzeniu produktów sieciowych w powiecie Bieszczadzkim, integracji środków transportu, pakietowaniu usług, np. turystycznych, hotelarskich, gastronomicznych oraz bardzo szerokiej współpracy pomiędzy podmiotami różnych branż. Takie podejście stwarza warunki do kompleksowej obsługi odwiedzających powiat turystów.

STARZENIE SIĘ SPOŁECZEŃSTWA

Do 2050 roku co trzeci Europejczyk będzie miał ponad 60 lat. Średnia długość naszego życia rośnie, jednocześnie spada wskaźnik urodzeń. Rosnąca liczba osób starszych w społeczeństwie wpływa na funkcjonowanie powiatu, a także na liczbę miejsc pracy oraz rodzaj produktów. Powoduje to również szereg konsekwencji gospodarczych – coraz mniej osób będzie płaciło podatki jako osoby aktywne zawodowo, rośnie obciążenie systemu ochrony zdrowia, a jednocześnie coraz więcej osób będzie potrzebowało wsparcia państwa w postaci emerytury czy renty. W tym kontekście bardzo istotne jest takie strategiczne zarządzanie powiatem, które będzie dążyć do zwiększania liczby i odsetka osób aktywnych zawodowo. Wygrywać będą te gminy, które skutecznie utrzymają obecnych i przyciągną nowych mieszkańców.

LOKALNOŚĆ

Jako przeciwieństwo postępującej globalizacji, lokalność jest synonimem tego co bardziej autentyczne, wartościowe i o lepszej jakości. Swoje odzwierciedlenie znajduje zarówno w coraz powszechniejszym wsparciu lokalnych przedsiębiorców i wytwórców żywności, kultywowaniu tradycji i kultury oraz mocniejszym skupieniu uwagi na najbliższym otoczeniu. Trend ten w Powiecie Bieszczadzkim przejawia się przede wszystkim w działalności lokalnych stowarzyszeń i organizacji społecznych w zakresie kultury i zachowania tożsamości lokalnej, co znacząco wpływa na zacieśnienie więzi sąsiedzkich i budowę odpowiedzialnego, aktywnego społeczeństwa w powiecie.

DIAGNOZA

2.1. Charakterystyka Powiatu

2.1.1. Położenie geograficzne

Zgodnie z podziałem fizycznogeograficznym Polski, obszar powiatu bieszczadzkiego położony jest w zasięgu mezoregionu Gór Sanocko-Turczańskich, oraz w granicach mezoregionu Bieszczady Zachodnie. Mezoregiony te wchodzi w skład makroregionu Beskidy Lesiste, które są częścią Zewnętrznych Karpat Wschodnich. Góry Sanocko-Turczańskie rozciągają się w brzeźnej części Beskidów Wschodnich między dolinami Sanu i Stryja, przechodząc dalej na wschód w tzw. Beskidy Brzeźne. Grzbiety górskie mają regularny, równoległy układ, a ich wysokości wzrastają w kierunku południowo-wschodnim. Od północy Góry Sanocko-Turczańskie przechodzą w Pogórze Przemyskie. Bieszczady Zachodnie są częścią Beskidów Wschodnich położoną między Przełęczą Łupkowską i dolina Osławy na zachodzie a Przełęczą Użocką i źródłami Sanu na granicy

Ukrainy, gdzie rozciągają się Bieszczady Wschodnie. Od północnego-wschodu sąsiadują z Górami Sanocko-Turczanskimi.

Bieszczady Zachodnie i Góry Sanocko-Turczańskie zbudowane są ze sfałdowanych utworów fliszowych. Charakterystyczną cechą ukształtowania Bieszczad są długie, równoległe pasma górskie, ciągnące się z północnego zachodu ku południowemu wschodowi. Układ tych pasm jest odbiciem litologii i tektoniki podłoża. Elementem grzbietotwórczym są bardziej odporne na denudację kompleksy skalne z przewagą piaskowców, obniżenia zaś zostały wypreparowane w kompleksach z przewagą łupków. Przez obszar powiatu przebiegają dwa bieszczadzkie pasma: Otryt (ze szczytem Trohaniec - 939 m n.p.m.) i Połonina Wetlińska. Fragment Gór Sanocko-Turczańskich, czyli bieszczadzkiego przedgórze, obejmuje pasmo Ostrego z jego najwyższym szczytem Ostre - 804 m n.p.m.

Teren jest urozmaicony pod względem morfologicznym. Najwyższe wzniesienie to szczyt Tarnica (1346 m n.p.m.) w paśmie Połoniny Wetlińskiej. Najniższy punkt znajduje się w północno-zachodniej części powiatu. Jest to powierzchnia Jeziora Solińskiego (416 m n.p.m.).

2.1.2. Położenie administracyjne

Pod względem administracyjnym, powiat bieszczadzki położony jest w południowo-wschodniej części województwa podkarpackiego, podzielonego na 21 powiatów oraz 4 miasta na prawach powiatu.

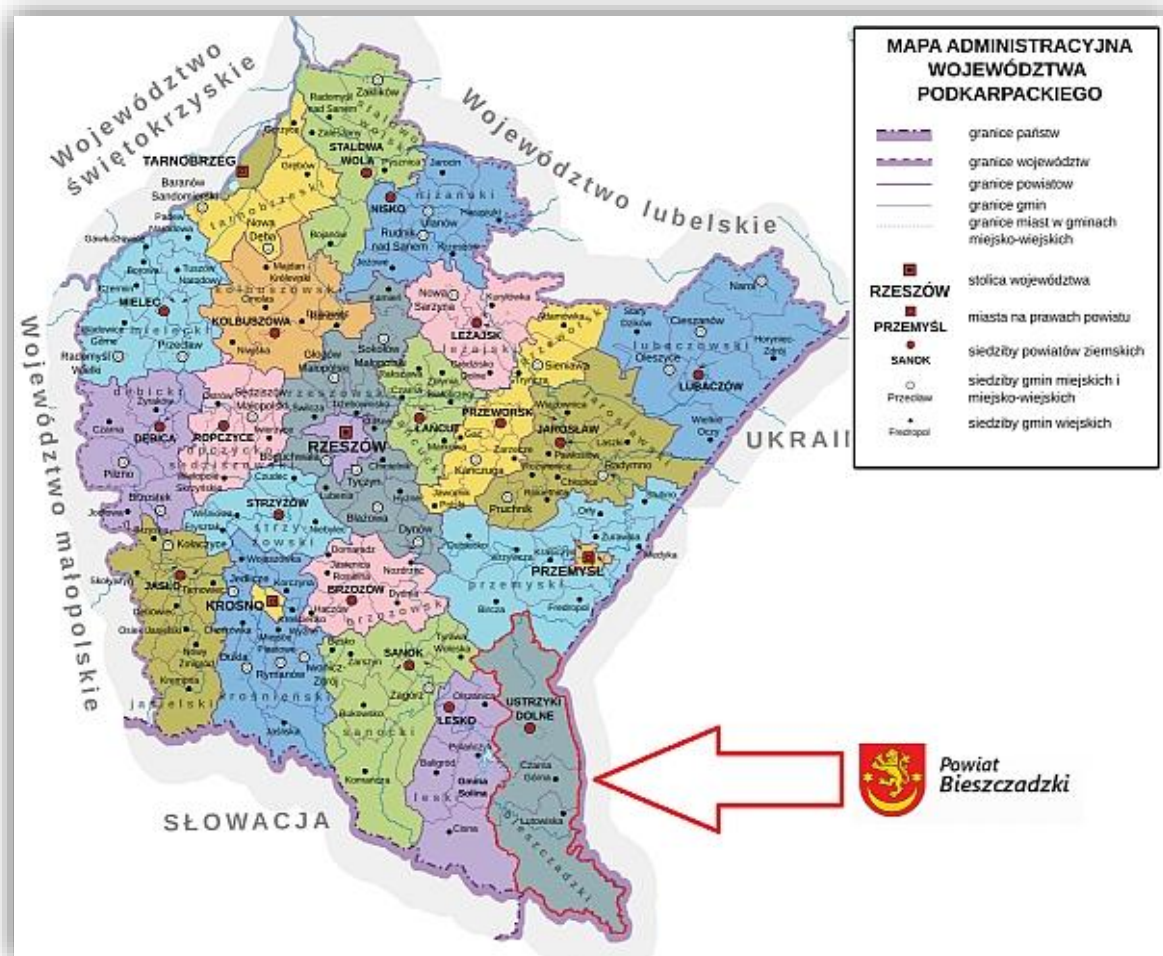
Powiat bieszczadzki sąsiaduje:

- od zachodu z powiatem leskim (Solina i Cisna) i sanockim (gmina Tyrawa Wołoska),
- od północy z powiatem przemyskim (gmina Bircza i Fredropol),
- na południu ze Republiką Słowacką (w jednym punkcie, na szczycie góry Kremenaros),
- na południu i na wschodzie z Ukrainą.

Granice wschodnia i południowa powiatu stanowią granicę państwową Rzeczypospolitej Polskiej, a granica z Ukrainą stanowi zarazem granicę Unii Europejskiej.

Mapa 1 położenie powiatu bieszczadzkiego na tle województwa podkarpackiego

Powiat Bieszczadzki zajmuje łączną powierzchnię 1 139,06 km², co stanowi 3,6 % powierzchni województwa podkarpackiego. Jego siedzibą jest miasto Ustrzyki Dolne które jest ponad gminnym i regionalnym ośrodkiem administracyjnym. Ustrzyki Dolne położone są w odległości około 120 km od Rzeszowa i około 70 km od Przemyśla.

2.1.3. Podział administracyjny

Powiat Bieszczadzki w obecnych swoich granicach funkcjonuje od dnia 1 stycznia 2002 roku obejmując 3 gminy:

- gmina miejsko-wiejska Ustrzyki Dolne,
- gmina wiejska Czarna,
- gmina wiejska Lutowiska.

Mapa 2 gminy powiatu bieszczadzkiego

Źródło: powiat bieszczadzki

Tabela 1 Powierzchnia gmin powiatu bieszczadzkiego

Nazwa gminy	Powierzchnia gminy w km ²	Powierzchnia gminy w ha	Udział w powierzchni powiatu %
gmina Czarna	185	18 477	16,2
gmina Lutowiska	475	47 563	41,7
gmina Ustrzyki Dolne	479	47 867	42,1
powiat bieszczadzki	1 139	113 907	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

2.1.4. Opis gmin wchodzących w skład powiatu

Poniżej została przedstawiona charakterystyka poszczególnych gmin, które tworzą analizowany obszar, w zakresie położenia, powierzchni i podziału administracyjnego.

Gmina Czarna

Gmina Czarna położona jest w Prowincji Karpat Południowo – Wschodnich, Podprovincji Beskidów Wschodnich, w Makroregionie Beskidów Lesistych, Mezoregionie Gór Sanocko – Turczańskich i Bieszczadów Zachodnich. Położona jest w południowo-wschodniej części województwa podkarpackiego w powiecie bieszczadzkim,

u podnóży pasm Żukowa, Ostrego i Otrytu. Powierzchnia gminy wynosi 185 km², co stanowi 1,03% powierzchni województwa oraz 16,2% powierzchni powiatu bieszczadzkiego. Od wschodu graniczy z Ukrainą od południa z gminą Lutowiska, od zachodu z gminą Cisna oraz Solina, a od północy z gminą Ustrzyki Dolne.

Gmina Czarna leży w południowo-wschodniej części Polski. Od strony północnej graniczy z Gminą Ustrzyki Dolne, do strony południowej z Gminą Lutowiska, natomiast od strony zachodniej z Gminą Solina. Jest gmina, która od wschodu graniczy z Ukrainą.

Siedzibą władz gminy jest miejscowość Czarna. W skład gminy wchodzi 17 miejscowości: Miejscowości należące do gminy to: Czarna Górna (siedziba gminy), Czarna Dolna, Rabe, Żłobek, Lipie, Michniowiec, Bystre, Polana, Chrewt, Olchowiec, Serednie Małe, Paniszczów oraz miejscowości niezamieszkałe: Rosochate, Rosolin, Sokołowa Wola i Tworylne, które tworzy 7 sołectw: Czarna Dolna, Czarna Górna, Lipie, Michniowiec, Polana, Rabe, Żłobek.

Mapa 3 Podział administracyjny gminy Czarna

Źródło: bip.czarna.pl

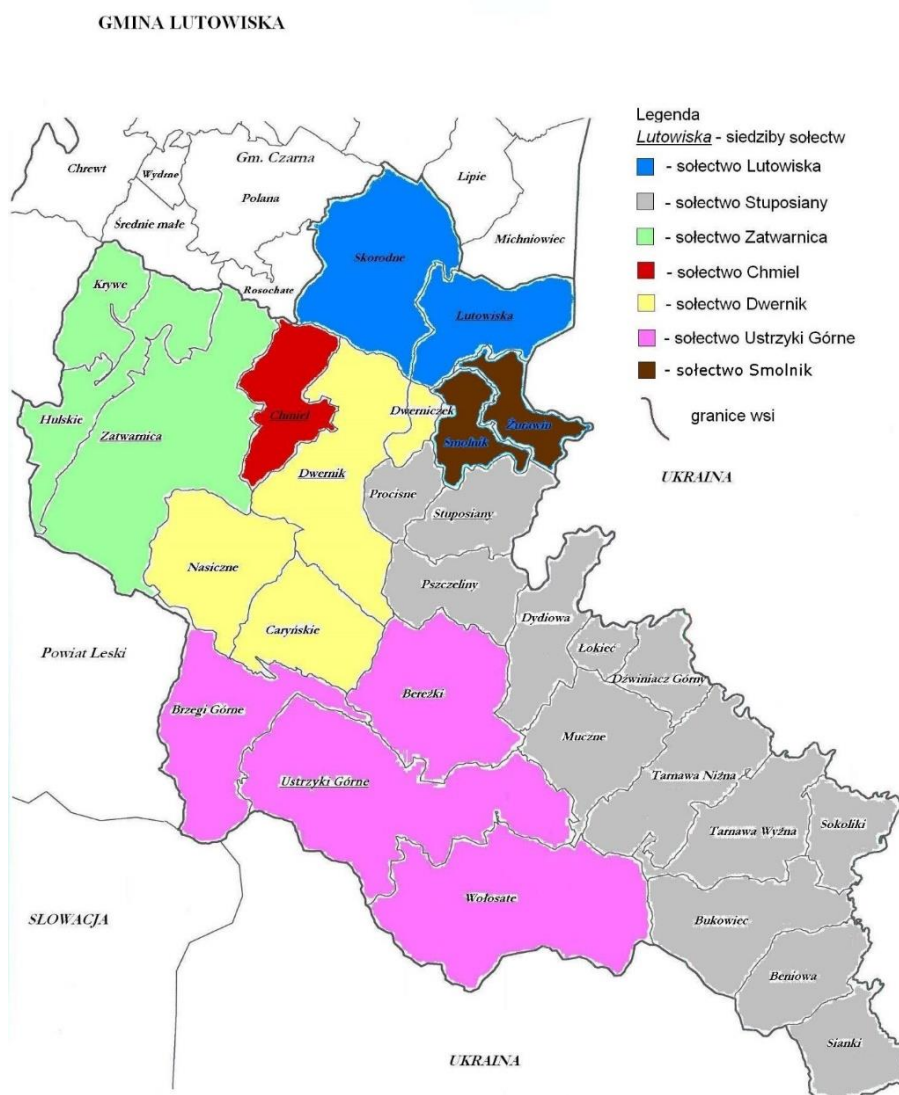
Gmina Lutowiska

Gmina Lutowiska jest położona w Województwie podkarpackim i zajmuje łącznie powierzchnię 475 km², co stanowi 2,66% powierzchni województwa. Jest to gmina wiejska położona w powiecie bieszczadzkim i stanowi 41,7% jego powierzchni. Jest jedną z największych gmin w kraju i jednocześnie należy do jednej z najmniej zaludnionych jednostek administracyjnych.

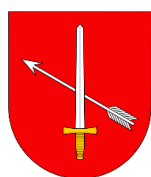
Gmina Lutowiska to najbardziej wysunięta gmina na południowo-wschodnią część Polski. Od strony północnej graniczy z Gminą Czarną, natomiast od strony zachodniej z Gminą Cisna. Jest to jedyna gmina, która jednocześnie sąsiaduje z Ukrainą – od wschodu i Słowacją od południa.

Siedzibą władz gminy jest miejscowość Lutowiska. W skład gminy wchodzi 7 sołectw: Chmiel, Dwernik, Lutowiska, Smolnik, Stuposiany, Ustrzyki Górne i Zatwarnica. Wśród miejscowości należących do gminy znajdują się również niezamieszkałe wsie, które mają wartość historyczną.

Mapa 4 Podział administracyjny gminy Lutowiska

Źródło: bip.lutowiska.pl

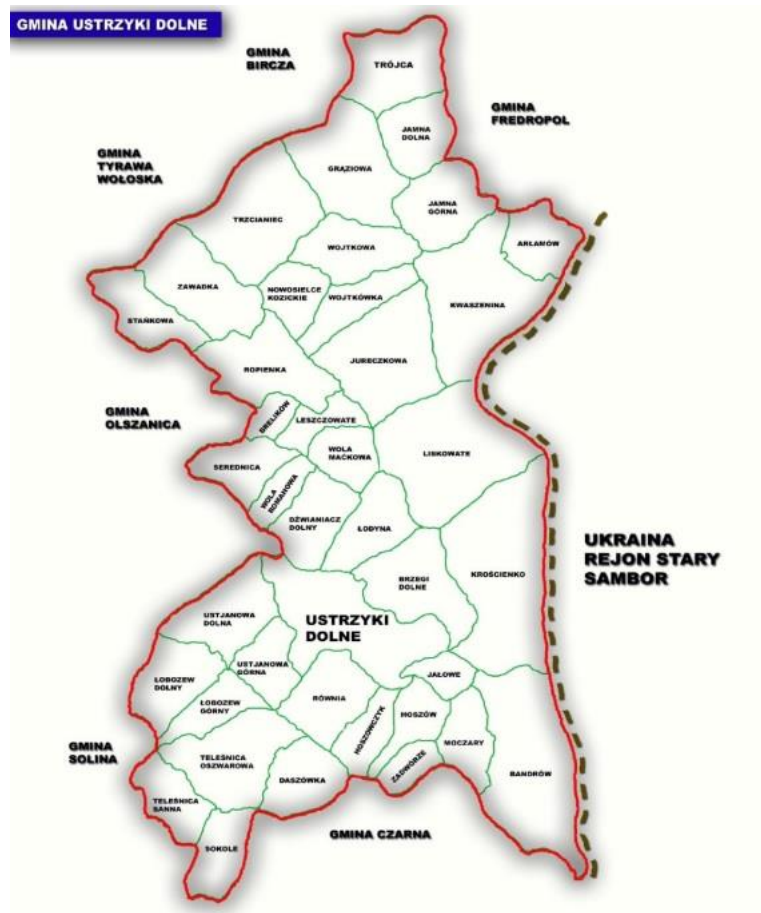
Ustrzyki Dolne

Gmina Ustrzyki Dolne leży w paśmie Gór Sanocko - Turczańskich. Dużą część powierzchni gminy zajmują lasy. Jest to mieszany starodrzew stanowiący część ogromnego kompleksu leśnego ciągnącego się od Słowacji po Ukrainę, a zarazem element otaczającego miasto od północy i wschodu Parku Krajobrazowego Gór Słonnych. Na terenie gminy, w odległości 7 km od Ustrzyk znajduje się przejście graniczne

Krościenko – Smolnica pomiędzy Polską a Ukrainą. Gmina jest położona w południowo - wschodniej części województwa podkarpackiego, a siedzibą gminy i powiatu bieszczadzkiego są Ustrzyki Dolne. Powierzchnia gminy wynosi 479 km² i stanowi 42,1 % powierzchni powiatu.

W skład gminy wchodzi 27 sołectw: Bandrów Narodowy, Brelików-Leszczowate, Brzegi Dolne, Dźwiniacz Dolny, Hoszowczyk, Hoszów, Jałowe, Jureczkowa, Krościenko, Liskowate, Łobozew Dolny, Łobozew Górny, Łodyna, Moczary, Nowosielce Kozickie, Ropienka, Równia, Serednica-Wola Romanowa, Stańska, Teleśnica, Trzcianiec, Ustjanowa Dolna, Ustjanowa Górna, Wojtkowa, Wojtkówka, Zadwórze i Zawadka.

Mapa 5 Podział administracyjny gminy Ustrzyki Dolne

Źródło: bip.ustrzyki-dolne.pl

2.2. Strefa społeczna

2.2.1. Demografia

Uwarunkowania demograficzne są jednym z kluczowych czynników mających wpływ na sytuację społeczno-gospodarczą kształtującą procesy rozwojowe na danym obszarze. Procesy demograficzne zachodzące w danym obszarze można analizować w oparciu o dane dotyczące liczby ludności, migracji i przyrostu naturalnego, struktury ludności, procesy starzenia się społeczeństwa, a także prognozy demograficzne.

Na przestrzeni ostatnich lat, zarówno na obszarze województwa podkarpackiego, jak i pozostałej części kraju, zauważyć można niekorzystne trendy demograficzne, które przejawiają się m.in. w spadającej liczbie ludności czy też we wzroście liczby osób w wieku poprodukcyjnym.

Obszar powiatu zamieszkiwało 20 940 osób, co stanowi 1,2 % ogólnej liczby ludności województwa podkarpackiego. Dane dotyczące liczby ludności oraz gęstości zaludnienia w poszczególnych gminach według stanu na dzień 31.12.2021 r. przedstawia poniższa tabela.

Tabela 2 Liczba ludności oraz gęstość zaludnienia w powiecie bieszczadzkim według stanu na dzień 31.12.2021 r.

Nazwa gminy	Liczba ludności	Gęstość zaludnienia (os/km ²)	Udział w liczbie ludności powiatu (%)
gmina Czarna	2 394	13	11,4
gmina Lutowiska	2 029	4	9,7
gmina Ustrzyki Dolne	16 525	35	78,9
powiat bieszczadzki	20 940	18	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Jak wskazują powyższe dane, gminą z największą liczbą mieszkańców spośród objętych diagnozą jest gmina Ustrzyki Dolne z 16 525 mieszkańcami, co stanowi 78,9 % liczby ogólnej ludności zamieszkującej powiat. Jest to też gmina z największą gęstością zaludnienia wynoszącą 35 osoby na km². Najmniej mieszkańców zamieszkuje gminę Lutowiska – 2 029 mieszkańców, co stanowi 9,7 % liczby ludności obszaru powiatu, posiadając również najmniejszą gęstość zaludnienia spośród wszystkich gmin – 4 osoby na km².

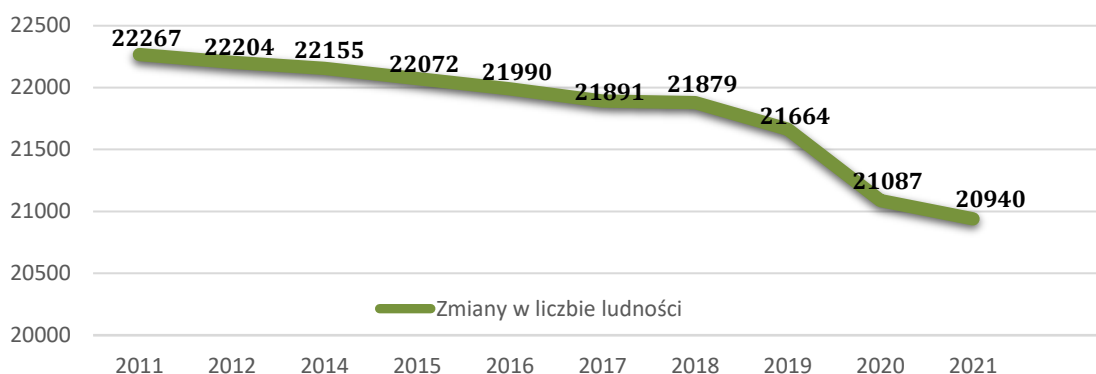
Analizując zmiany liczby mieszkańców na przestrzeni lat 2011-2021, zauważyć można występowanie tendencji spadkowej. W latach 2011-2021 ubyło w powiecie bieszczadzkim 1 327 osób. Liczbę ludności w poszczególnych gminach na przestrzeni lat 2011-2021, a także zmiany w liczbie ludności ogółem w obszarze objętym Strategią przedstawiają poniższa tabela oraz wykres.

Tabela 3 Zmiany w liczbie ludności w poszczególnych gminach oraz powiatu bieszczadzkiego na przestrzeni lat 2012-2021

Nazwa gminy	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
gmina Czarna	2 414	2 391	2 413	2 402	2 410	2 418	2 410	2 389	2 376	2 394
gmina Lutowiska	2 120	2 115	2 092	2 089	2 082	2 077	2 101	2 060	2 031	2 021
gmina Ustrzyki Dolne	17 733	17 698	17 650	17 581	17 498	17 396	17 368	17 215	16 680	16 525
powiat bieszczadzki	22 267	22 204	22 155	22 072	21 990	21 891	21 879	21 664	21 087	20 940

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 1 Zmiany w liczbie ludności w powiecie bieszczadzkim na przestrzeni lat na lata 2012-2021

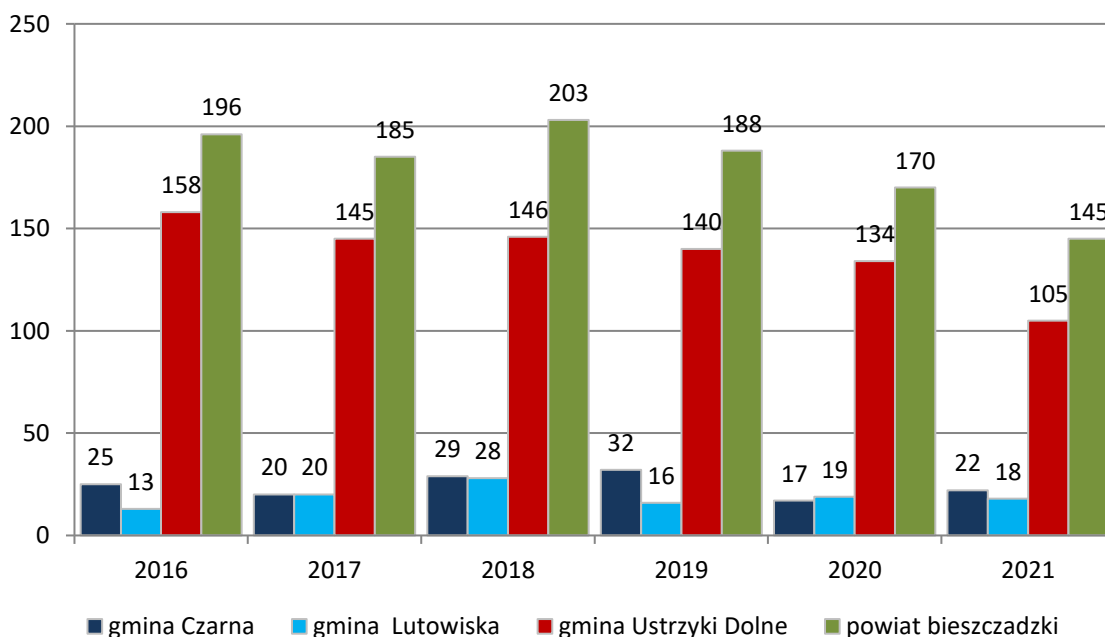

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Jednym z kluczowych czynników mających wpływ na zmiany liczby ludności jest ruch naturalny ludności i wynikający z niego przyrost naturalny. Przyrost naturalny stanowi różnicę pomiędzy urodzeniami a zgonami na danym obszarze. Analizując dane dla omawianego obszaru w roku 2021, zauważyć można, że w większości gmin występował ujemny przyrost naturalny, spowodowany większą liczbą zgonów niż urodzeń. Najmniejsza wartość przyrostu naturalnego wystąpiła w gminie Ustrzyki Dolne, gdzie liczba urodzeń wyniosła 105, natomiast liczba zgonów aż 234, w związku z czym przyrost naturalny dla tego obszaru wyniósł -129.

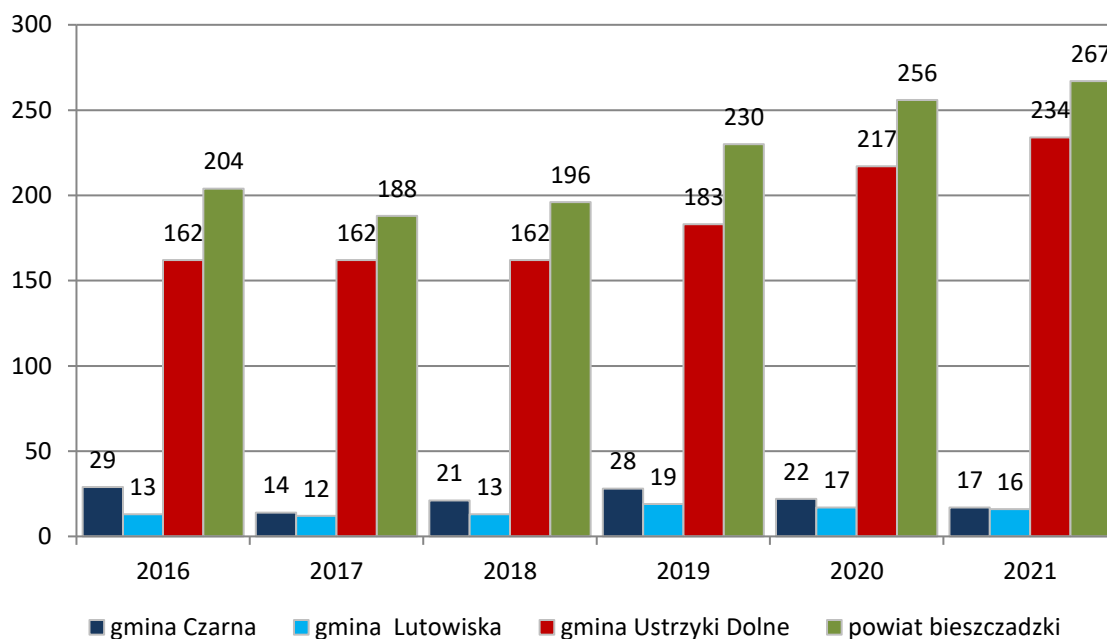
Ogólnie dla całego obszaru powiatu, liczba urodzeń w 2021 roku wyniosła 145, podczas gdy liczba zgonów – 267, przez co wartość przyrostu naturalnego wyniosła -122. Dane dotyczące urodzeń i zgonów w poszczególnych gminach objętych Strategią w roku 2021 przedstawia poniższy wykres.

Wykres 2 Liczba urodzeń w powiecie bieszczadzkim oraz w poszczególnych jego gminach

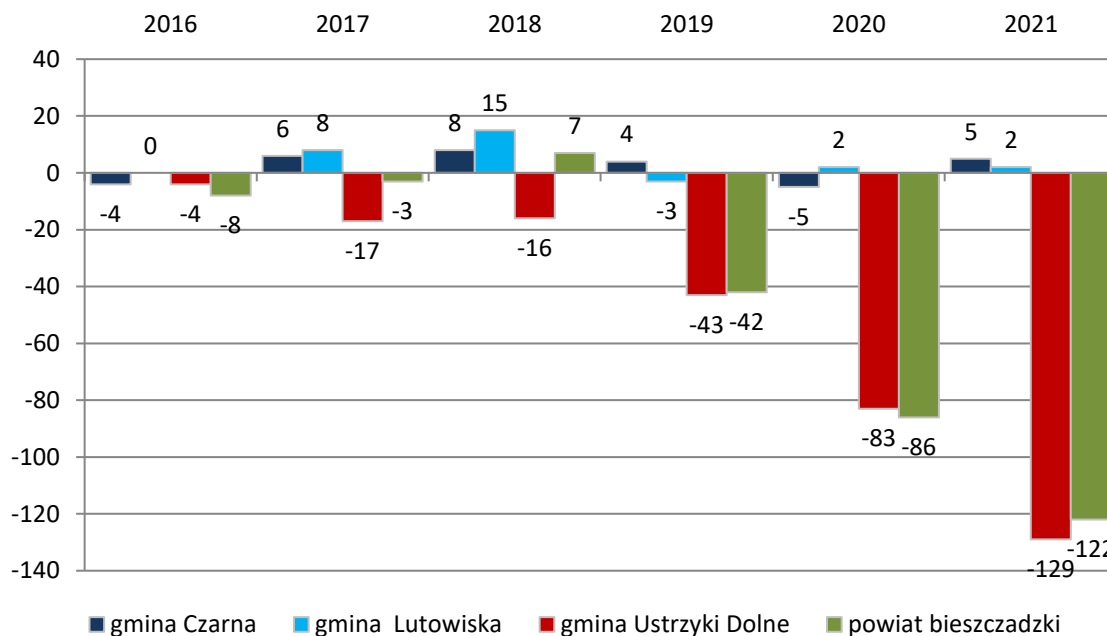
Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 3 Liczba zgonów w powiecie bieszczadzkim oraz w poszczególnych jego gminach

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 4 saldo przyrostu naturalnego w powiecie bieszczadzkim oraz w poszczególnych jego gminach

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Na przestrzeni lat 2016-2021, na obszarze powiatu bieszczadzkiego urodziło się łącznie 1 087 dzieci, natomiast liczba zmarłych w owym okresie wyniosła 1 341, w związku z czym przyrost naturalny przybrał łącznie wartość -254.

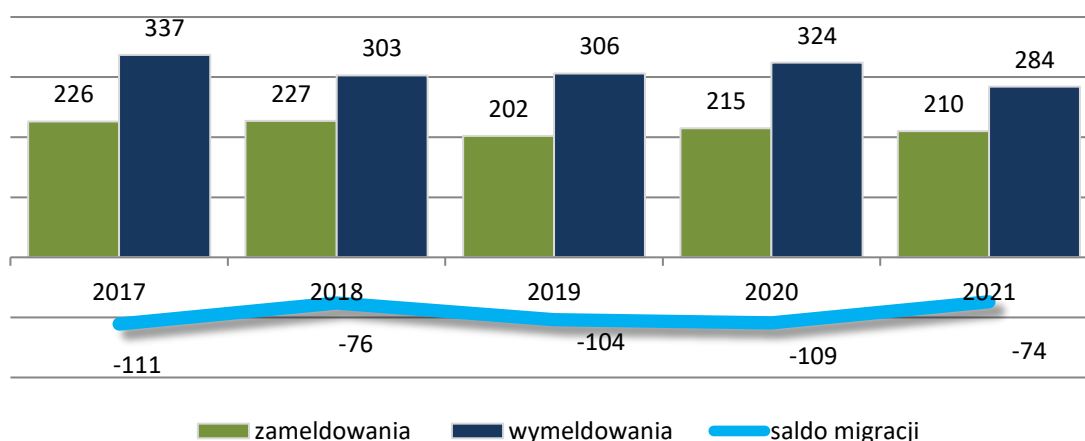
Tabela 4 Liczba urodzeń, zgonów oraz przyrost naturalny w powiecie bieszczadzkim na 1000 mieszkańców w porównaniu z województwem podkarpackim na przestrzeni 5 lat

Rodzaj danych	rok	powiat bieszczadzki	województwo podkarpackie
Liczba urodzeń na 1000 mieszkańców	2017	8,44	10,31
	2018	9,28	10,12
	2019	8,62	9,69
	2020	8,03	9,32
	2021	6,91	8,58
Liczba zgonów na 1000 mieszkańców	2017	8,58	9,08
	2018	8,96	9,22
	2019	10,55	9,41
	2020	12,09	11,49
	2021	12,73	12,67
Współczynnik przyrostu naturalnego na 1000 mieszkańców	2017	-0,14	1,22
	2018	0,32	0,89
	2019	-1,93	0,27
	2020	-4,06	-2,17
	2021	-5,82	-4,10

Analizując przedstawione powyżej dane można zauważyć, że współczynnik przyrostu naturalnego systematycznie (poza rokiem 2018) maleje i jest co roku niższy od współczynnika przyrostu na 1000 mieszkańców dla całego województwa podkarpackiego.

Innym czynnikiem, mającym wpływ na liczbę ludności w powiecie jest saldo migracji. W 2021 roku, według danych GUS, zarejestrowano 210 zameldowań, w tym 4 zameldowań z zagranicy oraz 284 wymeldowań, przy 29 wymeldowaniach za granicę, w wyniku czego saldo migracji uzyskało dla powiatu bieszczadzkiego wartość – 74. Liczbę zameldowań i wymeldowań ogółem oraz saldo migracji na przestrzeni lat 2017-2021 przedstawia poniższy wykres.

Wykres 5 Liczba zameldowań i wymeldowań ogółem oraz saldo migracji w powiecie bieszczadzkim na przestrzeni lat 2017-2021.

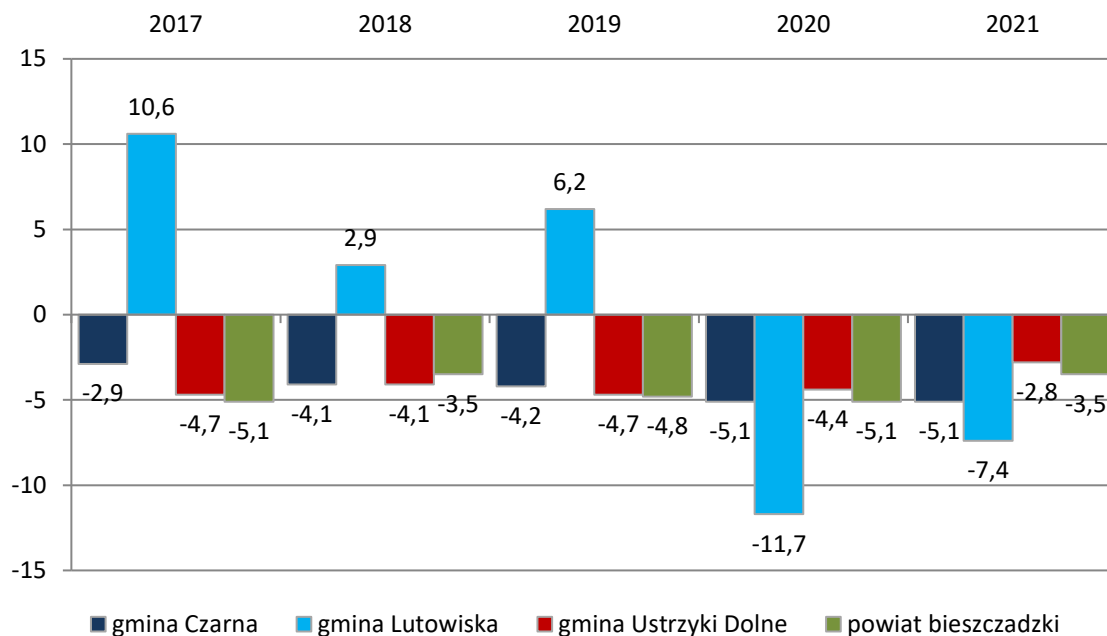

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Ujemne saldo migracji negatywnie wpływa na sytuację społeczno-gospodarczą oraz potencjał demograficzny powiatu. Pożądanym zjawiskiem jest dopływ ludzi młodych,

wykształconych, aktywnych i innowacyjnych, co przyczynia się do zwiększania potencjalnych zasobów pracy, a także podwyższania ich jakości.

Wykres 6 saldo migracji na 1000 mieszkańców w powiecie bieszczadzkim

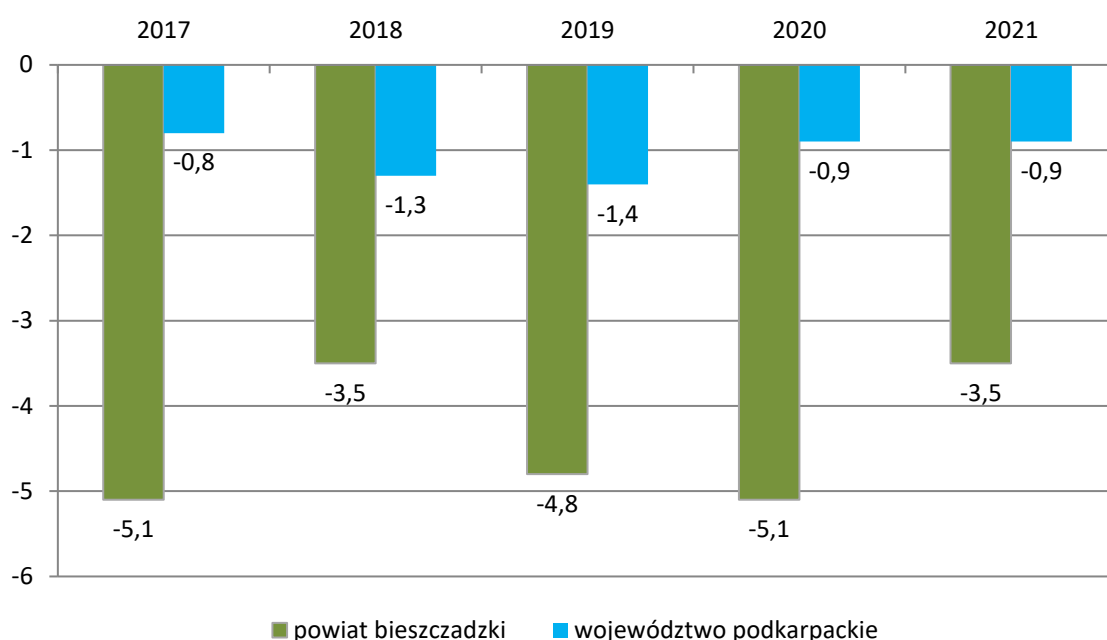

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Największą dynamikę zmian w zakresie salda migracji obserwujemy w gminie Lutowiska – od największych wartości dodatnich spośród gmin powiatu bieszczadzkiego w latach 2017-2019, do największego spadku w latach 2020-2021. Należy zaznaczyć, iż wskaźnik całego obszaru powiatu był ujemny przez cały diagnozowany okres od 2017 do 2021 roku.

W porównaniu z województwem podkarpackim, obserwujemy znaczną dysproporcję na niekorzyść powiatu bieszczadzkiego, co przedstawia poniższy wykres:

Wykres 7 saldo migracji na 1000 mieszkańców w powiecie bieszczadzkim w porównaniu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Wśród mieszkańców powiatu bieszczadzkiego, najliczniej reprezentowaną grupą wiekową są osoby w wieku powyżej 35-39 lat, których liczba na koniec 2021 roku wyniosła 1 760 osób, co stanowiło 8,4 % ogółu ludności powiatu. Kolejne miejsca w strukturze wiekowej mieszkańców powiatu zajmują grupy wiekowe: 40-44 lat (8,05 % ogółu) oraz 60-64 lat (7,92 % ogółu). Szczegółowe dane w tej kwestii przedstawia poniższa tabela.

Tabela 5 Struktura wiekowa mieszkańców powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku

Przedział wiekowy	ogółem		w tym mężczyźni		w tym kobiety	
	Ilość mieszkańców	% ogółu mieszkańców	Ilość mężczyzn	% ogółu mężczyzn	Ilość kobiet	% ogółu kobiet
0-4	892	4,26	453	4,40	439	4,12
5-9	1 033	4,93	496	4,82	537	5,05
10-14	1 097	5,24	571	5,54	526	4,94
15-19	1 060	5,06	541	5,25	519	4,88
20-24	1 129	5,39	581	5,64	548	5,15
25-29	1 251	5,97	637	6,18	614	5,77
30-34	1 428	6,82	719	6,98	709	6,66
35-39	1 760	8,40	909	8,83	851	8,00
40-44	1 686	8,05	863	8,38	822	7,72
45-49	1 525	7,28	764	7,42	761	7,15
50-54	1 324	6,32	667	6,48	657	6,17
55-59	1 368	6,53	678	6,58	690	6,48
60-64	1 658	7,92	786	7,63	872	8,19
65-69	1 417	6,77	689	6,89	728	6,84
70-74	1 034	4,94	474	4,60	560	5,26
ponad 75	1 279	6,11	471	4,57	808	7,59
RAZEM	20 940		10 299		10 641	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Mediana wieku ludności w roku 2021 dla powiatu bieszczadzkiego wynosiła 42,4 (41,5 dla mężczyzn i 43,4 dla kobiet) i była wyższa niż dla województwa podkarpackiego, która wynosiła 41,3 (39,8 dla mężczyzn oraz 42,8 dla kobiet).

Analiza struktury wiekowej mieszkańców powiatu bieszczadzkiego w oparciu dane GUS z 2017 i 2021 roku ukazuje, że na przestrzeni lat 2017-2021 wzrosła liczba osób w wieku poprodukcyjnym – wzrost o 526 osób, przy równoczesnym spadku liczby osób wieku produkcyjnym – spadek o 1 367 osób. Liczba osób w wieku przedprodukcyjnym zmalała o 110. Do osób w wieku przedprodukcyjnym zalicza się osoby w wieku do 17 roku życia, które nie osiągnęły jeszcze zdolności do pracy, z kolei do osób w wieku produkcyjnym – mężczyzn w wieku od 18 do 64 roku życia oraz kobiety w wieku od 18 do 59 roku życia.

Strukturę mieszkańców powiatu bieszczadzkiego według trzech grup wiekowych w roku 2017 i 2021 przedstawiają poniższa tabela oraz wykres.

Tabela 6 Struktura mieszkańców powiatu bieszczadzkiego według trzech grup wiekowych

Grupa wiekowa	2017		2021	
	Ilość mieszkańców	% ogółu mieszkańców	Ilość mieszkańców	% ogółu mieszkańców
Wiek przedprodukcyjny	3 751	17,13	3 641	17,39
Wiek produkcyjny	14 064	64,25	12 697	60,63
Wiek poprodukcyjny	4 076	18,62	4 602	21,98
Razem	21 891	100,00	20 940	100,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 8 Struktura mieszkańców powiatu bieszczadzkiego według trzech grup wiekowych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Liczebność poszczególnych grup wiekowych przekłada się na wartość wskaźnika obciążenia demograficznego, którym określa się stosunek liczby osób w wieku nieprodukcyjnym (wiek przedprodukcyjny i poprodukcyjny) do liczby osób w wieku produkcyjnym. Zgodnie z danymi Głównego Urzędu Statystycznego, wskaźnik liczby ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób

w wieku produkcyjnym dla powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku wyniósł 64,9, natomiast dla województwa podkarpackiego 67,0. W powiecie bieszczadzkim najmniejsza wartości tego wskaźnika występuje w gminie Lutowiska, zaś największy w gminie Ustrzyki Dolne.

Współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi (65 i więcej lat) w powiecie bieszczadzkim w 2021 roku kształtował się na poziomie 26,3 osób i był zbliżony do wartości wskaźnika dla województwa podkarpackiego. Innym wskaźnikiem określającym procesy demograficzne na danym obszarze jest odsetek osób w wieku 65 i więcej lat w populacji ogółem, który na terenie powiatu bieszczadzkiego wyniósł 17,8 (identyczny jak dla województwa podkarpackiego).

Liczbę ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym, wartość współczynnika obciążenia demograficznego osobami starszymi oraz odsetek osób w wieku 65 i więcej lat w populacji ogółem w poszczególnych gminach powiatu bieszczadzkiego oraz w województwie podkarpackim w roku 2021 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 7 Wskaźniki obciążenia demograficznego w poszczególnych gminach powiatu bieszczadzkiego oraz ogólnie w województwie podkarpackim w 2021 roku

Nazwa gminy	Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	Współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi	Odsetek osób w wieku 65 i więcej lat w populacji ogółem
Czarna	60,5	20,9	14,5
Lutowiska	55,3	25,0	17,5
Ustrzyki Dolne	66,9	27,3	18,3
powiat bieszczadzki	64,9	26,3	17,8
województwo podkarpackie	67,0	26,9	17,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Jak wynika z przedstawionych powyżej danych, wskaźniki obciążenia demograficznego na terenie powiatu bieszczadzkiego, w każdym przypadku przybierały niższe lub takie same wartości niż średnia dla województwa podkarpackiego. Ogólnie na analizowanym obszarze można zauważyć przejawiający się proces starzenia się społeczeństwa przy jednoczesnym spadku liczby osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym. To z kolei w perspektywie czasu negatywnie wpływać będzie na rozwój demograficzny i ekonomiczny.

2.2.2. Oświata i wychowanie

Oświata pełni niezwykle istotną rolę w sferze społecznej i kształtowaniu kapitału ludzkiego. Znaczenie oświaty w powiecie bieszczadzkim jest bardzo duże, o czym świadczą między innymi nakłady finansowe ponoszone w tym celu.

Wydatki na oświatę od wielu już lat stanowią znaczącą część w ogólnych wydatkach budżetu powiatu.

Chcąc utrzymać dotychczasowe standardy edukacyjne, powiat przeznaczana na tę działalność, wzrastające z roku na rok, środki z dochodów własnych. Zatem finansowanie zadań oświatowych odbywa się z dwóch źródeł. Jest to subwencja oświatowa oraz środki własne

powiatu. Wysokość subwencji oświatowej uzależniona jest w dużej mierze od liczby uczniów uczęszczających do szkół. Subwencja oświatowa przeznaczona jest na funkcjonowanie szkół ponadpodstawowych. Natomiast ze środków własnych powiat finansuje prowadzenie remontów i inwestycji oświatowych.

Edukację publiczną prowadzą cztery jednostki organizacyjne powiatu bieszczadzkiego:

1. Zespół Szkół Licealnych w Ustrzykach Dolnych w którego skład wchodzi:
  - Liceum Ogólnokształcące im. Józefa Piłsudskiego w Ustrzykach Dolnych, kształcąca młodzież w kierunkach: informatycznym, politechnicznym, medyczno-przyrodniczym, humanistycznym oraz ekonomicznym. W roku szkolnym 2020/2021 uczęszczało 340 uczniów, a 81 przystąpiło w sesji 2021 do egzaminu maturalnego, z czego zdało 77 osób (co stanowiło 95 % zdawalności przy średniej zdawalności w liceach na terenie województwa podkarpackiego wynoszącej 90 %). W liceum prowadzone były także zajęcia dodatkowe: sportowe, przygotowujące do egzaminu maturalnego, kółka zainteresowań: biologiczne, geograficzne, artystyczne, chemiczne i matematyczne,
  - Ognisko Pracy Pozaszkolnej, z którego zajęć prowadzonych w Ognisku Pracy Pozaszkolnej w roku szkolnym 2019/2020 korzystało 166 uczniów oraz 181 uczniów roku 2020/2021. W 2021r. w ramach Ogniska prowadzone były zajęcia artystyczne, taneczne, informatyczne, matematyczne, teatralne, kultury regionalnej, koło żywego słowa, zajęcia opiekuńcze w świetlicy Caritas oraz zajęcia zespołu tanecznego „Bandanki” i muzycznego „Werchowycy”.
2. Bieszczadzki Zespół Szkół Zawodowych w Ustrzykach Dolnych, w skład którego wchodzi:
  - Szkoła Branżowa I Stopnia Nr 1, kształcąca uczniów w kierunkach: kucharz, fryzjer, mechanik, elektromechanik, operator maszyn rolniczych, monter sieci i instalacji urządzeń sanitarnych, operator obrabiarek, monter zabudowy i robót wykończeniowych w budownictwie, magazynier logistik,
  - Szkoła Branżowa II Stopnia,
  - Technikum, kształcąca w zawodach: technik logistik i technik hotelarstwa, oraz funkcjonujący w ramach szkoły oddział Przygotowania Wojskowego
  - Szkoła Policealna,
  - II Liceum dla dorosłych,
3. Bieszczadzki Zespół Placówek Szkolno – Wychowawczych w Ustrzykach Dolnych, w skład którego wchodzi szkoła:
  - Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy: Szkoła Podstawowa nr 3 Specjalna, w składająca się z oddziału przedszkolnego oraz klas I-VIII, Szkoły Specjalnej Przystosowanej do pracy dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym oraz z niepełnosprawnościami sprzężonymi, Internatu, Zespołów Wczesnego Wspomagania Rozwoju Dziecka,
  - Bieszczadzka Bursa Szkolna,
  - Szkolne Schronisko Młodzieżowe,

4. Poradnia Psychologiczno – Pedagogiczna w Ustrzykach Dolnych.

Prócz powyższych placówek, funkcje oświatowo-wychowawcze na terenie powiatu pełnią placówki których organami prowadzącymi są gminy wchodzące w skład powiatu lub podmioty prywatne:

- Szkoła Podstawowa nr 1 im. Mikołaja Kopernika w Ustrzykach Dolnych,
- Szkoła Podstawowa nr 2 im. Tadeusza Kościuszki w Ustrzykach Dolnych,
- Szkoła Podstawowa w Wojtkowej,
- Szkoła Podstawowa im. Ignacego Łukasiewicza w Ropience
- Szkoła Podstawowa im. Ignacego Łukasiewicza w Czarnej Górnej,
- Szkoła Podstawowa im. Bohaterów Lotnictwa Polskiego w Ustianowej Górnej,
- Szkoła Podstawowa w Równi,
- Szkoła Podstawowa w Łobozewie,
- Zespół Szkół w Lutowiskach, w której skład wchodzi:
  - Szkoła Podstawowa im. Wojsk Ochrony Pogranicza w Lutowiskach
  - Szkolne Schronisko w Lutowiskach
  - Szkolne Schronisko w Stuposianach,
- Szkoła Podstawowa w Polanie,
- Samorządowa Szkoła Muzyczna I st. w Ustrzykach Dolnych,
- Przedszkole Miejskie Nr 1 w Ustrzykach Dolnych,
- Przedszkole Miejskie Nr 2 w Ustrzykach Dolnych,
- Państwowe Przedszkole w Czarnej,
- Happy Kids Bieszczady Renata Bogacz Ustianowa Górna,
- Żłobek Miejski w Ustrzykach Dolnych.

Tabela 8 Liczba uczniów w placówkach oświatowych w roku 2017-2021

Rodzaj placówki/rok	2017	2018	2019	2020	2021
Szkoły ogólnokształcące	259	267	366	353	333
Szkoły średnie zawodowe	143	151	166	162	150
Szkoły branżowe I i II st.	66	86	107	143	147
Szkoły podstawowe	1 431	1 618	1 577	1 530	1 512
Przedszkola i oddziały przedszkolne	605	618	640	620	669
Żłobki	0	38	44	35	48
Razem	2 504	2 768	2 900	2 843	2 559

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

W 2021 roku w powiecie bieszczadzkim było 510 dzieci do lat 3, z czego 48 uczęszczało do żłobka, co stanowiło 9,4 % w tym przedziale wiekowym. Do przedszkoli uczęszczało 81,8 % dzieci w wieku od 3 do 6 lat.

Współczynnik solaryzacji dla szkół podstawowych w roku 2021 wynosił 89,26 % brutto i 88,16 % netto.

2.2.3. Ochrona zdrowia

Na terenie powiatu funkcjonują następujące placówki ochrony zdrowia:

- Samodzielny Publiczny Zespół Opieki Zdrowotnej w Ustrzykach Dolnych, dysponujący w 2021 roku 80 łózkami na 6 oddziałach szpitalnych, izbą przyjęć, blokiem operacyjnym, laboratorium, fizykoterapią, pracownikami: RTG, TK, USG, gastrokopii, Zakładem Opiekuńczo Leczniczym oraz 11 poradniami specjalistycznymi.
- NZOZ Aga-Med. Ustrzyki Dolne,
- Zakład Leczniczy ULA-MED. w Ustrzykach Dolnych,
- Gabinety Lekarzy Rodzinnych Maria i Andrzej Kucharzyk, Ustrzyki Dolne,
- Centrum Medyczne Bieszczady w Ustrzykach Dolnych,
- NZOZ Do-Med – domowa opieka medyczna, Ustrzyki Dolne,
- Punkt Szczepień powszechnych w Ustrzykach Dolnych,
- Ośrodek Środowiskowej Opieki Psychologicznej i Psychoterapeutycznej, Ustrzyki Dolne,
- Zespół Opieki Zdrowotnej Pol-med,
- Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna – Ustrzyki Dolne,
- Ośrodek Zdrowia w Ustrzykach Dolnych,
- Poradnia Okulistyczna Oculus w Ustrzykach Dolnych,
- Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej "BIESZCZADY" w Lutowiskach,
- Centrum Medyczne „Pomagam” w Czarnej,
- Gabinet Fizjoterapii „Fizjo-EI” Elżbieta Oliwko w Polanie.

Największą placówką ochrony zdrowia jest SPZOZ w Ustrzykach Dolnych, stanowiący jedyne zabezpieczenie usług zdrowotnych na poziomie szpitala dla mieszkańców powiatu bieszczadzkiego oraz licznie odwiedzających go turystów, w ramach powszechnego ubezpieczenia społecznego. W tym kontekście, niezmiernie ważną sprawą jest jego rozwój oraz utrzymanie wysokiego poziomu wykonywanych w nim procedur medycznych. Powiat Bieszczadzki rokrocznie przeznacza ze swego budżetu duże sumy, bez których funkcjonowanie tejże placówki byłoby niemożliwe. W roku 2020, działalność SPZOZ zamknęła się stratą 6.586.959,87 zł, a w roku 2021 stratą 4.221.134,88 zł. (bilans strat korzystnie ulega zmniejszeniu od roku 2019, od kiedy Rada Powiatu wprowadziła Program Naprawczy). Przy Samodzielnym Publicznym Zespole Opieki Zdrowotnej działa Rada Społeczna w skład której wchodzi przedstawiciele Starosty, Wojewody Podkarpackiego oraz przedstawiciele gmin bieszczadzkich.

Tabela 9 Dane dotyczące opieki zdrowotnej w powiecie bieszczadzkim w latach 2017 - 2021

Wyszczególnienie	2017	2018	2019	2020	2021
Szpitale	1	1	1	1	1
Przychodnie	12	11	12	11	12
Apteki	6	6	6	6	6
Punkty apteczne	2	2	2	2	2
Porady lekarskie	140 106	119 192	130 667	98 949	112 426

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

2.2.4. Pomoc społeczna

Działania z zakresu pomocy społecznej na terenie powiatu bieszczadzkiego realizują:

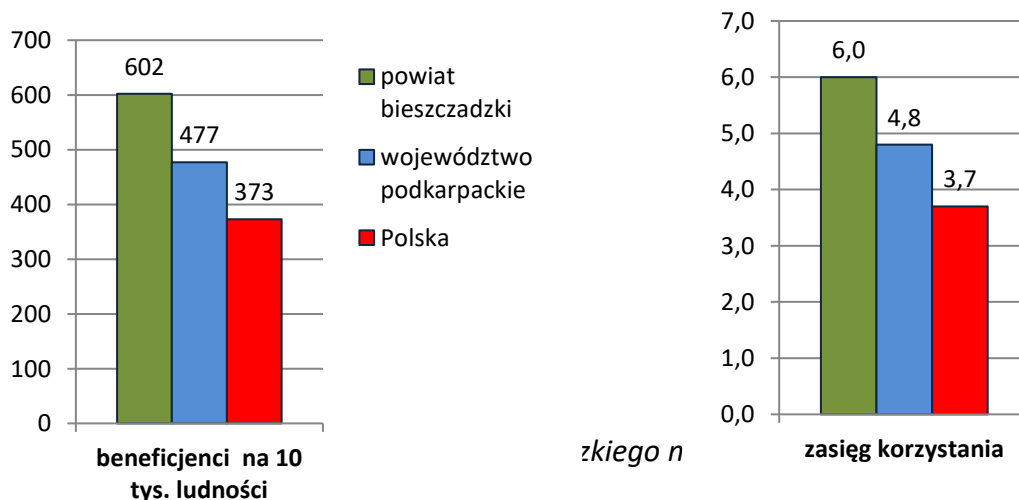
- Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Ustrzykach Dolnych,
- Miejsko -Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Ustrzykach Dolnych,
- Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Czarnej
- Gminny Ośrodek Opieki Społecznej w Lutowiskach,
- Dom Pomocy Społecznej w Moczarach, dla osób przewlekle chorych psychicznie,
- Dzienny Dom Pomocy Społecznej „Akademia Bieszczadzkiego Seniora” w Ustrzykach Dolnych,

Tabela 10 Beneficjenci środowiskowej opieki społecznej w latach 2017 - 2021

wyszczególnienie	2017	2018	2019	2020	2021
beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności	962	846	759	686	602
gospodarstwa domowe korzystające z opieki społecznej	793	723	652	583	504
osoby korzystające ze środowiskowej opieki społecznej	2 109	1 850	1 655	1 453	1 262
Zasięg korzystania ze środowiskowej opieki społecznej	9,6	8,5	7,6	6,9	6,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 9 beneficjenci środowiskowej opieki społecznej oraz zasięg korzystania z niej w powiecie bieszczadzkim, województwie podkarpackim oraz w Polsce w roku 2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Dane w zakresie populacji objętej pomocą środowiskową, w porównaniu do województwa podkarpackiego nie są korzystne dla powiatu bieszczadzkiego (wskaźnik ilości beneficjentów na 10 tys. ludności jest wyższy o 20,8 %, natomiast zasięg korzystania większy o 20 %). Jeszcze gorzej przedstawiają się te dane na tle całego kraju.

Tabela 11 Beneficjenci środowiskowej opieki społecznej w poszczególnych gminach powiatu bieszczadzkiego w roku 2021

gminy	gmina Czarna	gmina Lutowiska	gmina Ustrzyki Dolne
beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności	775	917	538
Zasięg korzystania ze środowiskowej opieki społecznej	7,7	9,2	5,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Największy problem występuje w gminie Lutowiska, w której wskaźnik ilości beneficjentów na 10 tys. ludności jest wyższy o 59,3 % niż dla terenu Polski, 48,0 % niż dla terenu województwa oraz 34,4 % dla powiatu bieszczadzkiego. Podobnie jest z zasięgiem korzystania ze środowiskowej opieki społecznej który jest o 59,8 % większy niż dla całej Polski, 47,8 % większy niż w województwie podkarpackim oraz o 34,8 % większy niż w samym powiecie bieszczadzkim.

Najlepsza sytuacja występuje w gminie miejsko-wiejskiej Ustrzyki Dolne, ale i tam oba wskaźniki są gorsze niż wskaźniki dla województwa podkarpackiego.

Powiat bieszczadzki realizuje następujące programy i strategie społeczne:

- Powiatowy program działań na rzecz osób niepełnosprawnych na lata 2022-2026,
- Powiatowy program rozwoju pieczy zastępczej w powiecie bieszczadzkim na lata 2021-2023,
- Powiatowy program przeciwdziałania przemocy na lata 2021-2025,
- Powiatowa strategia rozwiązywania problemów społecznych na lata 2020-2026.

2.2.5. Kultura i dziedzictwo kulturowe

Kultura

Kultura ma zasadniczy wpływ na jakość życia, tworząc relacje społeczne i pomagając w zaspokajaniu indywidualnych potrzeb niematerialnych, musi być jednak stale rozwijana.

Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym gminy wchodzących w skład powiatu o charakterze obowiązkowym.

Na terenie powiatu bieszczadzkiego działają następujące instytucje kultury:

- Ustrzycki Dom Kultury w Ustrzykach Dolnych,
- Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna im. prof. Eugeniusza Wanieka w Ustrzykach Dolnych, wraz z filiami w Brzegach Dolnych, Krościenku, Ropience, Ustianowej i Wojtkowej,
- Gminny Ośrodek Kultury im. Jerzego Janickiego w Lutowiskach
- Gminna Biblioteka Publiczna w Lutowiskach,
- Gminny Dom Kultury w Czarnej,
- Gminna Biblioteka w Czarnej,

Wśród obiektów świadczących usługi kulturalne na terenie powiatu bieszczadzkiego, oprócz siedzib instytucji kulturalnych wymienionych powyżej wyróżniamy:

- Muzeum Przyrodnicze Bieszczadzkiego Parku Narodowego w Ustrzykach Dolnych,
- Ustrzycki Klub Turystyki Kultury i Tradycji przy Izbie Regionalnej pełniący także rolę muzeum,
- Izba Pamięci Akcji Przesiedleńczej H-T 1951 w Ustianowej Górnej,
- Kino "Otryt" w Lutowiskach,
- Chata Pod Florianem w Lutowiskach,
- Muzeum Młynarstwa i Wsi w Ustrzykach Dolnych,
- Muzeum Historii Bieszczad w Czarnej Górnej,
- Galeria-Pracownia „Stare Kino” w Lutowiskach,
- Kino „Końkret” w Zatwarnicy,
- Galeria 9 Ustrzyki Dolne,
- Galeria „Barak” w Czarnej Górnej,
- Galeria „U Żmija” w Wojtkowej,
- Pracownia Rękodzieła i Rzemiosła „Rękoczyn” w Chmielu,
- Mini Muzeum Kopalnictwa Ropy Naftowej w Brzegach Dolnych,
- Mini Muzeum – zbiory leśnika Brzegi Dolne,
- Świetlice Wiejskie w Ropience, Hoczwi, Smolniku, Polanie, Stańkowej, Chmielu, Krościenku.

Tabela 12 Działalność centrów, domów, ośrodków kultury, klubów i świetlic na terenie powiatu bieszczadzkiego

Wyszczególnienie	Jednostka	2017	2021	2022
Centra kultury ogółem	ob.	3	3	3
imprezy	szt.	64	63	74
uczestnicy imprez	osoba	26 595	10 680	21 130
grupy artystyczne	szt.	14	5	9
członkowie grup artystycznych	osoba	184	62	166
koła / kluby / sekcje	szt.	17	10	1
członkowie kół / klubów / sekcji	osoba	305	244	14

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Porównując lata 2017 i 2021 (okres z przed i po pandemii), dostrzegamy duże osłabienie ruchu życia kulturalnego. Od 2022 roku, liczba organizowanych imprez ulega zdecydowanemu zwiększeniu, a liczba ich uczestników lawinowo wzrosła. Także zaangażowanie społeczne w tworzeniu kultury uległo znacznemu odrodzeniu po okresie pandemii, co przejawia się w wielokrotnionej liczbie członków grup artystycznych, klubów i sekcji.

W powiecie bieszczadzkim działają również Koła Gospodyń Wiejskich które oprócz funkcji społecznych dydaktycznych i promują lokalne tradycje, zwyczaje i potrawy:

Tabela 13 Koła Gospodyń Wiejskich w powiecie bieszczadzkim

L.p.	Numer	Nazwa Koła Gospodyń Wiejskich	Miejscowość
1	1801030001	Koło Gospodyń Wiejskich w Michniowcu Michniowianki	Michniowiec
2	1801030002	Koło Gospodyń Wiejskich Babinec-Czarna i Przyjaciele w Czarnej Górnej	Czarna Górna
3	1801030003	Koło Gopspodyń Wiejskich w Lipiu	Lipie
4	1801030004	Koło Gospodyń Wiejskich w Polanie	Polana
5	1801030005	Koło Gospodyń Wiejskich w Żłobku Jaworniki	Żłobek
6	1801050001	Koło Gospodyń Wiejskich w Dwerniku "Jagódka"	Dwernik
7	1801050002	Koło Gospodyń Wiejskich w Chmielu	Chmiel
8	1801050003	Koło Gospodyń Wiejskich w Stuposianach "Stuposianki"	Pszczeliny
9	1801050004	Koło Gospodyń Wiejskich w Lutowiskach	Skorodne
10	1801050005	Koło Gospodyń Wiejskich w Smolniku	Smolnik
11	1801080001	Koło Gospodyń Wiejskich w Równi	Równia

12	1801080002	Koło Gospodyń Wiejskich w Dźwiniaczu Dolnym	Dźwiniacz Dolnym
13	1801080003	Koło Gospodyń Wiejskich w Jureczkowej	Jureczkowa
14	1801080004	Koło Gospodyń Wiejskich w Stańkowej	Stańkowa
15	1801080005	Koło Gospodyń Wiejskich w Wojkowej	Wojkowa
16	1801080006	Koło Gospodyń Wiejskich w Hoszowczyku „Mleczna Dolina”	Hoszowczyk
17	1801080007	Koło Gospodyń Wiejskich w Ustjanowej Górnej „Ustjanki”	Ustjanowa Górna
18	1801080008	Koło Gospodyń Wiejskich w Bandrowie „Bandrowianki”	Bandrów Narodowy
19	1801080009	Koło Gospodyń Wiejskich w Liskowatym	Liskowate
20	1801080010	Koło Gospodyń Wiejskich w Brzegach Dolnych	Brzegi Dolne
21	1801080011	Koło Gospodyń Wiejskich w Ropience	Ropienka
22	1801080012	Koło Gospodyń Wiejskich w Krościenku	Krościenko
23	1801080013	Koło Gospodyń Wiejskich Malinki w Brelikowie	Brelików
24	1801080014	Koło Gospodyń Wiejskich w Wojtkowej	Wojtkowa

Źródło: krkgw.arimr.gov.pl

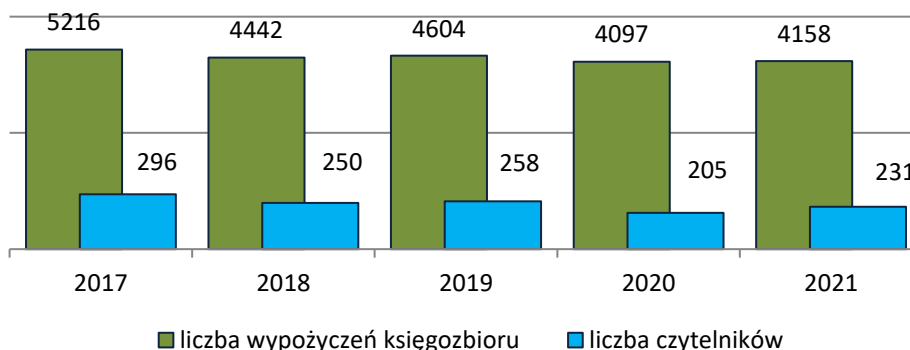
Biblioteki powiatu bieszczadzkiego organizują liczne warsztaty dla dzieci i dorosłych, przy okazji corocznych świąt i wydarzeń, współtworząc różnorodne projekty społeczno-edukacyjne i inicjując działania aktywizujące czytelniczko mieszkańców gminy. Ważnym aspektem działalności Biblioteki jest również gromadzenie, opracowanie i upowszechnianie i promowanie kultury regionalnej. W 3 obiektach bibliotecznych zainstalowano urządzenia umożliwiające korzystanie z nich osób niepełnosprawnych.

Tabela 14 Księgozbiór, czytelnicy i wypożyczenia w bibliotekach powiatu bieszczadzkiego

Wyszczególnienie	Jednostka	2017	2021
<i>biblioteki i filie</i>	<i>Ob.</i>	<i>12</i>	<i>10</i>
<i>pracownicy bibliotek (działalności podstawowej)</i>	<i>osoba</i>	<i>24</i>	<i>18</i>
<i>księgozbiór</i>	<i>wol.</i>	<i>110 377</i>	<i>98 613</i>
<i>czytelnicy w ciągu roku</i>	<i>osoba</i>	<i>3 190</i>	<i>2 429</i>
<i>wypożyczenia księgozbioru na zewnątrz</i>	<i>wol.</i>	<i>54 905</i>	<i>49 508</i>

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 10 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Biblioteki oraz ich filie zapewniają również nieodpłatny dostęp do Internetu, przeznaczony tylko do korzystania z zasobów związanych z edukacją i informacją. W sumie we wszystkich budynkach zainstalowanych jest 30 komputerów, z czego 15 dostępnych dla czytelników, w tym 12 podłączone są do sieci internetowej.

2.2.6. Sport, rekreacja, turystyka

Sport

Sport w powiecie bieszczadzkim odgrywa ważną rolę w życiu mieszkańców. Sfera sportu i rekreacji jest obszarem działań szkół podstawowych oraz stowarzyszeń i związków powstałych na terenie powiatu jak i podmiotów prywatnych

Zadaniem klubów sportowych jest rozpowszechnianie kultury fizycznej, poprawienie lub wypracowanie kondycji fizycznej i psychicznej członków, rozwój stosunków międzyludzkich, jak również osiągnięcie wyników sportowych na wszelkich poziomach poprzez uczestnictwo doraźne. Poszczególne gminy powiatu bieszczadzkiego wspierają i rozpowszechniają kulturę fizyczną między innymi poprzez dotowanie funkcjonujących na terenie klubów. Dzięki corocznym dotacjom, mogą one realizować swoje cele. W roku 2023 na terenie powiatu działało wiele klubów sportowych. Są to:

- Miejski Klub Sportowy Arłamów Ustrzyki Dolne,
- Bieszczadzki Szkolny Związek Sportowy w Ustrzykach Dolnych,
- Uczniowski Klub Sportowy "Delfinek" w Ustrzykach Dolnych,
- Klub Sportowy „OTRYT-I” Lutowiska,
- Ludowy Zespół Sportowy Jawornik Czarna,
- Klub Sportowy „Lotnik” Ustianowa – Ustianowa Górna,
- Międzyskolny Klub Sportowy „Halicz” w Ustrzykach Dolnych,
- Uczniowski Klub Narciarski „Laworta” w Ustrzykach Dolnych,

- Podkarpacki Okręgowy Związek Narciarski w Ustrzykach Dolnych,
- Ludowy Klub Sportowy "Krokus" w Ropience,
- Towarzystwo Tenisa Ziemnego w Ustrzykach Dolnych,
- Klub Sportowy Karate Kyokushin Ustrzyki Dolne,
- Bieszczadzka Akademia „Cheerleaders,
- Klub Sportowy „Vertical”.

Na terenie powiatu, swoją działalność w zakresie kultury fizycznej prowadzą także:

- Ośrodek Sportu i Rekreacji w Ustrzykach Dolnych,
- Akademia Piłkarska MKS Bieszczady Ustrzyki Dolne,

Tabela 15 Szczegółowe dane dotyczące klubów sportowych oraz liczby osób ćwiczących na terenie powiatu bieszczadzkiego w roku 2018 i 2020*)

Wyszczególnienie	Jednostka miary	2018	2020
Kluby sportowe			
Kluby	sztuka	13	12
Sekcje sportowe	sztuka	22	22
Członkowie	osoba	834	826
Trenerzy	osoba	24	29
Instruktorzy	osoba	19	12
Inne osoby prowadzące zajęcia	osoba	1	0
Ćwiczący			
ogółem	osoba	1 021	793
mężczyźni	osoba	701	547
kobiety	osoba	320	246
Ćwiczący do lat 18			
ogółem	osoba	830	646
chłopcy	osoba	524	414
dziewczęta	osoba	306	232

*)na dzień tworzenia dokumentu brak danych BDL za rok 2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Obiekty sportowe na terenie powiatu bieszczadzkiego:

- Trasy narciarskie na Żukowie,
- Lodowisko Miejskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji w Ustrzykach Dolnych,
- Zespół Basenów „Delfin” w Ustrzykach Dolnych,
- Wyciąg narciarski „Mały Król” w Ustrzykach Dolnych,
- Stadion Miejski w Ustrzykach Dolnych,
- Stacja narciarska „Gromadzyń” w Ustrzykach Dolnych,
- Wyciąg narciarski „Rusinowa Polana” w Dwerniczku,
- Kompleks narciarski „Arlamów” w Arłamowie,
- Stacja narciarska „Laworta” w Brzegach Dolnych,
- Hala Sportowa przy Zespole Szkół Podstawowych nr 1 w Ustrzykach Dolnych,

- Strzelnica sportowo- szkoleniowa w Lutowiskach,
- Stadion sportowy w Lutowiskach,
- Hala Sportowa przy Zespole Szkół w Lutowiskach,
- Siłownia działająca przy Zespole Szkół w Lutowiskach,
- Trasy Rowerowe Downhill w Ustrzykach Dolnych,
- Tor Rowerowy „Pump truck” w Parku pod Dębami w Ustrzykach Dolnych,
- Pole Golfowe Arłamów przy hotelu w Arłamowie,
- Stadion „Jawornik” Czarna,
- Stadion „Lotnik” Ustianowa Górna,
- Boisko sportowe „Orlik” w Ustrzykach Dolnych,
- Boisko w Bandrowie Narodowym.

Park Kolarstwa Ekstremalnego „Laworta” w Ustrzykach Dolnych.

Park rowerowy usytuowany jest na stokach Kamiennej Laworty, na szczyt wjeżdża się wyciągiem krzesełkowym. Park rowerowy "Laworta" oferuje trzy specjalnie przygotowane trasy zjazdowe do uprawiania kolarstwa ekstremalnego, trasa nr. 1 DH (downhill) oraz trasy nr. 2 i 3 FR (freeride). Wszystkie trasy zaprojektowane są przez specjalistów i wykonane na najwyższym poziomie, gwarantują wspaniałą zabawę zarówno dla stawiających pierwsze kroki w kolarstwie grawitacyjnym jak również dla tych najbardziej zaawansowanych zjazdowców. Korzystanie z parku rowerowego w Ustrzykach Dolnych jest bezpłatne. Kosztuje tylko wjazd kolejką linową.

Stadniny Konne

- Stadnina koni przy Ośrodku Wypoczynkowym Arłamów SA – Wojtkowa,
- Ośrodek Górskiej Turystyki Jeździeckiej "U Prezesa" Joanna i Ryszard Krzeszewscy - Chmiel,
- Gospodarstwo agroturystyczne "Rusinowa Polana" Iza i Andrzej Rusin – Dwerniczek,
- Ośrodek Górskiej Turystyki Jeździeckiej "U Szeryfa" Małgorzata i Jarosław Nowak – Dwernik,
- Stadnina koni FORTA – Dźwiniacz Dolny,
- Ośrodek Górskiej Turystyki Jeździeckiej Afiliowany przy PTT „Babski Szwadron” Wacława Terlecka – Lipie,
- Stadnina Koni Huculskich "Trohaniec" Rafał Osiecki – Lutowiska,
- "Chata Momo" Elżbieta Chrapkiewicz – Rabe,
- Hanna i Stanisław Myśliński – Polana,
- Stadnina Koni Huculskich SEREDNE Karolina i Witold Smoleńscy – Serednie Małe,
- Gospodarstwo agroturystyczne „Holik” Zofia i Lech Holik – Smolnik,

- Stadnina Bieszczadzkiego Parku Narodowego w Wołosatem.

Zdjęcie 1 Stadnina koni FORTA w Dźwiniaczu Dolnym

Źródło: skforta.pl

Inne atrakcje sportowo-turystyczne:

- Wieża widokowa na Holicy, otwarta w lipcu 2023 roku na wzniesieniu Holica mierzącym 761 m n.p.m., znanym przede wszystkim z tras narciarstwa biegowego oraz pięknych widoków. Oprócz wieży znajduje się tam drewniana wiata z zadaszaniem, miejsce na grilla, ławki oraz tablice informacyjne.
- Trasa konna „Bieszczadzki Trakt” znajdująca się na terenie 3 gmin powiatu bieszczadzkiego.
- Trasy do narciarstwa biegowego oraz Nordic Walking na stokach Żukowa,
- Psie Zaprzęgi w Lutowiskach,
- Tężnia solankowa w Ustrzykach Dolnych,
- Ogród sensoryczny w Ustrzykach Dolnych,

Turystyka

Zabytki architektury sakralnej.

Do dużych atrakcji turystycznych w Bieszczadach należą min. zabytki architektury cerkiewnej. Tereny powiatu zamieszkałe niegdyś przez Bojków w wyniku przymusowych przesiedleń w znacznym stopniu opustoszały. Dziś można spotkać tu ślady dawnych wsi, kamienne krzyże, cerkwie, kapliczki i cmentarze. Przed wojną na obszarze powiatu istniały cerkwie prawie w każdej wsi. Najczęściej drewniane, stanowiące oryginalne dzieła wiejskiego budownictwa. Większość z nich uległo jednak zniszczeniu w okresie 1948-56, po wysiedleniach w ramach "Akcji Wisła". Wiele z nich za przyzwoleniem ówczesnych władz zostało rozbieranych lub spalonych. Zdecydowana większość ocalałych cerkwi, po koniecznych remontach i adaptacji pełni dziś funkcje kościołów rzymskokatolickich, w niektórych modlą się wyznawcy prawostawia

i obrządku bizantyjsko – ukraińskiego. Do dzisiejszego dnia wiele z obiektów została rozebrana lub zdewastowana zarosła i uległa zapomnieniu.

Na terenie powiatu znajduje się większość najcenniejszych i najbardziej interesujących bieszczadzskich cerkwi. Zaliczamy do nich obiekty między innymi w Smolniku, Równi, Liskowatemu, Ustianowej, Chmielu, Czarnej, Krościenku, Hoszowie, Hoszowszczyku i Bystrem. Na obrzeżach pasma Otrytu zachowały się trzy drewniane cerkwie: zbudowana w 1791 r. drewniana cerkiew w Smolniku pw. Św. Michała Archanioła, drewniana cerkiew parafialna w Chmielu pw. Św. Mikołaja, zbudowana w 1906 r. oraz cerkiew w Polanie pochodząca z 1790 r. U podnóża pasemka Ostrego rozlokowane są cerkwie w Czarnej, Bystrem i Michniowcu. Do najcenniejszych należy drewniana cerkiew w Czarnej Górnej pod wezwaniem św. Dymitra. Zbudowana w 1834 r., wewnątrz znajduje się ikonostas. W Bystrem, centrum wsi stanowi okazała drewniana cerkiew filialna pw. św. Michała Archanioła, zbudowana w 1902 r. w narodowym stylu ukraińskim wg projektu architektów lwowskich. Bystre wraz z sąsiadującym Michniowcem tworzy unikatowy zespół ludowej kamieniarki. W Michniowcu jest dwanaście krzyży przydrożnych. Najwyższe, wykonane w całości z piaskowca, sięgają wysokości 4,5 m. W centrum wsi stoi okazała cerkiew parafialna p. w. Narodzenia Bogurodzicy, wzniesiona w 1863 r. Jej nawa na planie ośmioboku, przykryta jest kopułą wsparta na wewnętrznych słupach. Jest to jedyne tego typu rozwiązanie w polskich Karpatach. Równie unikatowa jest dzwonnica cerkiewna, wzniesiona w 1904 r. Jej dolna część jest zbudowana na zrąb, natomiast górna ma konstrukcję słupowa, całość nakrywa wysoki dach brogowy. W środkowej części powiatu znajdują się: drewniana cerkiew w Ustianowej z 1792 r., Liskowatemu z 1832 r., Krościenku z 1794 r. oraz jedna z najpiękniejszych w polskich Bieszczadach: cerkiew w Równi pochodząca z I poł. XVII w.

Zdjęcie 2 Cerkiew p.w. Narodzenia Bogurodzicy w Michniowcu, od 1971 pełniący funkcję rzymskokatolickiego kościoła

Źródło: Starostwo Powiatu Bieszczadzkiego

Zdjęcie 3 Cerkiew w Równi

Źródło: Starostwo Powiatu Bieszczadzkiego

Zdjęcie 4 Cerkiew w Hoszowczyku

Źródło: Starostwo Powiatu Bieszczadzkiego

Zdjęcie 5 Cerkiew w Ustjanowej

Źródło: Starostwo Powiatu Bieszczadzkiego

Na obszarze powiatu można także spotkać przydrożne krzyże m.in. przy drodze Michniowiec-Bystre, w Beniowej (przy drodze do Bukowca), Dźwiniaczu Górnym, Czarnej, Wołosatem, Jałowem, Bandrowie, Grąziowej, Jasieniu, Krościenku, oraz przydrożne kapliczki m.in. w miejscowości Łodyna, Jureczkowa, Wojtkowa i Bandrowów. Krzyże stawiano z reguły w celu wyznaczenia granicy pól, w jakiejś intencji lub na pamiątkę ważnego wydarzenia, na przykład zniesienia pańszczyzny w 1848 roku. Często pod takim krzyżem włościanie uroczyście pochowali księgi powinności wobec dworu.

Zdjęcie 6 Krzyż przydrożny, pokutny w Beniowej z 1888r.

Źródło: Starostwo Powiatu Bieszczadzkiego

Do zabytkowych obiektów sakralnych na omawianym obszarze należą także kościoły rzymskokatolickie, są to: neogotycki kościół p.w. św. Stanisława Biskupa z 1911-23 r. w Lutowiskach, barokowy kościół p.w. św. Wniebowzięcia MB z I poł. XVIII w. w Ustrzykach Dolnych (Jasień), neogotycki kościół i p.w. MB Królowej Polski z 1909-11 r. w Ustrzykach Dolnych, kościół p.w. Św. Barbary w Ropieńce, kościół neogotycki p.w. Narodzenia NMP w Ustjanowej, Drewniany kościół p.w. Krzyża Świętego i Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski w Rozpuciu z 1900 r.

Zdjęcie 7 Kościół p.w. Św.Barbary w Ropience

Źródło: Starostwo Powiatu Bieszczadzkiego

Zdjęcie 8 Kościół p.w. Narodzenia NMP w Ustjanowej

Źródło: Starostwo Powiatu Bieszczadzkiego

Po licznej społeczności żydowskiej zamieszkującej na tych obszarach od końca XVIII w., do zagłady w czerwcu 1942 r. pozostało niewiele zabytków. Do dnia dzisiejszego zachowały się tylko dwa cmentarze znajdujące się w Ustrzykach Dolnych i Lutowiskach, mur synagogi w Ustrzykach Dolnych (budynek przebudowano i przekształcono na bibliotekę w latach 1968-71) oraz pozostałości po synagodze w Lutowiskach. Wśród tych obiektów najcenniejszy jest kirkut w Lutowiskach założony w II pół. XVIII wieku. Zachowało się na nim ponad 1000 nagrobków, z których najstarszy nosi datę 5 X 1796 r., a najmłodszy 29 II 1940 r. Na kirkucie w Ustrzykach Dolnych przetrwało ponad 400 macewy w różnym stopniu trwałości, pomimo zniszczeń dokonanych przez Niemców, którzy podczas okupacji używali płyt nagrobnych do utwardzania placów i ulic na mieście.

Zdjęcie 9 Macewy na cmentarzu żydowskim w Lutowiskach

Źródło: Starostwo Powiatu Bieszczadzkiego

Zabytki architektury świeckiej

We współczesnym krajobrazie bieszczadzkich miejscowości znaleźć można już tylko nieliczne pozostałości dawnej kultury. To, co pozostało było często przez wiele lat pozbawione opieki, dewastowane i rozkradane. Głównym nośnikiem świeckich wzorów dawnego budownictwa są zachowane jednobudynkowe zagrody chłopskie powszechnie zwane chyzami. Stanowiły one typową zabudowę wsi tej części Karpat do połowy lat czterdziestych naszego wieku. W wyniku działań wojennych II wojny światowej i późniejszych wysiedleń ludności, niemal całkowicie została zniszczona zabudowa wsi na południe od Lutowisk. Wsie przekazywane Polsce w ramach „akcji H-T”, czyli porozumienia między rządami PRL i ZSRR z 15 lutego 1951 roku o wymianie odcinków granicznych także były „czyszczone” przez stronę sowiecką ze wszystkiego, co przedstawiało jakąkolwiek wartość, a na materiał rozbierano także budynki. Wsie typu łańcuchówki, były wynikiem kolonizacji na prawie wołoskim w XIV-XVII w. dostosowane do lokalnych warunków geograficznych i gospodarki pasterskich. Lokowane przeważnie wzdłuż potoków, bardzo rozciągnięte, nieraz przez kilka kilometrów. Wpływ klimatu na konstrukcję domów widoczny jest w kształcie bardzo stromych dachów, orientacja chałup „tyłem do wiatrów”, czy też dobudowywanie nawet całej tylnej ściany budynku tzw. zachaty, chroniącej dom przez zimnem. Mimo dużych zniszczeń wiejskiej zabudowy, które nastąpiło w latach powojennych klasyczne wiejskie budownictwo na obszarze powiatu można jeszcze zobaczyć m.in. w Bandrowie, w którym obecna zabudowa wsi pokrywa się w zasadzie z przedwojenną, Łobozewie, Czarnej, Lipiu, Michniowcu, Bystrem, Ustianowej Górnej Krościenku i Liskowatem. W każdej wsi znajdowały się dwory i folwarki, malowniczo ulokowane w sąsiedztwie starych drzew i ogrodów, w których zamieszkiwał właściciel, dzierżawca lub, zarządca wsi. Dwory budowane były z drewna lub kamienia i nakrywane gontem. Do dnia dzisiejszego nie zachował się jednak ani jeden z takich obiektów w całości.

Jednym z nielicznych, murowanych obiektów jest pełniący w okresie powojenny rolę szkoły, a służący współcześnie za Centrum Turystyki Aktywnej, dwór w Łobozewie.

Ruiny dworów i folwarków oraz pozostałości parków dworskich znajdują się między innymi w miejscowościach:

- Dydiowa - dwór wysadzony przez Sowieców w 1960 r., na prawym brzegu Sanu - zachowana podmurówka i schody;
- Dwerni - dwór i folwark (1852 r. do II wojny światowej) nad potokiem Dwernik, zachowane fundamenty i starodrzew;
- Krywe nad Sanem - dwór i folwark (1852 r. do II wojny światowej), częściowo zachowane resztki murów;
- Tworylne - dwór i folwark (1852 r. do II wojny światowej), częściowo zachowane resztki murów i aleja.

Duże znaczenie i wpływ na życie mieszkańców dzisiejszego powiatu bieszczadzkiego miało kopalnictwo ropy naftowej. Wydobyciem zajmowało się tu wiele osób i firm. Obok rodzimych firm galicyjskich wiercenia i eksploatacje prowadzili tu przedsiębiorcy z innych części Austro-Węgier, Niemiec, Wielkiej Brytanii, Francji, Holandii, Szwecji, a nawet z USA i Kanady. Ropa naftowa pojawia się tutaj w związku ze specyficzną budową Karpat na różnych głębokościach. W wielu miejscach występowała płytko wypływając na powierzchnię w postaci wycieków a nawet źródeł. Surowic ten stał się towarem poszukiwanym w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIX w. Zaczęto zbierać ropę z wycieków i budowanie szybów. Większość z nich powstawała na gruntach dworskich, a kopalnie budowali i obsługiwali zatrudnieni w folwarkach pracownicy. Dość szybko powstała sieć małych rafinerii (destylarni nafty). Wydobycie na większą skalę rozpoczęło się w następnych dekadach wraz z napływem przedsiębiorców i specjalistów z różnych krajów. Kopalnie ropy naftowej istniały m.in. w miejscowości; Bandrów, Berlikowie, Brzegi Dolne, Chrewt, Czarna, Dwernik, Dźwiniach Górny, Hoszów, Krościenko, Leszczowate, Lipie, Liskowate, Łodynia, Michniowiec, Polana, Ropienka, Równia, Stańkowa, Stebnik, Stuposiany i Ustrzykach Dolnych.

Zabytki związane z wydobycie ropy naftowej znajdują się w miejscowości:

- Ropienka - kiwony, kieraty, zbiorniki do magazynowania ropy naftowej, kancelaria i warsztat, willa Scotów, krzyż z Anglii upamiętniający pierwszy odwiert ropy;
- Łodynia - siedziba kopalni Łodynia – Brzegi, kiwony, kieraty i zbiorniki do magazynowania ropy naftowej, gazoliniarnia;
- Brzegi Dolne - czynne złoża ropy naftowej, kiwony i kieraty;
- Ustrzyki Dolne – zbiorniki na ropę naftową nieistniejącej już rafinerii „Fanto”;
- Czarna- kiwony i kieraty oraz zbiorniki do magazynowania ropy naftowej;
- Dwernik - czynne złoża ropy naftowej, kiwony i kieraty;
- Zatwarnica - kiwony i pracujące kieraty;
- Bandrów - pozostałości po szybie naftowym.

Podstawowym bogactwem omawianego obszaru oprócz ropy były lasy. Nie przynosiły one jednak właścicielom dochodów, albowiem brakowało spławnych rzek i bitych dróg uniemożliwiający wywóz zarówno dłużyć jak i tarcicy. Dopiero pod koniec XIX w. gdy w Galicji zaczęła narastać koniunktura na rynku drzewnym w Bieszczadach ruszyły pierwsze kolejki

wąskotorowe. Budowę kolejek wąskotorowych prowadzono tu w pierwszych latach XX w. co było ściśle powiązane z powstaniem szerokoktorowej linii Sianki-Sambor. Połączyła ona, bowiem bezpośrednio odizolowany dotychczas zakątek gór z rynkami zbytu na drzewo w Galicji, na Węgrzech, w Austrii, Niemczech, Rosji. Produkcja z bieszczadzkich lasów trafiała nawet na Syberię. W 1907 r. istniała już gęsta sieć kolei leśnych związana z różnymi zakładami przetwarzającymi drzewo. Najdłuższą linią kolejki, jaka powstała na tym obszarze była kolejka z Ustrzyk Górnych do Sokolików. Okres dobrej koniunktury w przemyśle drzewnym zakończył się w latach dwudziestych. Brak popytu i niskie ceny zbytu nie pozwalały na dalsze utrzymanie kosztownych kolejek. Zaczęła się stopniowa rozbiórka kolejnych linii. Do dnia dzisiejszego pozostały jedynie pozostałości dawnych linii kolejowych - ślady nasypów czy też filary mostów i przepustów.

Ślady kolejek wąskotorowych można spotkać m.in. w miejscowościach:

- Dźwiniacz Górny- ślady nasypów, filary mostów i przepustów kolejki wąskotorowej nad lewym brzegiem Sanu (powstała w 1905, rozebrana po 1950r.);
- Didiowa- zachowane ślady nasypów, filary mostów i przepustów;
- Łokieć- wzdłuż potoku Muczny (powstała ok. 1906, rozebrana po 1930r.) zachowane ślady nasypów,
- Nasyp w Tarnawie,
- Nasypy w Ustrzykach Dolnych.

Ośrodki informacji turystycznej:

- Bieszczadzkiego Centrum Turystyki i Promocji w Ustrzykach Dolnych, będące 4 gwiazdkową informacją turystyczną i posiadające najwyższy stopień certyfikacji w Polsce. Centrum udziela informacji z zakresu turystyki, noclegów, lokalnej komunikacji drogowej, sieci gastronomicznej, atrakcji historycznych i przyrodniczych oraz szlaków pieszych w gminie Ustrzyki Dolne i Bieszczadach. Prowadzi sprzedaż biletów autokarowych za granicę, sprzedaż materiałów i wydawnictw turystycznych (mapy, foldery, widokówki, przewodniki, gadżety itp.). Organizuje lub współorganizuje imprezy turystyczne: Karpacki Jarmark Turystyczny (impreza o charakterze międzynarodowym), Jarmark Wielkanocny, Jarmark Bożonarodzeniowy, Bieszczadzkie Forum Gospodarcze. BCTiP utrzymuje szlaki spacerowe wokół Ustrzyk Dolnych, jak również Koronę Ustrzyckich Gór, Szlak Kolonizacji Józefińskiej, Szlak Naftowy – jak to z ropą drzewiej bywało, Szlak Umocnień Obronnych i Pomników Przeszłości oraz Szlak Budowli i Pomników Sakralnych. Prowadzi Izbę Regionalną oraz Minimuzeum Kopalnictwa Ropy Naftowej w Brzegach Dolnych,
- Ośrodek Informacji i Edukacji Turystycznej Bieszczadzkiego Parku Narodowego w Lutowiskach. Obiekt czynny przez cały rok oferuje: 11 miejsc noclegowych w pokojach 4 i 3 osobowych możliwość przygotowania posiłków we własnym zakresie - aneks kuchenny z pełnym wyposażeniem, salę konferencyjną (dla 40 osób) i wystawową, prezentację diaporam, wystawy czasowe, sprzedaż własnych wydawnictw i pamiątek o charakterze regionalnym, informację turystyczną,

- Terenowa Stacja Edukacji Ekologicznej w Wołosatem. Obiekt posiada bazę noclegową dla ok. 43 osób (2 pokoje 1-osobowe z dostawką, 2 pokoje 4-osobowe, 5 pokoi 5-osobowych i 1 pokój 6-osobowy), duże zaplecze kuchenne. Ponadto w obiekcie znajdują się: sala audiowizualna, biblioteczka, laboratorium do segregacji i oznaczania materiałów przyrodniczych. Przy stacji znajduje się wiata edukacyjna (z doprowadzonym prądem) oraz miejsce na ognisko. Wokół obiektu funkcjonuje ogród edukacyjny wyposażony w pomoce dydaktyczne. Atutem obiektu jest jego lokalizacja w rejonie grupy tzw. gniazda Tarnicy i Halicza, z widokiem na najwyższy szczyt Bieszczadów Zachodnich – Tarnicę (1346 m n.p.m.),
- Gminne Centrum Informacji w Lutowiskach,
- Gminne Centrum Informacji gminy Czarna,

Park Gwiazdznego Nieba "Bieszczady"

W marcu 2013 w Lutowiskach podpisano memorandum powołujące do życia Park Gwiazdznego Nieba Bieszczady. Ideą tego przedsięwzięcia jest informowanie społeczeństwa o wyjątkowym nocnym środowisku, jego ochrona i eliminowanie zagrożeń jakie niesie zanieczyszczenie światłem a także rozwój tzw. astroturystyki.

Mapa 6 granice PGN "Bieszczady"

Źródło: <http://www.twojebieszczady.net>

Pomysł utworzenia takiego Parku w Bieszczadach Zachodnich wzorowany jest na innych tego typu projektach, które powstały wcześniej. Szczególny wpływ na tę inicjatywę miał projekt pod nazwą Karpackie Niebo, który miał za zadanie promowanie turystyki związanej z astronomią na terenie pogranicza.

Trasy turystyczne na terenie powiatu Bieszczadzkiego:

NIEBIESKI SZLAK PTTK - szlak na terenie gminy można podzielić na dwa odcinki. Pierwszy o dł. 6,5 km, czas przejścia: ok. 2 godz., podąża „stokówką” leśną ze szczytu Hulskie ku skrzyżowaniu w Polanie, gdzie rozpoczyna się drugi etap, który biegnie szosą w kierunku Chrewtu.

Następnie schodząc w prawo drogą leśną, prowadzi wzdłuż Jeziora Solińskiego. Szlak wznosi się na grzbiet, z którego podziwiamy widok na jezioro i dolinę nieistniejącej już wsi Paniszczów. Dalej, mniejszymi szczytami biegnie do Teleśnicy Oszarowej.

ZIELONY SZLAK PTTK - w granicach gminy szlak biegnie przez szczyty Bukowina i Żołobina w pobliżu niezamieszkanego dziś miejscowości Tworylne. W okolicy pozostałości dworu, zabudowań dworskich. Nieopodal stare cerkwisko: pozostałości kaplicy wraz z kryptą grobową, stary cmentarz, ruiny dzwonnicy parawanowej.

Szlak czerwony rozpoczyna się przy dworcu PKP-PKS w Ustrzykach Dolnych i prowadzi na szczyt Kamiennej Laworty (759 m n.p.m.) do węzła szlaku czerwonego i zielonego. Przechodzi następnie przez Kamienną Lawortę ze szczytem 769 m.n.p.m., tj. do węzła szlaku czerwonego i zielonego. Dalej kieruje się przez Małego Króla (642 m n.p.m.) do miasta. Po drodze wspaniałe widoki na Gromadzyń, Orlik, Ustrzyki Dolne, pasmo Żuków, najbliższe tereny Przedgórze Bieszczadzkiego, na zaporę w Solinie oraz dalekie tereny Bieszczadów, a nawet Beskidu Niskiego. Czas przejścia bez odpoczynku wynosi około 4 godz.

Szlak niebieski rozpoczyna się przy dworcu PKP-PKS w Ustrzykach Dolnych i prowadzi w kierunku Brzegów Dolnych, dalej przy ścianie lasu modrzewiowego biegnie stromym stokiem Kinia w kierunku szczytu Orlik (618 m n.p.m.). Przed szczytem Orlika szlak skręca w stronę Jasienia 1 i prowadzi do szlaku żółtego. Czas przejścia bez odpoczynku wynosi około 1,5 godz.

Szlak zielony jest to szlak łącznikowy. Swój początek ma przy ul. Strwiążyk w Ustrzykach Dolnych, skąd można przedostać się na szczyt Małego Króla lub Kamiennej Laworty. Przy dobrej widoczności można z niego zobaczyć pasma Połonin, Halicza, Tarnicy i Krzemienia. Czas przejścia bez odpoczynku wynosi około 1 godz.

Szlak żółty rozpoczyna się przy dworcu PKP-PKS w Ustrzykach Dolnych i prowadzi przez miasto. Następnie przechodzi obok stadionu a także wspina się na szczyt Gromadzynia (654 m n.p.m.). Z pasma Równi szlak skręca w lewo i prowadzi do Jasienia, a dalej przez miasto do dworca PKP-PKS. Czas przejścia bez odpoczynku wynosi około 2 godz.

Szlak czarny rozpoczyna się w centrum miasta Ustrzyki Dolne, prowadzi przez miasto, a następnie przechodzi obok stadionu miejskiego. Dochodzi do granicy lasu, gdzie skręca w prawo. Następnie biegnie wzdłuż lasu, by po pewnym czasie skręcić w prawo i doprowadzić do cmentarza żydowskiego. Czas przejścia bez odpoczynku wynosi około 30 min.

Szlak górski niebieski - początek ma w Białej, będącej dzielnicą Rzeszowa. Przebiega przez Pogórze Dynowskie, Pogórze Przemyskie, aby na Przełęczy pod masywem Suchy Obycz wejść na teren gminy Ustrzyki Dolne. Przez Góry Sanocko-Turczańskie dochodzi do Ustrzyk Dolnych. Ustrzycką gminę opuszcza na szczycie Łabiska (granica z gminą Czarna) oraz na szczycie 584 m n.p.m. (granica z gminą Solina i z gminą Czarna). Szlak niebieski górski nazywany jest granicznym, ponieważ biegnie do granicy polsko - słowackiej, aby następnie podążać karpackim grzbietem przez Bieszczady w kierunku Beskidu Niskiego. Kończy swój bieg w Grybowie, w województwie małopolskim.

Źródło: Starostwo Powiatu Bieszczadzkiego fot. Anna Renarda

Korona Ustrzyckich Gór prowadzi z siedziby BCTiP w Ustrzykach Dolnych na Kamienną Lawortę (769 m.n.p.m.), stamtąd na Małego Króla (642 m n.p.m.), następnie na Holicę (762 m n.p.m.), szczyt Gromadzyń (654 m n.p.m.), kieruje się na Orlik (618 m n.p.m.). Z Orlika schodzi do miasta. Trasa szlaku pokrywa się z trasami szlaków spacerowych wokół Ustrzyk Dolnych (szlak czerwony, niebieski, żółty i zielony) oraz szlaku turystycznego PTTK (tzw. szlak graniczny). Szacowany czas przejścia – kilkanaście godzin.

Szlak Źródła Strwiąża swój bieg rozpoczyna w rynku Ustrzyk Dolnych, stąd prowadzi do ulicy Rzecznej, skręca w prawo i prowadzi prosto do źródeł Strwiąża. Z powrotem szlak przechodzi przy ulicy Łukasiewicza, Gombrowicza i Nadgórznej do Parku pod Dębami, a następnie do rynku miasta. Oznaczenie szlaku – kolor niebieski, długość 8 kilometrów, czas przejścia 3,5 godziny.

Szlak Ustrzycka Rozeta - Zadwórze rozpoczyna się w centrum Zadwórze tuż przy drodze nr 896. Następnie ścieżką polną prowadzi przez las do pierwszego punktu - studzienki. Kolejno po około 5 minutach dochodzi do okopów z czasów I Wojny Światowej oraz "bełkotki" - wydobywającego się z dna źródła gazu ziemnego. Kierując się dalej czerwonym szlakiem dochodzi do punktu widokowego (707 m n.p.m.) na Paśmie Żukowa. Stąd można zobaczyć Stożki w Teleśnicy i południowe pasmo Bieszczadów.

Ustrzycka Rozeta – Hoszowczyk szlak Ustrzycka Rozeta - Hoszowczyk rozpoczyna się tuż przy Kościele w Hoszowczyku - dawnej cerkwi greckokatolickiej pw. Narodzenia Bogurodzicy. Następnie drogą asfaltową prowadzi do świetlicy wiejskiej i dalej drogą polną do lasu. Kolejno po około 20 minutach dochodzimy do cudownego źródła i po około 5 minutach do okopów z czasów I Wojny Światowej. Kierując się dalej czerwonym szlakiem do punktu widokowego (701 m n.p.m.) na Paśmie Żukowa.

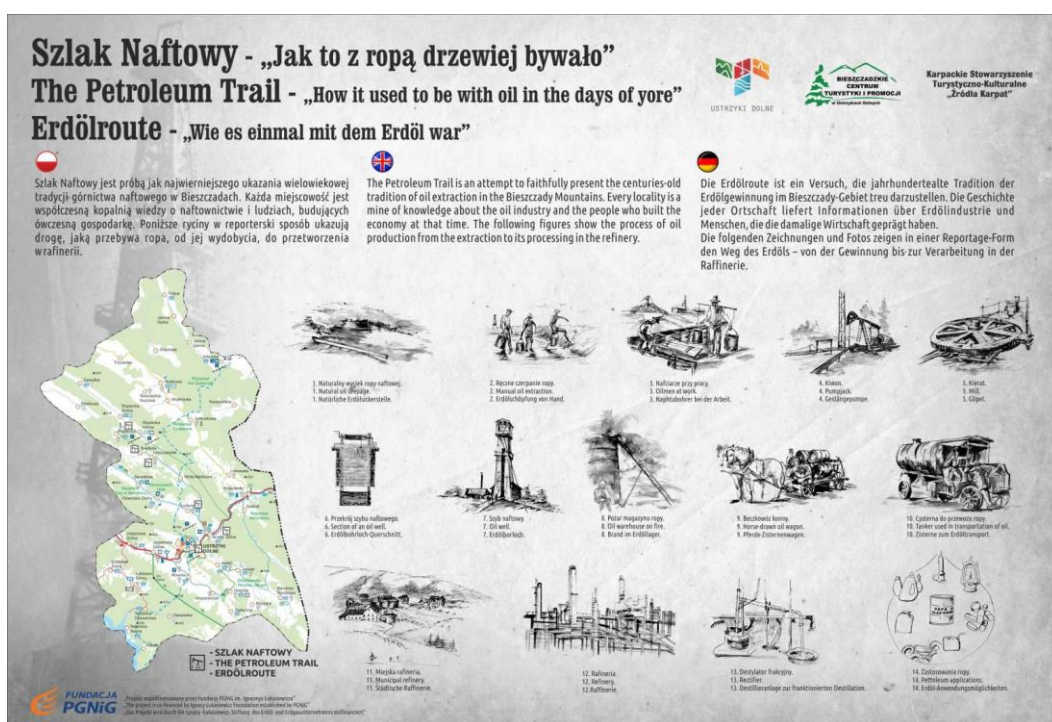
Ustrzycka Rozeta – Jałowe szlak rozpoczyna się przy byłej cerkwi, obecnie kościele i biegnie do kaplicy grobowej, skąd kieruje się na lewo i dochodzi do drogi powiatowej. Następnie szlak kieruje się na prawo do krzyża przydrożnego. Przy krzyżu przydrożnym skręca

w lewo i biegnie w górę na osiedle Murowanka. Tam skręca na prawo i dochodzi do punktu widokowego. Po chwili skręca dalej w prawo i idzie w dół do drogi powiatowej. Tam skręca w lewo i kieruje się prosto, a potem w prawo lekko w górę do kościoła.

Szlak Kolonizacji Józefińskiej szlak pokazuje historię osadnictwa niemieckiego, którego akcja była przeprowadzona przez cesarza Józefa II od drugiej połowy XVIII wieku na terenie Galicji. „Listy cesarskie” rozsyłane po ziemiach niemieckich zachęcały do osiedlania się w dawnych dobrach królewskich Galicji. Jej kres wyznaczyła II wojna światowa, a w latach 1939–1940 wyjechali wszyscy Niemcy. Po dawnych kolonistach pozostały ślady w postaci nagrobków na cmentarzach ewangelickich, dokumentów oraz spisanych wspomnień.

Szlak Naftowy – jak to z ropą drzewiej bywało rozpoczyna swój bieg w Izbie Regionalnej w Ustrzykach Dolnych, gdzie znajduje się dział kopalnictwa naftowego. W Ustrzykach Dolnych tablice informacyjne umiejscowione są w Rynku i przy ul. Fabrycznej, a kolejne znajdują się w miejscowościach: Brzegi Dolne, Łodyna, Leszczowate, Brelików i Ropienka. W Brzegach Dolnych funkcjonuje Minimuzeum Kopalnictwa Ropy Naftowej. Obecnie na terenie ustrzyckiej gminy działają dwie kopalnie: w Łodynie i Ropience. Szlak przybliży historię kopalnictwa ropy naftowej w gminie Ustrzyki Dolne, której era rozpoczęła się w drugiej połowie XIX wieku po wynalezieniu lampy naftowej przez Ignacego Łukasiewicza. Złóża ropy były łatwo dostępne na tych terenach, w związku z tym powstawało wiele ośrodków wydobywania ropy naftowej. W pobliżu kopalń ropy naftowej zaczęły funkcjonować destylarnie oraz rafinerie. Powstanie kopalń i rafinerii wpłynęło znacząco na rozwój Ustrzyk Dolnych i okolic. I i II wojna światowa miały negatywny wpływ na dalszy rozwój przemysłu naftowego, a przynależność tych terenów do Związku Radzieckiego doprowadziło do wyeksploatowania złóż ropośnych. Na historię powojennych losów kopalnictwa naftowego na tym terenie wpływ miało powstanie Ustrzyckiego Kopalnictwa Naftowego, przekształconego w późniejszym okresie w Przedsiębiorstwo Kopalnictwa Gazu Ziarnego w Sanoku.

Zdjęcie 1 tablica szlaku naftowego

Szlak Umocnień Obronnych i Pomników Przeszłości jest pierwszym etapem dużego projektu obejmującego gminę Ustrzyki Dolne. W jego skład wchodzi okopy z I i II wojny światowej na czterech wzgórzach okalających Ustrzyki Dolne: Kamiennej Laworcie, Małym Królu, Gromadzyniu i Orliku. Przy wybranych okopach usytuowano cztery tablice informacyjne umocowane w naturalnych kamieniach, tak aby nie ingerować w środowisko leśne. Na tablicach zamieszczono informacje o walkach prowadzonych w czasie I i II wojny światowej w Bieszczadach. Do okopów i tablic informacyjnych prowadzą kierunkowskazy znajdujące się na drewnianych słupach. Szlak rozpoczyna się w Rynku. Przy zejściu z Orlika (na niebieskim szlaku) zobaczymy tzw. „Zęby Smoka” – żelbetonowe, trójkątne umocnienia przeciwczołgowe. Umieszczono przy nich tablice informacyjne. Słupy z kierunkowskazami poprowadzą szlak przez miasto. Obejmuje on: pomnik ku czci pomordowanych przez hitlerowców (kamienny orzeł), pomnik ofiar UPA (naprzeciwko SP nr 1), pomnik poświęcony Sybirakom (park miejski), pomnik ku czci żołnierzy poległych na frontach II wojny światowej (park miejski) oraz pomniki przy kościele w Jasieniu. Całość szlaku jest związana z Izłą Regionalną Bieszczadzkiego Centrum Turystyki i Promocji w Ustrzykach Dolnych.

Szlak Budowli i Pomników Sakralnych rozpoczyna się w Rynku miasta i prowadzi do ośmiu obiektów sakralnych znajdujących się w Ustrzykach Dolnych. Są to: cerkiew greckokatolicka przy ulicy M. Kopernika, cmentarz komunalny, Krzyż nad urwiskiem, Kościół NMP, Sanktuarium Matki Bożej Bieszczadzkiej, cmentarz komunalny przy ulicy Jasień, kirkut oraz cerkiew greckokatolicka przy ulicy Strwiążyk – obecnie Kościół rzymskokatolicki.

Szlak Chasydzki przebiega przez atrakcyjne tereny południowo-wschodniej Polski, m. in. Roztocze i Bieszczady, łączy miejscowości, w których znajdują się synagogi, jak i cmentarze żydowskie. Na terenie gminy szlak ten obejmuje cmentarz żydowski z XVIII wieku w Ustrzykach Dolnych.

Szlak Architektury Drewnianej Na terenie gminy znajduje się trzecia trasa podkarpackiego Szlaku Architektury Drewnianej, która charakteryzuje się wyjątkowymi walorami krajobrazowymi oraz dużą różnorodnością cerkiewną. Obejmuje następujące świątynie:

- cerkiew greckokatolicką pw. św. Paraskewy w Ustjanowej Górnej,
- cerkiew greckokatolicką pw. Opieki Bogurodzicy w Równi,
- cerkiew greckokatolicką pw. św. Mikołaja w Hoszowie,
- cerkiew greckokatolicką pw. św. Michała Archanioła w Łodynie,
- cerkiew greckokatolicką pw. Narodzenia Najświętszej Panny Maryi w Liskowatem,
- cerkiew greckokatolicką pw. Narodzenia Bogurodzicy w Wojtkowej.

Bieszczadzka Gra Terenowa – szlak pieszy dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego Gminy Ustrzyki Dolne. Gra polega na znajdowaniu 20 określonych punktów w zaszyfrowanych informacjach. Wśród tych 20 punktów znajdują się punkty związane z historią, kulturą, dziedzictwem kulturowym, Izłą Regionalną, ciekawymi wydarzeniami oraz szlakami dziedzictwa kulturowego,

Szlak turystyczny Wieża widokowa „Na Holicy”, wiodąca z Ustianowej na mierzącą 35 m. wieżę widokową na Holicy,

Szlak Nordic Walking Ustrzyki Dolne - specjalnie do tego celu wytyczone szlaki na stokach Żukowa w pobliskiej wsi Ustjanowa Górna. Pokrywają się one po części z trasami do narciarstwa biegowego oraz ze Ścieżką historyczno-przyrodniczą Żukowem do Krainy Lipeckiej. W Ustjanowej znajdziemy trzy trasy o zróżnicowanym stopniu trudności, przeznaczone zarówno dla początkujących, jak i zaawansowanych miłośników Nordic Walking:

- Trasa nr 1 – Zielona – liczy 1,1 km, czas przejścia ok. 15 minut,
- Trasa nr 2 – Czerwona – liczy 5 km, czas przejścia ok. 1 godziny,
- Trasa nr 3 – Czarna – liczy 13,9 km, czas przejścia ok. 3 godzin.

Wszystkie trasy wyznaczone zostały w formie pętli. Posiadają punkty wspólne i na pewnym odcinku pokrywają się ze sobą. Na osoby, które wybiorą trening na trasie Czerwonej czy też Czarnej czekają wspaniałe widoki m.in. na Jezioro Solińskie.

Ścieżka spacerowa „Pod Dębami” w Ustrzykach Dolnych, prowadząca m.in. przez teren dawnej skoczni narciarskiej. Spacerując po niej zobaczymy: zarysy miejsc po dworze Nanowskich, gdzie stoi obecny Hotel Laworta, miejsce po byłej skoczni narciarskiej oraz pomnikowe dęby,

Ścieżki edukacyjne:

- Ścieżka edukacyjna "Źródło św. Michała"
- Ścieżka historyczno – przyrodnicza „W Dolinie Lipeckiej” -15 km,
- Ścieżka historyczno – przyrodnicza „Rabe” – 1,5 km,
- Ścieżka historyczno – przyrodnicza "Siedlisko"
- Ścieżka historyczno - przyrodnicza "Żukowem do Krainy Lipeckiej"
- Ścieżka historyczno – przyrodnicza „Jaskinia w Rosolinie” ,

na całą dolinę wsi Rabe i górę Jaworniki 909 m n.p.m. To tutaj znajdują się siedliska oraz żerowiska orlika krzykliwego, a na tutejszych łąkach spotkać można pasącą się zwierzynę płową.

Schodząc ze wzgórz w kierunku lasu mijamy z prawej strony liczne zakrzaczenia z tarniny i dochodzimy do małego potoku, dopływu Pastewnika. Drogowskazy na słupie pokazują dalszy przebieg ścieżki, która za potokiem skręca ostro w lewo. Później przebiega przez młody las jodłowy pomiędzy jarem wspomnianego dopływu Pastewnika, a łąką z prawej strony. Następnie lasem dochodzimy do drogi gruntowej prowadzącej pod górę, a zajeżdżając w prawo, dochodzimy do kolejnego słupa z drogowskazami i do zakrętu ścieżki w lewo. Stąd stromo pod górę, ścieżka doprowadza nas przez stary las jodłowo-swierkowy na grzbiet Żukowa do końcowego węzła szlaków. Jest to skrzyżowanie ścieżki historyczno-przyrodniczej „Rabe” ze ścieżką „Żukowem do Krainy Lipieckiej”. (koniec trasy).

Znajdujemy się Europejskim Dziale Wodnym, który rozgranicza zlewisko Morza Bałtyckiego od Morza Czarnego. Umieszczony jest tutaj słup z mapą ścieżek historyczno-przyrodniczych w Gminie Czarna oraz kierunkowskazy i tablice informacyjne.

Z tego miejsca rozciąga się piękna panorama. Na pierwszym planie widzimy dolinę wsi Czarna Górna i Czarna Dolna położoną u podnóża pasma Ostrego. Za pasmem Ostrego widać grzbiet Otrytu. Na ostatnim planie od południowego wschodu po południowy zachód rozciąga się widok na wzgórzka położone na terytorium Ukrainy, Bieszczady Wysokie z Tarnicą, Poloniną Caryńską i Wetińską ze Smerkiem oraz wzgórzka nad J. Sołńskim.

Materiał został wydany ze środków własnych Gminy Czarna-Perłowa-Projekt, przy realizacji operacji p.t. Modernizacja ścieżki historyczno-przyrodniczej „Rabe” finansowanej z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 realizowanej przez Ochotniczą Straż Pożarną w Rabem. W ramach operacji powstał siodłowany plac postojowy wraz z drewnianą szlanką.
Fot. B. Kochanowicz, zbiory własne UG w Czarnej

Logo: ZIELONE BIESZCZADY

„Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie”

ŚCIEŻKA HISTORYCZNO-PRZYRODNICZA „RABE”

GMINA CZARNA

źródło: <https://www.czarna.pl>

Szlaki rowerowe:

Ścieżka rowerowa „Otryl i Dolina Sanu”

Numer trasy: 9B. Długość: 118 km. jest najdłuższą z tras. Przebiega po drogach o różnej nawierzchni (od dywaniku asfaltowego po drogę gruntową) z przewagą utwardzonych dróg zwirowych. Na trasie występują liczne podjazdy, o długości nawet 6 km i przewyższeniu 300 m, ale dzięki temu są także wspaniałe zjazdy. Zaletą tego szlaku jest wspaniała różnorodność terenu, dzika przyroda, piękne pejzaże oraz możliwość wielu modyfikacji trasy.

Szlak rowerowy Czarna

Numer trasy: 8A. Długość: 60 km. Trasa " Czarna " ukazuje nam charakterystyczną architekturę Bieszczadów sprzed kilku wieków. Część szlaku biegnie w okolicy Jeziora Solińskiego, co dodatkowo podnosi atrakcyjność trasy.

Trasa Rowerowa „Okolice Ustrzyk Dolnych”,

Numer trasy: 7A. Długość: 70 km. Łatwa, ale bardzo przyjemna wycieczka w okolice Ustrzyk Dolnych. Nieliczne wzniesienia pokonujemy drogami bitymi, szutrowymi. Większość trasy przebiega przez las mieszany, liściasto - iglasty zamieszkiwany licznie przez zwierzynę płową. W okolicach Łodyny, Brelikowa i Ropienki działające jeszcze kopalnie ropy naftowej stanowią atrakcję turystyczną. Na trasie znajduje się wiele miejsc do odpoczynku nad czystym potokiem. Można rozpaść ognisko, upiec kiełbasę. Można również zaopatrzyć się w węgiel drzewny. Trasa jest przejezdna w ciągu całego roku.

Szlak Turystyki Rowerowej Ropienka – Stańkowa – Zawadka,

Trasa prowadzi przez Ropienkę, Stańkową oraz Zawadkę ma około 18 km długości. Na trasie odbywa się Mini Rajd Rowerowy Na Dwóch Kórkach w krainie ropy. Impreza ma charakter cykliczny.

Szlak Rowerowy Kamienna Laworta.

Trasa prowadzi przez grzbiet Kamiennej Laworty ma długość około 12 km. Trasa w formie pętli. Trasa jest rekomendowana osobom uprawiającym jazdę wycynową.

Bieszczadzka Gra Terenowa

Szlak rowerowy dziedzictwa kulturowego Gminy Ustrzyki Dolne. Gra polega na znajdowaniu 33 określonych punktów w zaszyfrowanych informacjach. Wśród tych 33 punktów znajdują się punkty związane z historią, kulturą, dziedzictwem kulturowym, ciekawymi wydarzeniami oraz szlakami dziedzictwa kulturowego. Podzielona jest na 3 trasy. Trasy mają: kolor czerwony – 53 km, kolor żółty – 33 km, kolor zielony – 22 km.

Szlaki Rowerowe w granicach Bieszczadzkiego Parku Narodowego.

Na terenie Bieszczadzkiego Parku Narodowego (BdPN), turystyka rowerowa odbywa się wyłącznie w oparciu o drogi publiczne oraz po przeznaczonych do tego celu drogach utwardzonych. Poruszanie się rowerem po pieszych szlakach turystycznych nie jest dozwolone. Na terenie BdPN zlokalizowanych jest pięć parkingów wyposażonych w stojaki rowerowe do których można przypiąć rowery: w Brzegach Górnych, Ustrzykach Górnych, Wołosatym na Przełęczy Wyżniańskiej oraz w dolinie górnego Sanu – w Bukowcu.

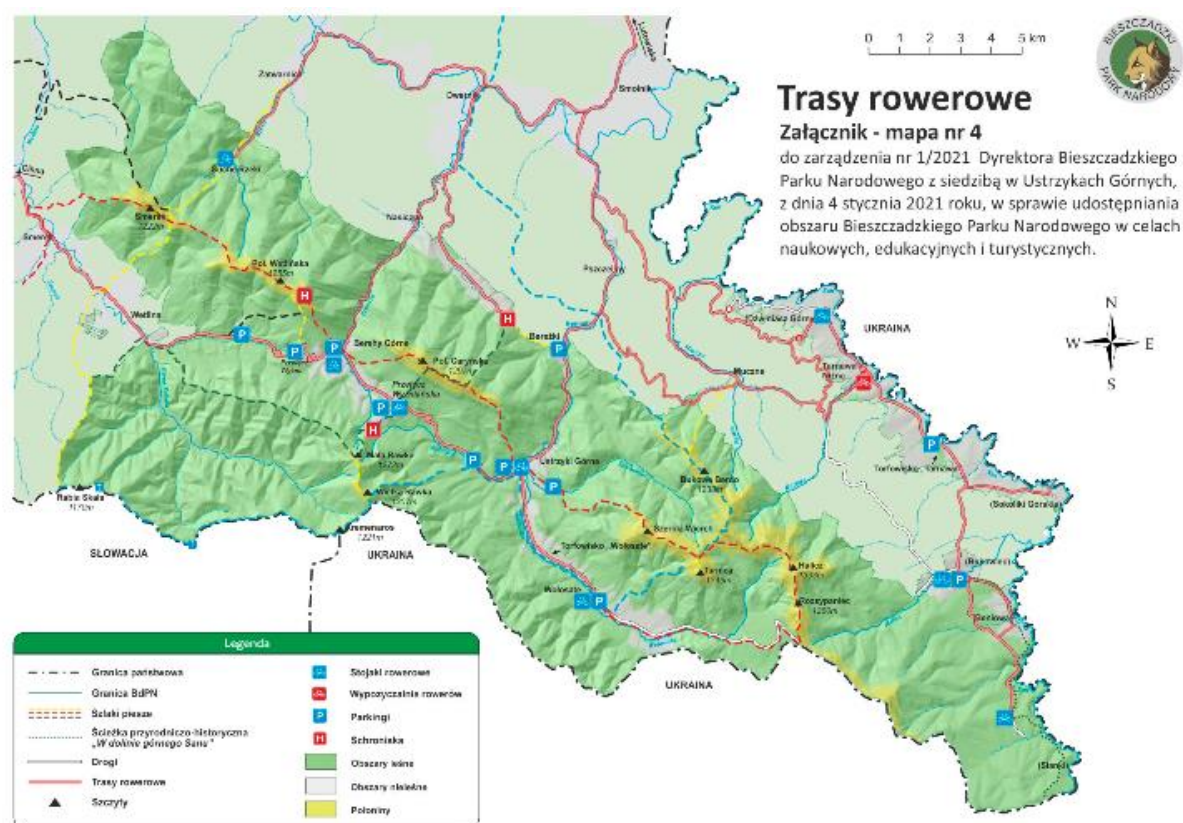
Poruszanie się szlakami rowerowymi w granicach Bieszczadzkiego Parku Narodowego nie wymaga dodatkowych zezwoleń. Należy jedynie wykupić bilet wstępu do Parku na każdy dzień zgodnie z Opłatami.

Tabela 16 Szlaki rowerowe w granicach Bieszczadzkiego Parku Narodowego

L.p.	Odcinek	Długość w km (w granicach parku)	Kategoria drogi
1.	Bereżki-Ustrzyki Górne-Berehy Górne-Wetlina	19,0	Droga wojewódzka
2.	Berehy Górne-Nasiczne	5,0	Droga powiatowa
3.	Ustrzyki Górne-Wołosate	5,0	Droga wojewódzka
4.	Tarnawa-Bukowiec	7,0	Droga powiatowa
5.	Nasiczne-Przystup Caryński	4,0	Droga gminna
6.	Bukowiec-Beniowa-Bukowiec	6,0	Droga wewnętrzna
7.	Tarnawa-Dźwiniacz	5,0	Droga wewnętrzna
Razem:		51,0	

Źródło: bieszczadzki.pl

Mapa 7 Trasy rowerowe Bieszczadzkiego Parku Narodowego

Źródło: Bieszczadzki Park Narodowy

2.2.7. Infrastruktura komunikacyjna

Łączna długość dróg powiatowych wynosi 186,262 km.

Tabela 17 wykaz dróg powiatowych

lp	Nr drogi	Nazwa drogi	Długość odcinka w km
1	2089R	Jureczkowa-Kwaszenina-Arłamów	10,595
2	2224R	Rozpucie Ropienka	8,305
3	2226R	Rakowa-Stańkowa-Ropienka	5,300
	2226R	Rakowa-Stańkowa-Ropienka	1,500
4	2268R	Wańkowa-Leszczowate-Łodyna	11,689
5	2269R	Wańkowa-Dźwiniacz Dolny-Brzegi Dolne	11,388
6	2273R	Bóbrka-Łobodzew	3,067
7	2284R	Rajskie-Zatwarnica	12,050
8	2290R	Wojtkowa-Grąziowa-Trójca	10,261
9	2291R	Trójca-Arłamów	12,112
10	2292R	Wojtkowa-Nowosielce- Koź.Wojtkówka	3,676
11	2293R	Olszanica-Ropienka-Wojtkówka	7,482
12	2294R	Krościenko dojazd do stacji kolejowej	0,312
13	2295R	Krościenko-Stebnim	0,809
14	2296R	Ustianowa Dolna-Daszówka Czarna	21,700
15	2297R	Droga przez wieś Daszówka	1,250
16	2298R	ul.Przemysłowa-Ustrzyki Dolne-Równia-Hoszów	6,983
17	2299R	Droga przez wieś Hoszowczyk	1,704
18	2300R	Jasień-Jałowe-Bandrów	9,252
19	2301R	Jałowe-Moczary	3,252
20	2302R	Czarna-Michniowiec	8,615
21	2303R	Droga przez wieś Lipie	2,250
22	2304R	Polana-Lutowiska	8,769
23	2305R	Smolnik-Zatwarnica	13,230
24	2306R	Brzegi Górne-Dwernik	10,711

Źródło: powiat bieszczadzki

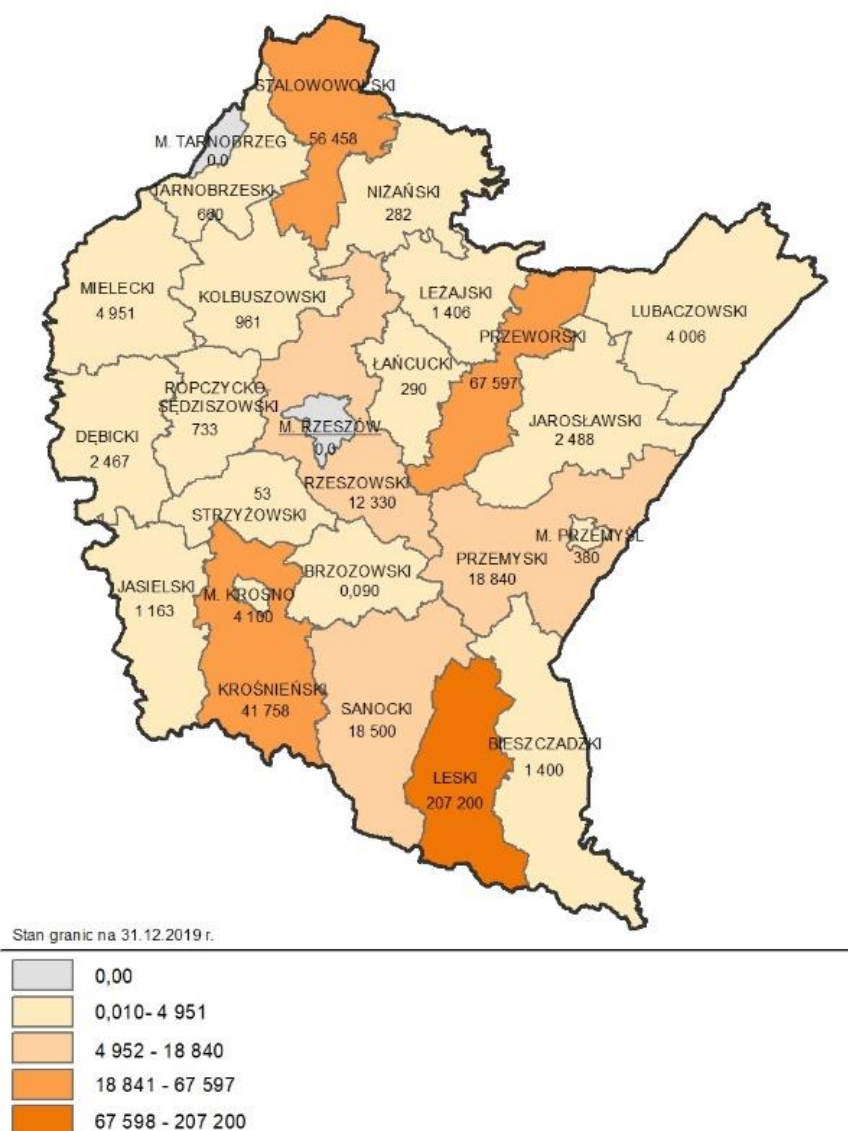
2.3. Strefa środowiskowa

2.3.1. Energetyka odnawialna

Rosnące wraz z rozwojem cywilizacyjnym zapotrzebowanie na energię, przy wyczerpywaniu się jej tradycyjnych zasobów – głównie paliw kopalnych (węgiel, ropa naftowa, gaz ziemny) oraz towarzyszący ich zużyciu wzrost zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego, powodują zwiększenie zainteresowania wykorzystaniem energii ze źródeł odnawialnych.

Na terenie powiatu bieszczadzkiego jedynym źródłem energii odnawialnej jest energia słoneczna. Łączna moc instalacji wytwarzających energię elektryczną z OZE w powiatach województwa podkarpackiego w 2019 r. przedstawia poniższa mapa:

Mapa 8 Łączna moc instalacji wytwarzających energię elektryczną z OZE w powiatach województwa podkarpackiego w 2019 r.

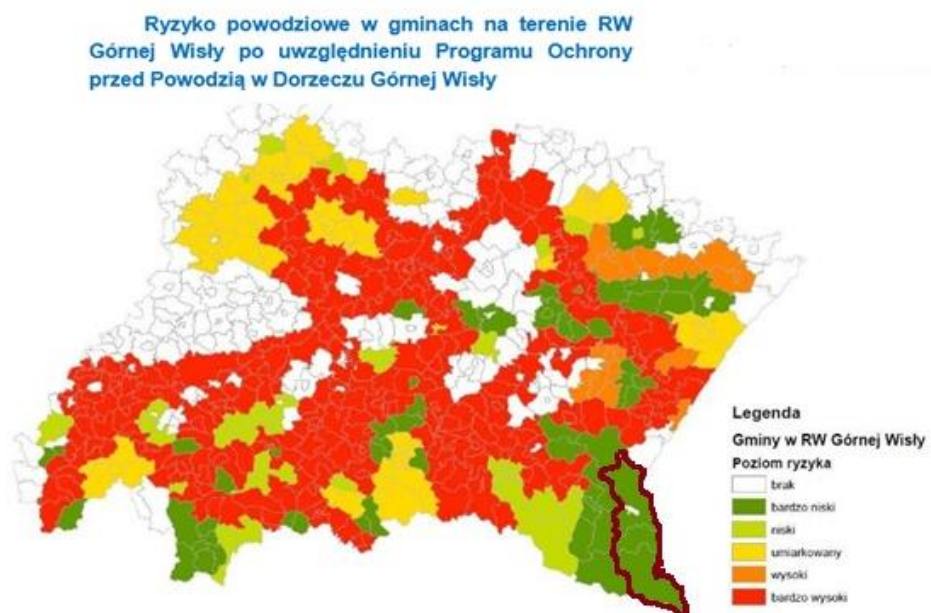
Źródło: PBPP w Rzeszowie na podstawie danych GUS.

2.3.2. Bezpieczeństwo publiczne

Ryzyko powodziowe

Cały teren powiatu bieszczadzkiego został zaliczony jako obszar o bardzo niskim ryzyku powodziowym, w związku z czym nie ma potrzeby opracowywania planów na wypadek zagrożenia powodzią. Nie planuje się także budowy urządzeń służących do ochrony przed powodzią.

Mapa 9 Ryzyko powodziowe na obszarze gmin powiatu bieszczadzkiego

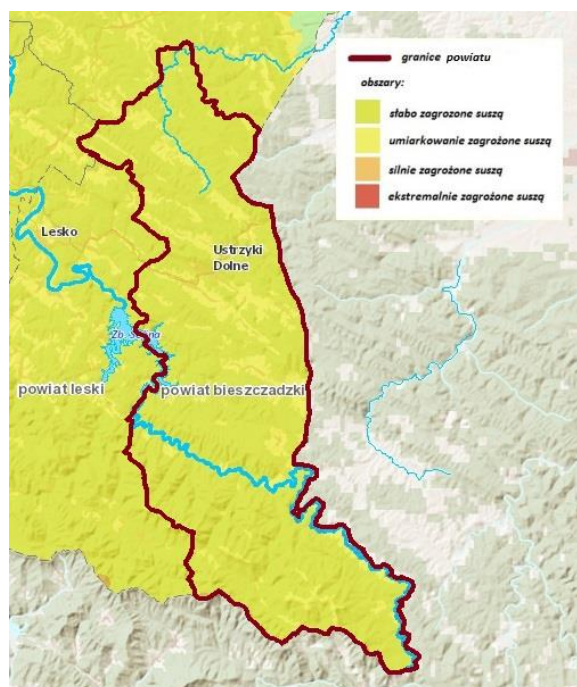

źródło: Plan zarządzania ryzykiem powodziowym dla obszaru dorzecza Wisły

Ryzyko wystąpienia suszy

Ryzyko występowania suszy na obszarze gmin powiatu bieszczadzkiego zostało określone generalnie jako słabe, sporadycznie jako umiarkowane, co przedstawia poniższa mapa:

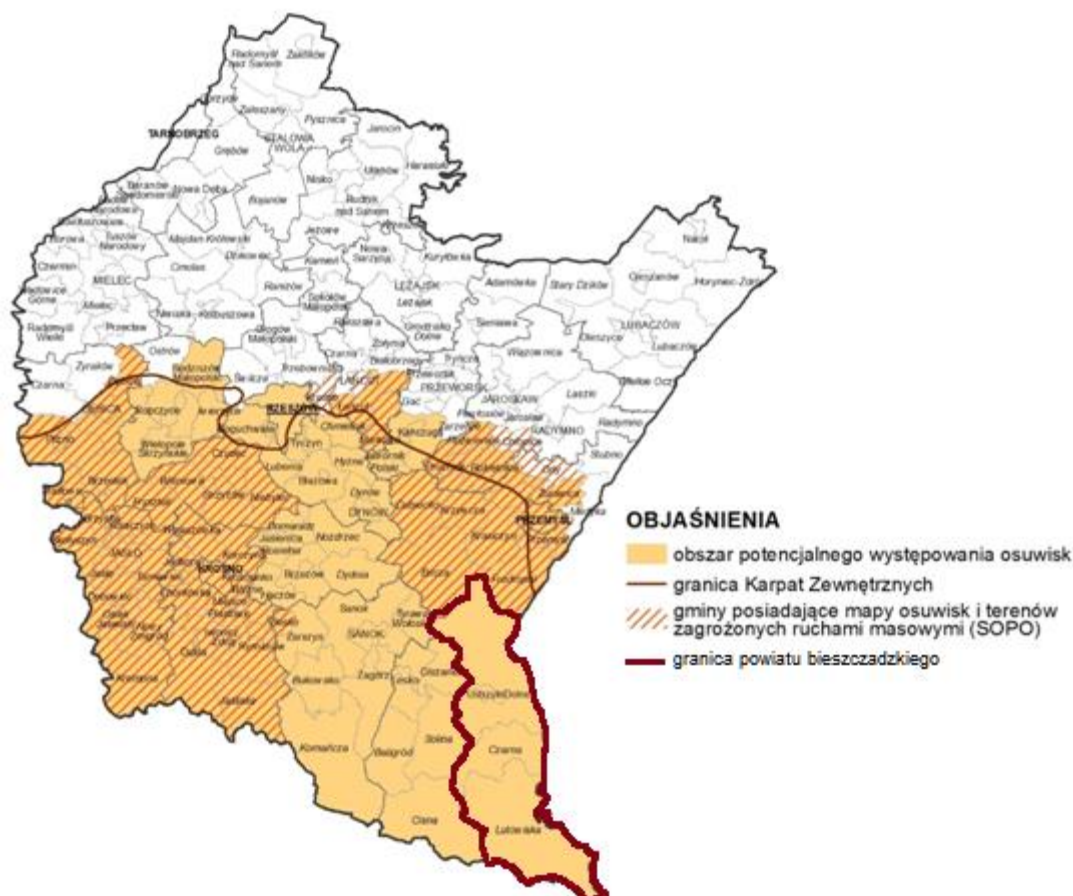
Mapa 10 ryzyko wystąpienia suszy na obszarze gmin powiatu bieszczadzkiego

Źródło: <https://wody.isok.gov.pl>

Zagrożenia osuwiskami

Mapa 11 Obszary potencjalnego występowania osuwisk

Źródło: Źródło - PBPP w Rzeszowie.

2.3.3. Środowisko przyrodnicze

Turystyka to dziedzina odgrywająca kluczową rolę w Powiecie Bieszczadzkim. Rozwój turystyki i wypoczynku zależy od wielu czynników. Nadrzędnym są walory turystyczne obszaru, wyrażające się min. atrakcyjnością czynników przyrodniczo – geograficznych.

W skutek historycznych i politycznych przemian, zmniejszyło się radykalnie zaludnienie tego obszaru, co w następstwie doprowadziło do zwiększenia obszarów terenów leśnych. Pierwotnie rolniczy krajobraz stał się wtórnie naturalnym, co wzmocniło kondycję całego miejscowego środowiska naturalnego. Powiat bieszczadzki charakteryzuje się wysoką bioróżnorodnością. Najcenniejsze są ekosystemy leśne, bowiem istotnie wpływają one na równowagę systemu ekologicznego, przydają walorów krajobrazowych temu terenowi, a przede wszystkim przyczyniają się do poprawy stanu zdrowia przebywających tu ludzi.

Na kształtowanie się roślinności w powiecie istotny wpływ ma zróżnicowanie geomorfologiczne. Roślinność stanowi jeden z podstawowych elementów krajobrazotwórczych oraz środowiskotwórczych. Wpływa też na stosunki wodne, kształtuje lokalny klimat, gleby oraz świat zwierzęcy. Lesistość gminy wynosi 70 % obszaru powiatu, głównie lasy bukowo - jodłowe, o znacznej ilości kompleksów ponad 80 i 100 – letnich. W obszarach granicy rolno – leśnej i dolinek źródłiskowych przewaga olszyn oraz wierzby. Lasy w dużej mierze trudnodostępne dla penetracji rekreacyjnej i turystycznej poza wyznaczonymi szlakami. Spowodowane jest to bogatą rzeźbą terenu i bujnym podszyciem.

Według podziału Polski na krainy zoograficzne, powiat bieszczadzki położony jest w Krainie Karpackiej, charakteryzującym się przejściowością.

Dzięki warunkom przyrodniczym i właściwej gospodarce leśnej obszar gminy jest ostoją wielu gatunków zwierząt puszczańskich. Występują też wszystkie inne gatunki zwierząt, ptaków, płazów i gadów charakterystycznych dla tej części Karpat Wschodnich. Poza tym dzięki powstaniu Zalewu Solińskiego gniazduje na tym terenie nie tylko bocian czarny, ale także czapla i inne gatunki rybołówów.

Bogactwo fauny na tym obszarze jest niewątpliwie jednym z ważniejszych walorów przyrodniczych gminy na skalę krajową a nawet europejską. Biorąc pod uwagę zoogeograficzne czynniki cały omawiany teren przynależy do tzw. Krainy Karpackiej. Potoki i rzeki na terenie powiatu wchodzi w zasięg "krainy pstrąga". Wędkując napotkać tu można takie gatunki ryb jak: pstrąg potokowy, brzana, brzanka, kiełb, kleń, świnka. Natomiast w Zalewie Solińskim gatunki typowo jeziorowe.

Spośród chronionych płazów i gadów występują tu: salamandra plamista, kumak górski i nizinny, rzekotka drzewna, ropucha szara i zielona, traszka górska, zaskroniec, żmija zygzakowata, jaszczurka zwinka i żyworodna oraz padalec. Na terenie powiatu znajdują się miejsca gniazdowania ptaków drapieżnych tj. orzeł przedni, orlik krzykliwy, myszołów, jastrząb, krogulec. Występują także: kruk, bocian czarny, brodziec piskliwy, turkawka, kukułka, puszczyk, zimorodek, dzięcioł, kraska, jaskółka oraz wiele innych gatunków ptaków. Fauna Bieszczadów jest typowa dla wschodnio - karpackich kniei.

Zwierzostan poza aspektami naukowymi i edukacyjnymi ma także wymiar gospodarczy (łowiectwo). Znajdują się tu ostoje i terytoria największych europejskich drapieżników (niedźwiedzia brunatnego, wilka, rysia, żbika). Ponadto występują też gatunki zwierzyny łownej tj. jeleń, sarna, dzik, lis, kuropatwa, bażant oraz drobna zwierzyna np. kret, ryjówka, jeż, łasica.

2.3.4. Wody powierzchniowe i podziemne

Zgodnie z priorytetami Ramowej Dyrektywy Wodnej (2000), kraje członkowskie UE są zobowiązane do podejmowania właściwych działań mających na celu zachowanie lub poprawę stanu wód na obszarach dorzeczy, co jest możliwe dzięki przeprowadzeniu analizy głównych problemów gospodarki wodnej. Zasady gospodarowania wodami w Polsce, w tym ochrony zasobów wodnych przed zanieczyszczeniem zostały określone w ustawie Prawo wodne (2001). Zadania w zakresie planowania gospodarki wodnej na poziomie krajowym realizuje Krajowy Zarząd Gospodarki Wodnej.

Jedną z głównych presji oddziałujących na wody powierzchniowe i podziemne w województwie podkarpackim są znaczące pobory wody na potrzeby gospodarki komunalnej oraz przemysłu. W powiecie bieszczadzkim, głównym odbiorcą wody jest miasto Ustrzyki Dolne. Największe znaczenie dla gospodarki wodnej mają wody powierzchniowe są podstawowym źródłem zaopatrzenia mieszkańców w wodę pitną.

Wody powierzchniowe

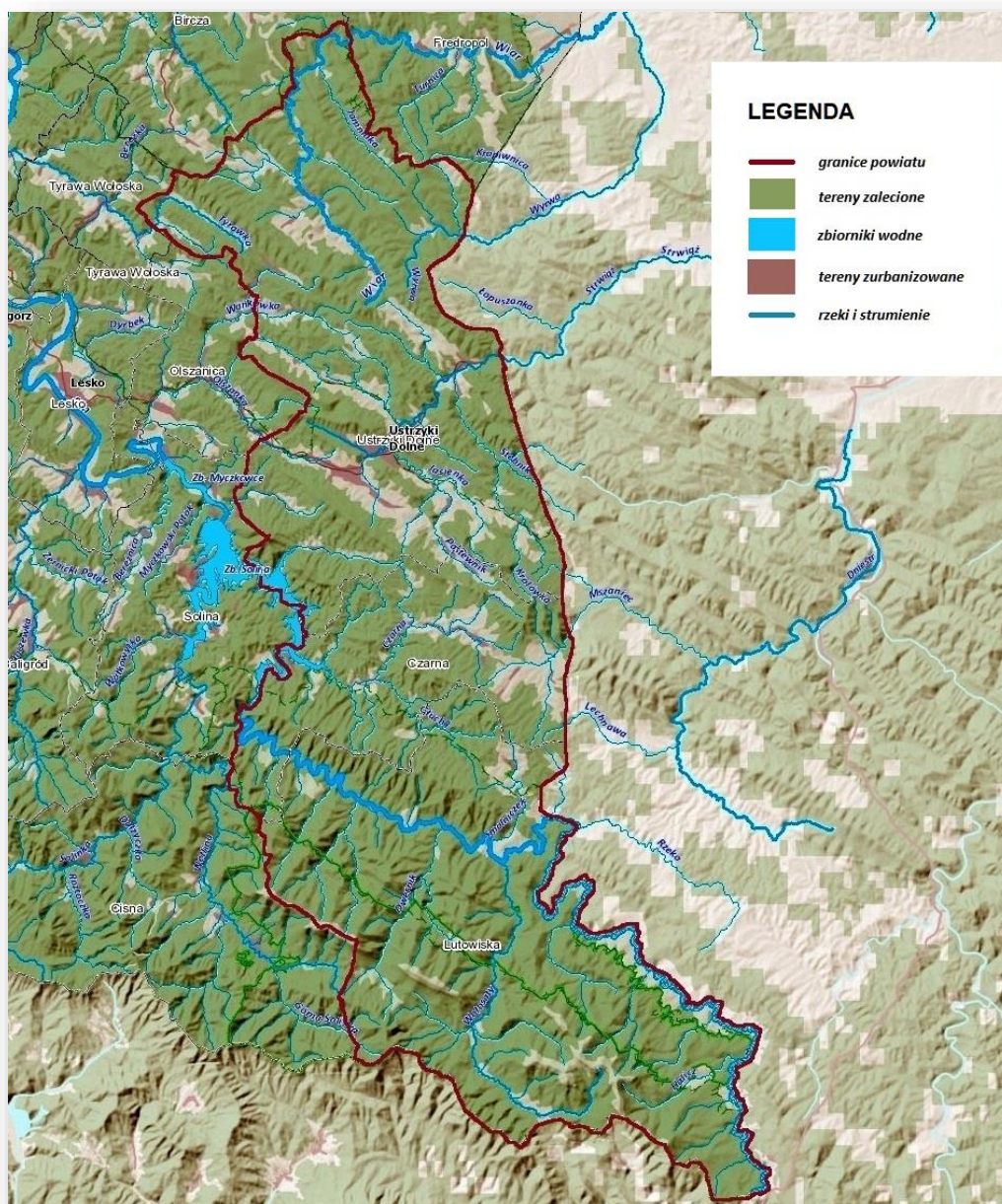
Przez powiatu bieszczadzkiego przebiega europejski dział wód powierzchniowych, który oddziela zlewnie Morza Bałtyckiego od zlewni Morza Czarnego. Dorzecze bałtyckie reprezentują małe, prawobrzeżne dopływy górnego Sanu, których zlewnie rozdzielają wododziały III rzędu. Do ważniejszych należą: Daszówka i Stary Potok z Sierednica. Zlewnie Morza Czarnego reprezentuje Strwiąż, który jest prawobrzeżnym dopływem Dniestru i rzeką transgraniczną, przepływającą przez terytorium Polski i Ukrainy. Długość rzeki wynosi 100,3 km, a powierzchnia zlewni 486,9 km². W granicach Polski znajduje się górny bieg Strwiąża o długości 17,3 km. Lewobrzeżne dopływy Strwiąża to: Łodyna i Karaszyn a prawobrzeżne: Olchy, Jasienka, Smorz, Stebnik i Maksymów. W południowo-zachodniej części powiatu znajduje się fragment zbiornika Solina (odcinek poniżej Zatoki Victoriniego do Zatoki Teleśnickiej). Zbiornik położony jest w górnym biegu Sanu i jest największym pod względem objętości zbiornikiem zaporowym w Polsce. Przy maksymalnym piętrzeniu gromadzi 504 mln m³ wody. Powierzchnia zbiornika wynosi 21,05 km², głębokość maksymalna 61,5 m, a głębokość średnia 22,4 m. Podstawowym zadaniem zbiornika jest gromadzenie wody dla celów energetycznych i przeciwpowodziowych, wyrównanie poziomu wody w Sanie poniżej zespołu zbiorników Solina i Myczkowce oraz zaopatrzenie w wodę. Solina jest typowym zbiornikiem podgórskim. Głównymi jego cechami są: wąski i kręty kształt oraz przepływ znacznych ilości wody. Woda wymieniana jest dwukrotnie w ciągu roku.

Zbiornik jest źródłem zaopatrzenia w wodę pitną okolicznych miejscowości oraz miasta Ustrzyki Dolne.

Na terenie gminy Lutowiska, na stokach górskich z utworów fliszowych wypływają liczne źródła zasilające potoki górskie. Wskaźnik ich gęstości mieści się najczęściej w granicach 5-15 źródeł/km². Wydajność ich jest bardzo zróżnicowana, lecz z reguły nie przekracza 1 dm³/s.

Mapa 12 powierzchniowe zasoby wodne powiatu bieszczadzkiego

Źródło: <https://wody.isok.gov.pl>

Wody podziemne

Na terenie powiatu bieszczadzkiego występują następujące użytkowe poziomy wodonośne:

- czwartorzędowy obejmujący fragment doliny Strwiąża,
- czwartorzędowo-kredowy i czwartorzędowo-trzeciorzędowy związany z warstwami krośnieńskimi.

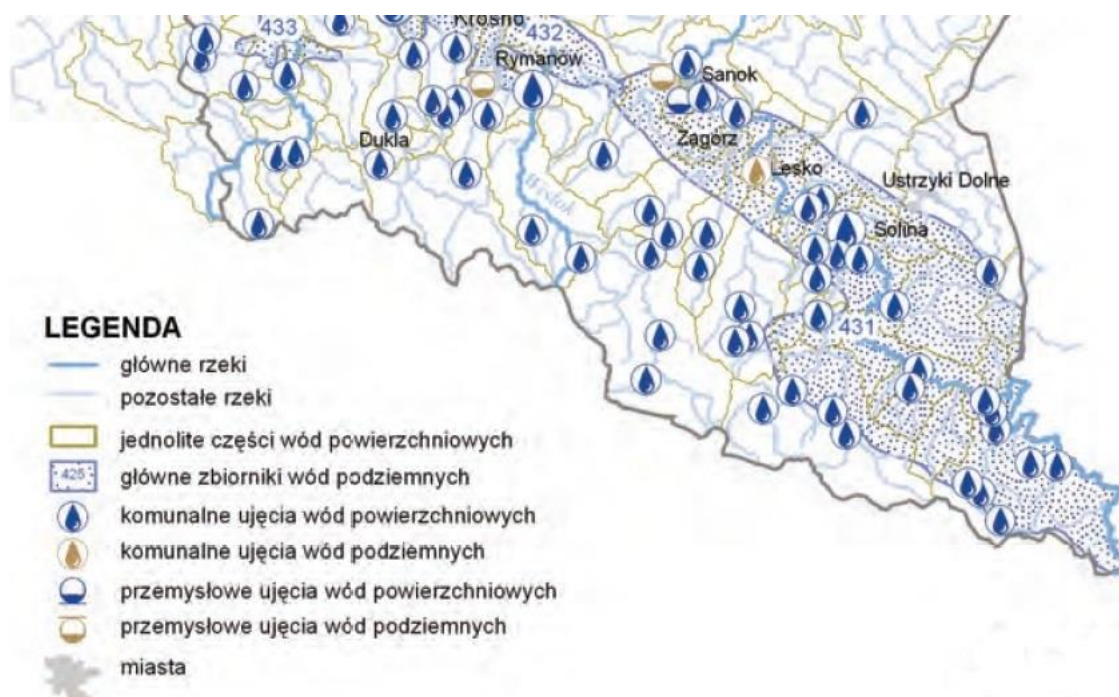
Zasilanie wód podziemnych odbywa się poprzez boczny dopływ z utworów fliszowych oraz bezpośrednia infiltracje opadów atmosferycznych, a także infiltracje wód powierzchniowych. Najlepsze warunki infiltracji występują w obrębie tarasów Strwiąża. Czwartorzędowy poziom wodonośny znajduje się na głębokości do 5 m i jest drenowany przez rzekę Strwiąg i jej dopływy. Zwierciadło wody tego poziomu ma charakter swobodny, lokalnie występuje pod niewielkim ciśnieniem. Wydajność potencjalna pojedynczego otworu studziennego waha się od 2 do 5 m³/h.

Na omawianym obszarze poziom wodonośny jest najlepiej rozpoznany w okolicy Ustrzyk Dolnych. Zasilanie poziomu fliszowego odbywa się w wyniku bezpośredniej infiltracji opadów atmosferycznych na wychodniach spękanych piaskowców, a także poprzez pokrywę. Zwierciadło wody tego poziomu nie ma charakteru ciągłego. Przepływ wód podziemnych w osadach fliszowych odbywa się w kierunku dolin rzecznych i jest odwadniany przez liczne źródła o bardzo zróżnicowanej wydajności, nieprzekraczającej z reguły 1 dm³/s. Źródła wydajne i zlokalizowane na zboczach w małej odległości od zabudowań, stanowiąc podstawę zaopatrzenia ludności i rolnictwa w wodę na terenach wiejskich.

Wody podziemne ujmowane są studniami wierconymi o głębokości od 18 m do 100 m. Najczęściej otwory studzienne mają głębokość od 30 do 60 m. Najgłębsze studnie (80-100 m) wchodzi w skład ujęcia komunalnego w Ustrzykach Dolnych. Wydajność otworów ujęcia komunalnego w Ustrzykach Dolnych wynosi od 2,5 do 7,2 m³/h, przy depresji 28-35 m. Tylko dwa ujęcia - studnie wiercone - mają zasoby większe od 10 m³/h. Są to ujęcia zaopatrujące wodociągi wiejskie w miejscowościach Lutowiska (26 m³/h) i Lipie (14 m³/h).

Wody użytkowych poziomów wodonośnych zaliczono do wód o dobrej (klasa II a) i bardzo dobrej jakości (klasa I).

Mapa 13 Rozmieszczenie głównych ujęć wód powierzchniowych i podziemnych na tle jednolitych części wód powierzchniowych oraz głównych zbiorników wód podziemnych

Źródło: Mapa Podziału Hydrograficznego Polski

Wody mineralne

Wody mineralne występujące na obszarze arkusza związane są ze złożem ropy naftowej „Czarna”. Wyróżnić tu można trzy typy wód, odpowiadające trzem poziomom wodonośnym. Pierwszy typ charakteryzuje się zdecydowaną przewagą jonów wodorowęglanowych (średnio 6000 mg/dm^3) nad chlorkowymi (zwykle poniżej 500 mg/dm^3). Zawartość jodu wynosi przeciętnie 4 mg/dm^3 . Poziom ten występuje na głębokości około 130 m p.p.t. Drugi typ charakteryzuje się zawartością jonów wodorowęglanowych przeciętnie 4000 mg/dm^3 , a jonów chlorkowych $1000\text{-}2500 \text{ mg/dm}^3$. Zawartość jodu sięga kilkunastu mg/dm^3 . Trzeci typ - to wody o najwyższej mineralizacji. Zawartość wodorowęglanów wynosi w nich powyżej 4000 mg/dm^3 , chlorków średnio 4000 mg/dm^3 , jodu przeciętnie 30 mg/dm^3 . W odwiercie nr 5 kopalni „Czarna” udokumentowano 0,15% wodę wodorowęglanowo-sodową, fluorkową, siarczkową, o właściwościach leczniczych. Woda mineralna jest zanieczyszczona ropą. Ze względu na występowanie omawianych wód, w 1974 r., Czarnej przyznano status uzdrowiska. Nie powstało ono jednak, nie został także ustalony teren i obszar górniczy złoża wód mineralnych. W świetle obecnego stanu prawnego, omawiane wody nie są zaliczane do wód leczniczych i termalnych wód leczniczych, a miejscowość nie ma statusu uzdrowiska. Wymaga to bowiem spełnienia określonych w prawie warunków i procedur.

2.3.5. Zasoby kopalin

Zasoby kopalin na terenie powiatu bieszczadzkiego zostały opisane w arkuszach: 1059 Ustrzyki Dolne oraz 1084 Lutowiska, Państwowego Instytutu Geologicznego.

Na obszarze arkusza Ustrzyki Dolne aktualnie znajdują się dwa złoża ropy naftowej.

Złoże ropy naftowej i gazu ziemnego „Łodyna” położone jest w północnej części obszaru arkusza, na północ od miejscowości Łodyna. Dokumentację geologiczną złoża w kategorii A opracowano w 1954 r. Następnie uzupełniono ją aneksem do dokumentacji geologicznej w 1962 i dodatkiem nr 2 w 1998 r.

Złoże ropy naftowej „Brzegi Dolne” położone na przedłużeniu złoża „Łodyna” w kierunku południowowschodnim, na północ od miejscowości Brzegi Dolne. Dokumentację geologiczną złoża opracowano w 1960 r., która uzupełniono dodatkiem w 1993 r.

W okolicach Lutowiska udokumentowane zostały 3 złoża ropy naftowej (i towarzyszącego jej gazu ziemnego) oraz 3 złoża piaskowców. Na omawianym terenie znajdują się udokumentowane złoża ropy naftowej (wraz z gazem ziemnym jako kopalinią towarzyszącą): „Czarna”, „Zatwarnica i „Dwernik”. We wszystkich wymienionych złożach występują tylko zasoby pozabilansowe.

Złoża karpackie są niewielkie i charakteryzują się obecnie małymi wydajnościami. Ich znaczenie jest właściwie historyczne. Poszukiwania ropy naftowej w trudnych warunkach geologicznych Karpat fliszowych, w których występują skały charakteryzujące się słabą przepuszczalnością i małą porowatością oraz silnymi zaburzeniami tektonicznymi, wymagają dużych nakładów finansowych.

2.3.6. Główne formy ochrony przyrody

Cały obszar powiatu bieszczadzkiego jest objęty różnymi formami ochrony przyrody i krajobrazu. W 2007 r. na jego terenie znajdowało się 23106,1 ha objętych ochroną w formie parku narodowego, 1703,0 ha użytkowano jako rezerwaty przyrody, 60492,0 ha to parki krajobrazowe, 30214,0 ha obszary chronionego krajobrazu a użytki ekologiczne zajmowały 10,5 ha. Pod tym względem nie ma sobie równych w tej części Polski. Powierzchnia parków narodowych stanowi tu prawie 50 % ogółu powierzchni parków narodowych w województwie podkarpackim, rezerwaty ok. 16 %, parki krajobrazowe 22 %, obszary chronionego krajobrazu 6 %, a użytki ekologiczne ok. 1 % powierzchni użytków ekologicznych w całym województwie podkarpackim. Na obszarze powiatu znajduje się także 84 szt. pomników przyrody żywej (m.in.: lipy drobnolistne i szerokolistne, buk zwyczajny, wiąz górski, dąb szczypułkowy, żywotnik olbrzymi), oraz przyrody nieożywionej (m.in. wodospad na potoku Hylaty, ściana skalna w Krywem i część szczytowa góry Dwernik- Kamień).

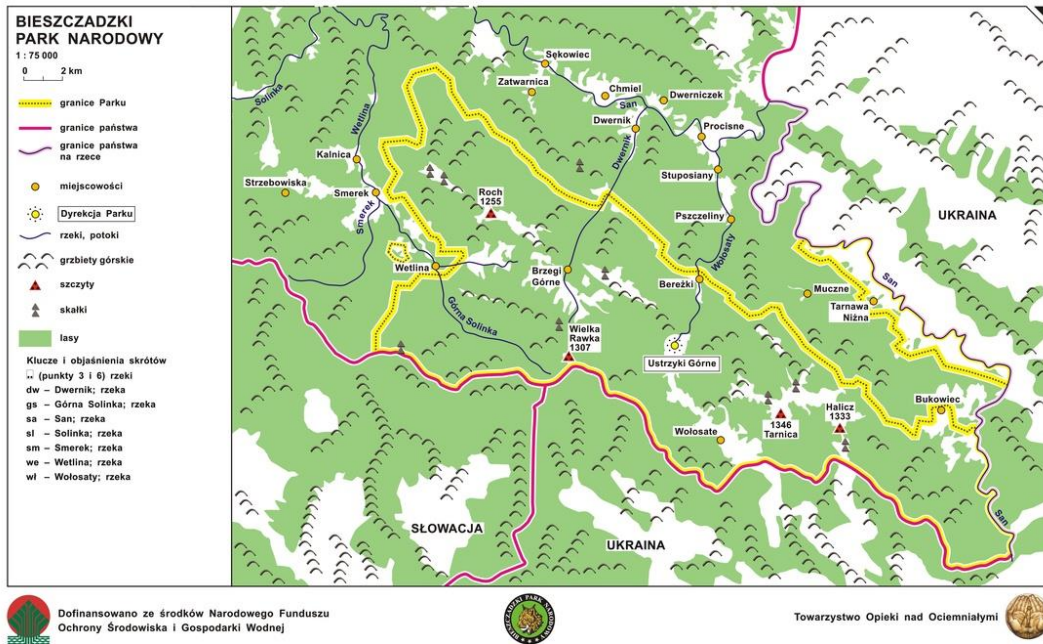
BIESZCZADZKI PARK NARODOWY

Bieszczadzki Park Narodowy został utworzony rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 1973 r. i zajmował wtedy obszar tylko 5 725 ha. Od tego czasu był kilkakrotnie powiększany. Jednak dopiero rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 stycznia 1991 r. o powiększeniu parku oraz Ustawa o Ochronie Przyrody trwale zabezpieczyły założenia prawidłowej ochrony przyrody w jego granicach. Ostatni raz Bieszczadzki Park Narodowy powiększono pod koniec 1999 r.

o obszar Doliny Górnego Sanu, zwanego Bieszczadzkim Workiem. Przyłączony obszar ma powierzchnię około 2 000 ha. BPN obejmuje najwyższe masywy górskie Bieszczadów z głównymi szczytami: Tarnicą, Krzemieńcem, Haliczem, Rozsypańcem, Kińczykiem Bukowskim oraz Połoniny (Caryńską, Wetlińską, Małej i Wielkiej Rawki) wraz z otaczającymi je masywami leśnymi, puszcza bukową Źródeł Solinki, rejon dawnej wsi Moczarne, tereny źródliskowe potoków Wielki Lutowy i Smerek, lasy w rejonie Sianek Beniowej, doliną potoku Wołosatka, tereny łąkowo – pastwiskowe w rejonie Bereków Górnych i Wetliny. Osobliwy dla Karpat Wschodnich układ pięter roślinnych (bez regła górnego), zbiorowiska połonin z roślinnością typu wschodniokarpackiego, subalpejskiego i alpejskiego z licznymi endemitami. Powierzchnia parku wynosi obecnie ponad 29 000 ha (przed ostatnim powiększeniem obszar parku wynosił 27 064 ha. z czego 22 746 ha zajmowały lasy. W 1992 roku Bieszczadzki Park Narodowy stał się częścią Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery "Karpaty Wschodnie" o łącznej powierzchni 213 211 ha. Składa się on z trzech części: polskiej (Bieszczadzki P.N. i dwa otaczające go parki krajobrazowe: Ciśniańsko - Wetliński i Doliny Sanu), słowackiej (Park Narodowy Połoniny z otuliną) i ukraińskiej (Użański Park Narodowy i Nadsański Park Krajobrazowy). Cały ten obszar uzyskał statut pierwszego w świecie trójstronnego Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery (certyfikat z dnia 2 lutego 1999 r.). 18 września 1998 r. BdPN wraz z Parkiem Narodowym "Połoniny" na Słowacji otrzymał "Dyplom Europejski" przyznany przez Radę Europy. W dniu 17 września 2002 r. Bieszczadzki Park Narodowy jako jedyny obszar chroniony w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej otrzymał Certyfikat sieci PAN-Parks. PAN-Parks jest siecią wyróżniających się obszarów europejskiej dzikiej przyrody, której celem jest poprawa sposobu zarządzania obszarami chronionymi m.in. poprzez rozwój zrównoważonej turystyki. Jedną z najważniejszych funkcji parków narodowych poza ochroną przyrody jest szeroko pojęta edukacja społeczeństwa o walorach przyrodniczo-kulturowych obszaru objętego ochroną oraz o sposobach jego zwiedzania. Park przejął w 1991 r. muzeum przyrodnicze w Ustrzykach Dolnych, gdzie utworzony został Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny BdPN. Powstała w nim biblioteka i laboratorium ekologiczno-glebowe. Pracownicy ośrodka prowadzą badania w Parku oraz zajęcia dydaktyczne dla dzieci i młodzieży.

Mapa 14 Bieszczadzki Park Narodowy

Źródło: <https://tyflomapy.pl>

Zdjęcie 11 Panorama Bieszczad

Źródło: Bieszczadzki Park Narodowy

PARK KRAJOBRAZOWY DOLINY SANU

Park ten ma powierzchnię 34866 ha. Położony jest w południowo-wschodniej części województwa podkarpackiego, między Bieszczadzkim Parkiem Narodowym a Jeziorem Solińskim. Od wschodu graniczy z Ukrainą. Obejmuje swoim zasięgiem górny bieg rzeki San, pasma górskie Otrytu i Jeleniowatego oraz masyw Dwernika-Kamienia i Magury Stuposiańskiej. Wchodzi w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie” i pełni funkcję otuliny BDPN. Do głównych walorów przyrodniczych i kulturowych parku, będących przedmiotem ochrony należą:

- Kompleksy leśne (80 % powierzchni parku) zróżnicowane siedliskowo i biocenotycznie, często o charakterze naturalnym.
- Duże powierzchnie łąk (tereny po dawnych nieistniejących obecnie wsiach i wielkoobszarowych gospodarstwach rolnych).
- Dolina rzeki San, która w swoim górnym biegu posiada najbogatszą z karpaccich rzek faunę wodną.
- Bogactwo reprezentatywnych dla Bieszczadów Zachodnich zbiorowisk roślinnych i flory naczyniowej (806 gatunków roślin).
- Większość bieszczadzkich torfowisk wysokich.
- Ostoje rzadkich gatunków ptaków, ssaków drapieżnych i sów; niedźwiedź brunatnego, wilka, rysia, żbika, wydry, żubra, orła przedniego, orlika krzykliwego, puchacza, puszczyka uralskiego, włośchatki.
- Ostoja jedynej w Polsce populacji węża eskulapa.
- Ślady historii i kultury regionu; tereny dawnych wsi Hulskie, Krywe, Tworylne z ruinami murowanych cerkwi, cmentarzami i elementami zabudowy, drewniane cerkwie w miejscowościach Smolnik, Dwernik i Chmiel, liczne kapliczki i krzyże przydrożne oraz ślady po kolejce wąskotorowej.

W obrębie parku utworzono 4 rezerваты przyrody:

- "Zakole"- chroniące środowisko torfowiska wysokiego.
- "Hulskie im. Stefana Myczkowskiego"- chroniący fragment starodrzewu i stanowiska rzadkich gatunków flory i fauny.
- "Krywe" chroniący obszar doliny Sanu i rzadkie i podlegające ochronie rośliny i zwierzęta.
- "Śnieżycza wiosenna w Dwerniczku" chroniący stanowisko śnieżycy wiosennej w miejscowości Dwernik

Na terenie parku znajduje się ścieżka przyrodnicza „W krainie Myszołowa” oraz ścieżka przyrodniczo historyczna „Dwernik - Otryt - Chmiel”.

- Ścieżka „W krainie Myszołowa” wytyczona jest na terenie miejscowości Polana. Idąc tym szlakiem można zobaczyć fragmenty buczyny karpacciej, osuwisko, źródło dające początek potoku z roślinnością wodolubną, następnie oczko wodne i 40-letni drzewostan olszy. Można także zaobserwować szybujące ptaki drapieżne m.in. myszołowa i jastrzębia.

- Ścieżka „Dwernik - Otryt – Chmiel” opisuje na wyznaczonych przystankach historię Dwernika i Chmielu oraz różnorodność świata roślin i zwierząt. Na trasie można często zaobserwować tropy zwierząt (dzika, jelenia, wilka, rysia).

Mapa 15 Park Krajobrazowy Dolina Sanu

Źródło: <https://parkikrosno.pl>

PARK KRAJOBRAZOWY GÓR SŁONNYCH

Utworzony został rozporządzeniem Wojewody Krośnieńskiego w 1992 r. na powierzchni 38 096 ha. Po zmianie granic w 1996 roku jego powierzchnia wynosi 51 392. W granicach powiatu bieszczadzkiego zajmuje obszar 11 446 ha. Celem powołania PKGS jest aktywna ochrona wysokich walorów historycznych i kulturowych środowiska i krajobrazu pasm Gór Słonnych i Chwaniowa. Do głównych walorów przyrodniczych i kulturowych Parku, będących przedmiotem ochrony należą:

- Rozległe, zwarte kompleksy leśne o dużym stopniu naturalności, znaczeniu i walorach ekologicznych,
- Liczne stanowiska gatunków roślin rzadkich, chronionych, górskich i wschodniokarpaccich,
- Cenne ostoje zwierząt rzadkich, chronionych i zagrożonych w wyniku antropopresji,
- Walory fizjonomiczne krajobrazu północnego skrawka polskich Karpat Wschodnich,

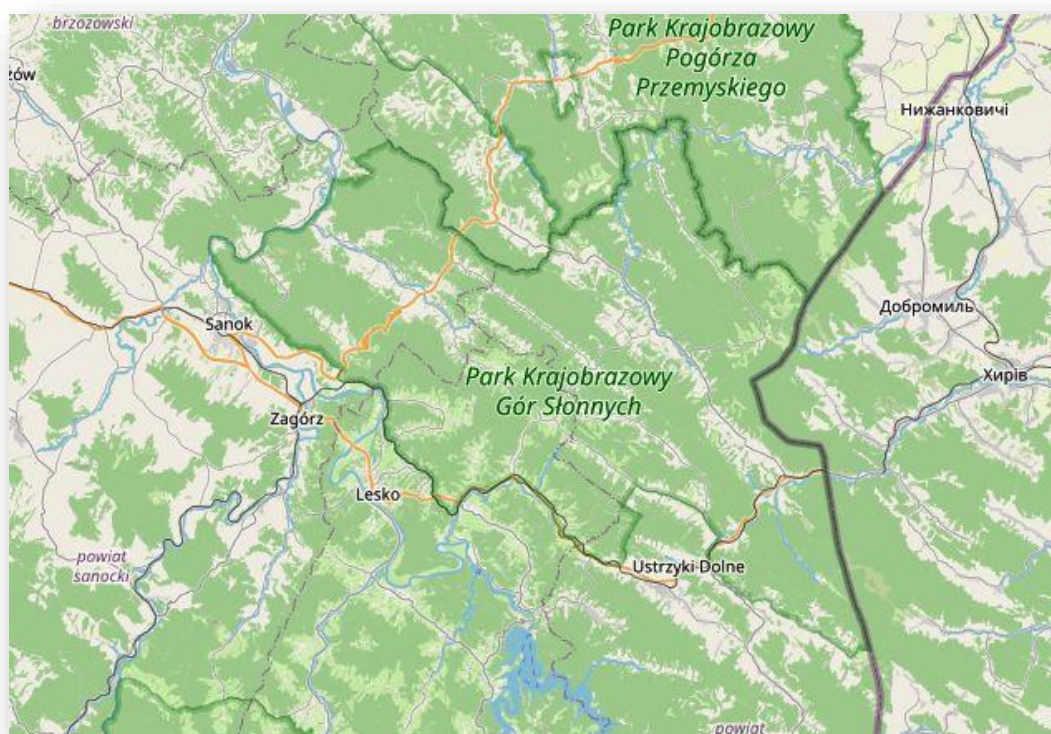

- Unikatowa rzeźba (typy i formy morfologiczne) terenów fliszowych. Bogate walory kulturowe: licznych zabytkowych cerkwi i drewnianego budownictwa zagrodowego.

Na obszarze PKGS utworzono 9 rezerwatów, z czego 5 znajduje się na obszarze omawianego powiatu:

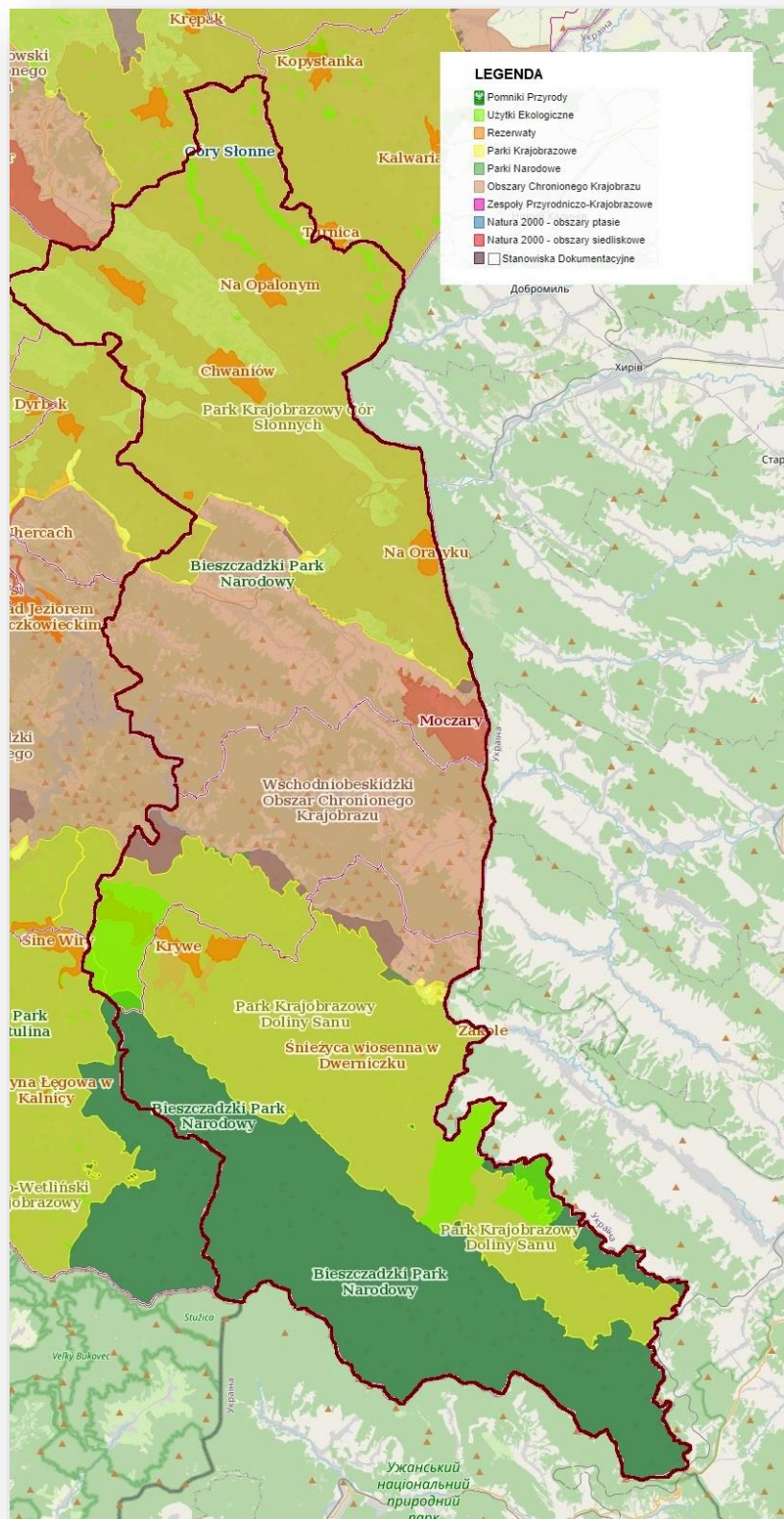
- „Na Opalonym” chroniący naturalne zbiorowiska buczyny karpackiej porastającej zbocze poprzecinane licznymi potokami.
- „Chwaniów” - chroniące zbiorowisko regłowe buczyny karpackiej.
- „Na Oratyku” - chroniące zespół buczyny karpackiej w strefie przejścia pogórza w regiel dolny wraz z cennym drzewostanem i stanowiskami roślin rzadkich i chronionych.
- „Nad Trzciańcem” - chroniący zbiorowisko buczyny karpackiej w formie regłowej z szeregiem gatunków chronionych oraz osobliwościami dendrologicznym.
- „Cisy w Srednicy- chroniący naturalne stanowisko cisa. Na terenie parku (w granicach powiatu) znajduje się jedna ścieżka dendrologiczno-edukacyjna „Drzewa Parku podworskiego w Jureczkowej”. Stworzono 8 przystanków opisujących ciekawe gatunki drzew i związane z nimi podania, wierzenia, ciekawostki oraz o pszczołom i ptakach występujących w parku. Na trasie ścieżki znajduje się urządzone miejsce na odpoczynek i rozpalenie ogniska.

Mapa 16 Park Krajobrazowy Gór Słonnych

Źródło: openstreetmap.org

Mapa 17 formy ochrony przyrody Powiatu Bieszczadzkiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie geoserwis.gov.pl

2.4. Strefa gospodarcza

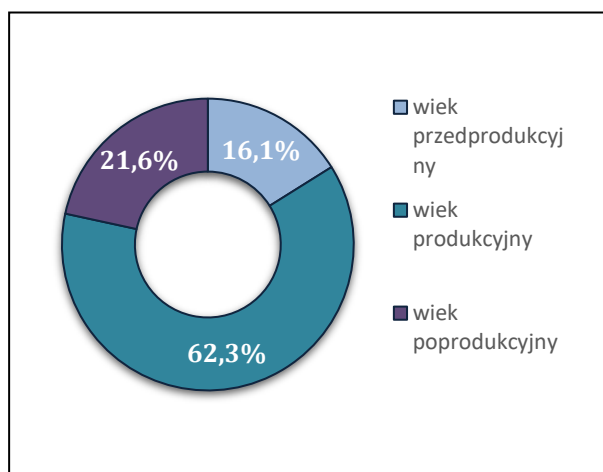
2.4.1. Rynek pracy

Rynek pracy

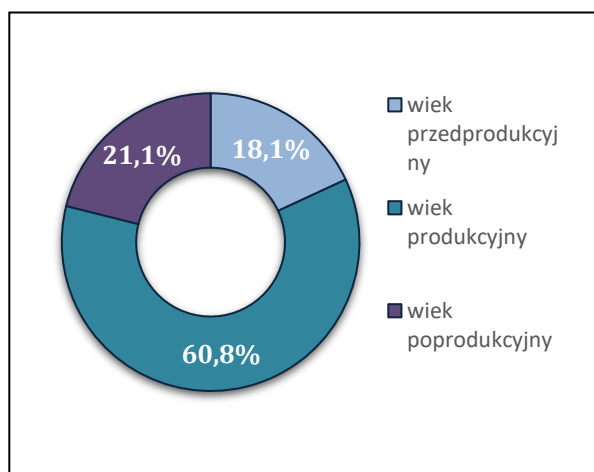
Analizując ekonomiczną strukturę wiekową mieszkańców powiatu bieszczadzkiego, można zauważyć, że struktura wiekowa jego mieszkańców odzwierciedla ogólną sytuację występującą na terenie województwa podkarpackiego.

Wykres 11 Struktura mieszkańców według trzech grup wiekowych powiatu bieszczadzkiego

powiat bieszczadzki

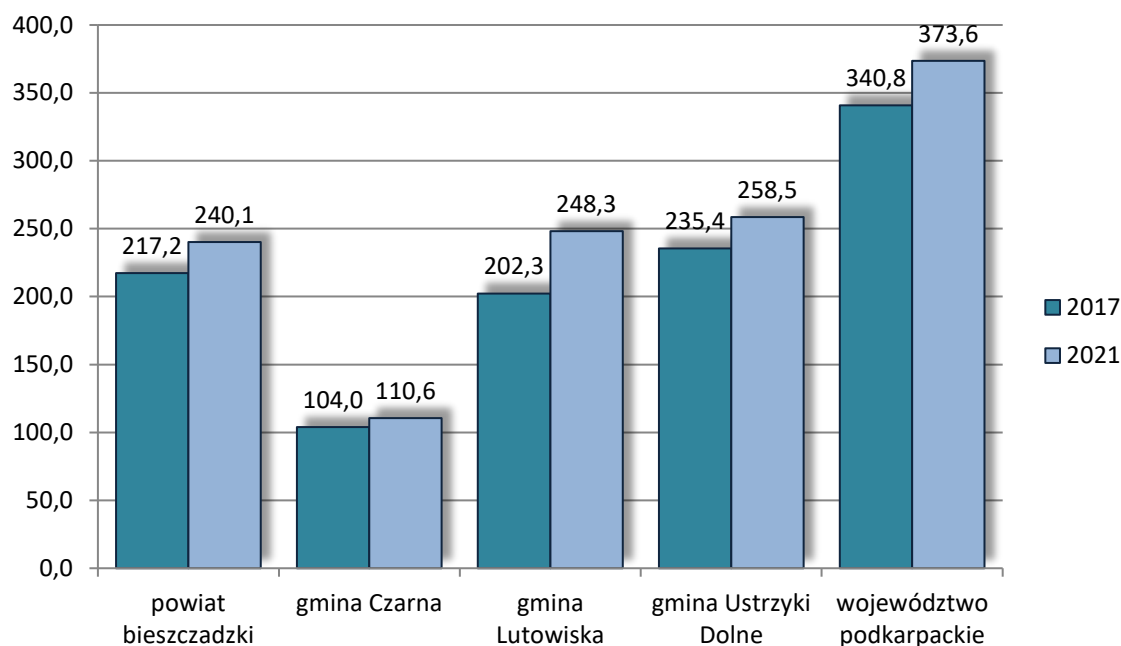
województwo podkarpackie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Powiat Bieszczadzki niekorzystnie wypada na tle województwa podkarpackiego pod względem wskaźnika liczby pracujących na 1000 ludności w wieku produkcyjnym. W 2021 roku wyniosło on 240,1 wobec 373,6 dla województwa podkarpackiego. Najgorszy wynik miała pod tym względem gmina Czarna – 110,6.

Wykres 12 Wskaźnik liczby pracujących na 1000 ludności w wieku produkcyjnym Powiatu Bieszczadzkiego oraz w jego poszczególnych gminach w porównaniu z województwem podkarpackim

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Ze względu na warunki terenowe i glebowe, na ogół nie sprzyjającej intensywnej produkcji rolniczej, na terenie powiatu bieszczadzkiego mamy powszechnie do czynienia z wielozawodostwem ludności. Większość właścicieli gospodarstw rolnych zarabkuje dodatkowo w zakładach uspołecznionych lub prywatnych, bądź też podejmuje własną działalność gospodarczą.

Powiat Bieszczadzki posiada niewielki potencjał przemysłowy, na terenie powiatu znajdują się liczne podmioty gospodarcze prywatne, głównie w dziedzinie handlu, usług, turystyki oraz gospodarki leśnej. Z uwagi na zachodzące zmiany społeczno-gospodarcze, produkcja rolnicza stała się nieoptyczna ekonomicznie i jej charakter zarobkowy powoli zanika. Obecnie głównym źródłem utrzymania jest praca zarobkowa na zasadzie zatrudnienia u pracodawcy lub prowadzenie własnej działalności gospodarczej, która na terenie gminy opiera się głównie na turystyce, handlu i usługach, budownictwie, gospodarce leśnej.

Gminy powiatu w całości można zaliczyć do gmin o dominującej funkcji turystyczno – wypoczynkowej oraz uzupełniających funkcjach rolnictwa i leśnictwa. Rozmieszczenie potencjału gospodarczego na terenie powiatu jest nierównomierne. Główni pracodawcy w regionie to zakłady przemysłowe zlokalizowane głównie w Ustrzykach Dolnych. Należą do nich:

- „LAMIKO” - produkcja płyt wiórowych, blatów, wstęg drzwiowych i parapetów,
- „PHUP MARBOL” s.c. Zakład Pracy Chronionej – produkcja okien z PCV,
- „PAMO-PLAST” Sp. z o.o. – produkcja okien z PCV, aluminium i drewna,
- Zakład Przemysłu Drzewnego” POLBUK” S.C. - produkcja parkietów, mozaiki podłogowej, trocin futrzarskich, fryz, tarcicy,

- Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej - produkcja i dystrybucja ciepła, handel opałem, usługi remontowe, sprzedaż materiałów budowlanych sypkich, usługi remontowe,
- Zakład Produkcji Drzewnej „ABM”,
- Zakład Produkcji Drzewnej „WADREW”,
- Zakład Produkcji Węgla Drzewnych „BOSS”,
- Zakład Produkcji Węgla drzewnych „SORTEX”,
- Zakład Produkcyjno – Handlowo - Usługowy „TECHMA”,
- Zakład Przetwórstwa Mięsnego „TOWAL”,
- Zakład Wyrobów z Drewna, Turek Zdzisław,
- „CENTURION” SP. z o.o. – produkcja drzwi i blatów,
- Przedsiębiorstwo Produkcyjno- Usługowo-Handlowe „SAN-UST”,
- Przedsiębiorstwo Produkcji Betonów „STALBET”.

Do głównych zakładów przemysłowych położonych w innych miejscowościach powiatu należą:

- Przedsiębiorstwo Produkcyjno- Handlowe „DANKROS” Sp. z o.o. – Ustianowa Górna - przetwórstwo drewna,
- Zakład Drzewny „ZRĘBEK” - Wojtkowa - przetwórstwo drewna,
- Czarna S.C. – tartak,
- AGRARCO - Sp. z o.o. – Smolnik - przetwórstwo drewna,
- KORA – Ropienka –przetwórstwo drewna.

Analizując dane dotyczące liczby osób pracujących na terenie Powiatu Bieszczadzkiego, można zauważyć w sposób minimalny zmniejszenie się liczby osób pracujących o 6 osób w 2021 roku w stosunku do roku 2017. Tendencja wzrostowa w tej kwestii miała miejsce w latach 2018-2019, natomiast w 2020 roku nastąpił spadek liczby osób pracujących w stosunku do roku poprzedniego.

Zestawienie danych zostały przedstawione w poniższej tabeli.

Tabela 18 Pracujący na terenie Powiatu Bieszczadzkiego w latach 2017 – 2021

Lata	Ogółem	w tym mężczyźni	w tym kobiety	Pracujący na 1000 ludności
Powiat bieszczadzki				
2017	3 054	1 401	1 653	140
2018	3 186	1 386	1 800	146
2019	3 219	1 378	1 841	149
2020	2 989	1 285	1 704	142

2021	3 048	1 307	1 741	146
gmina Czarna				
2017	167	62	105	69
2018	180	57	123	75
2019	178	64	114	75
2020	166	56	110	70
2021	165	57	108	69
gmina Lutowiska				
2017	282	144	138	136
2018	275	146	129	131
2019	280	146	134	136
2020	270	134	136	133
2021	323	158	165	160
Gmina Ustrzyki Dolne				
2017	2 605	1 195	1 410	150
2018	2 731	1 183	1 548	157
2019	2 761	1 168	1593	160
2020	2 553	1 095	1 458	153
2021	2 560	1 092	1 468	155

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

2.4.2. Bezrobocie

Duży wpływ na sytuację społeczno-gospodarczą na terenie powiatu bieszczadzkiego ma zjawisko bezrobocia. Udział zarejestrowanych osób bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na koniec 2021 roku według danych GUS wyniósł 9,3 %, notując spadek w porównaniu z 2017 rokiem zaledwie o 0,1 %. Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w powiecie bieszczadzkim z podziałem na poszczególne gminy powiatu przedstawia poniższa tabela.

Tabela 19 Udział zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców powiatu bieszczadzkiego w liczbie ludności w wieku produkcyjnym według płci,

Jednostka terytorialna	Ogółem %		Mężczyźni %		Kobiety %	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021
gmina Czarna	10,2	8,9	8,1	7,5	12,5	10,5
gmina Lutowiska	11,3	12,4	8,7	10,1	14,5	15,0
gmina Ustrzyki Dolne	9,0	9,0	7,8	8,1	10,4	10,1
powiat bieszczadzki	9,4	9,3	8,0	8,2	11,1	10,6
województwo podkarpackie	6,8	6,2	6,0	5,4	7,8	7,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Problem bezrobocia szczególnie dotyka gminę Lutowiska, gdzie współczynnik udziału zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców w liczbie jest dwukrotnie wyższy niż dla województwa podkarpackiego, będącego jednym z biedniejszych województw na terenie kraju.

Według danych GUS, na koniec 2021 roku zarejestrowanych było 1 323 bezrobotnych mieszkańców powiatu bieszczadzkiego, w tym 624 kobiet (52,7 % ogółu bezrobotnych). Wśród zarejestrowanych bezrobotnych 760 mieszkańców (64,2 %) to osoby długotrwale bezrobotne. Liczbę osób bezrobotnych na przestrzeni lat 2017-2021 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 20 Liczba zarejestrowanych bezrobotnych w powiecie bieszczadzkim w latach 2017 - 2021

Lata	Bezrobotni ogółem	W tym kobiety	W tym do 30 roku życia	W tym powyżej 50 roku życia	Osoby długotrwale bezrobotne
2017	1 323	722	387	319	837
2018	1 175	626	346	289	710
2019	1 162	622	354	261	671
2020	1 296	672	387	288	786
2021	1 184	624	333	273	760

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Według stanu na koniec 2021 na terenie powiatu bieszczadzkiego w wieku do 30 lat było 333 osoby, tj. 28,1 % ogółu z ogółu bezrobotnych, natomiast bezrobotni w wieku od 31 do 50 lat stanowili 48,8 % ogółu.

2.4.3. Struktura, przedsiębiorczość i rolnictwo

Przedsiębiorczość

Sytuacja gospodarcza danego obszaru wiąże się w dużej mierze ze zjawiskiem przedsiębiorczości. Przedsiębiorczość można definiować jako skłonność do tworzenia nowych przedsiębiorstw lub innych form prowadzenia działalności gospodarczej, a także jako aktywność do rozwijania już istniejących, poprzez realizację różnego rodzaju inwestycji. Stopień rozwoju przedsiębiorczości na danym obszarze wynika przede wszystkim z liczby podmiotów gospodarki narodowej, do których zalicza się osoby prawne, jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej oraz osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. Podmioty te zobowiązane są do rejestracji w odpowiednim rejestrze, w tym również w Krajowym Rejestrze Urzędowym Podmiotów Gospodarki Narodowej (rejestr REGON), który prowadzi Prezes Głównego Urzędu Statystycznego.

W ostatnich latach zarówno w poszczególnych gminach jak i w całym powiecie bieszczadzkim, obserwuje się pozytywne zjawisko rozwoju przedsiębiorczości, a co za tym idzie wzrost liczby podmiotów gospodarczych. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego na terenie gminy na koniec 2021 roku zarejestrowane były 2 568 podmioty gospodarki narodowej. Od 2017 roku liczba podmiotów gospodarczych w Powiecie Bieszczadzkim wzrosła o 20 %, a największą dynamikę wzrostu zanotowano w gminie miejsko-wiejskiej Ustrzyki Dolne (21,5 %). Dane dotyczące liczby podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON na terenie gmin Powiatu Bieszczadzkiego w roku 2017 oraz 2021 w podziale na sektor publiczny i sektor prywatny, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 21 Liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gmin Powiatu Bieszczadzkiego w 2017 i 2021 roku

Gmina	Ogółem*			Sektor publiczny		Sektor prywatny	
	2017	2021	Wzrost w %	2017	2021	2017	2021
Czarna	211	241	14,2	9	9	201	231
Lutowiska	326	379	16,3	15	14	309	362
Ustrzyki Dolne	1 603	1 948	21,5	68	72	1 521	1 855
Powiat Bieszczadzki	2 140	2 568	20,0	92	95	2 031	2 448

* W BDL nie są prezentowane wszystkie formy prawne podmiotów, dlatego dane liczbowe w zestawieniu nie sumują się na sektor ogółem.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Rozwój przedsiębiorczości na terenie Powiatu Bieszczadzkiego dotyczy głównie sektora prywatnego, w którym liczba podmiotów w latach 2017 – 2021 wzrosła o 417 i wyniosła na koniec 2021 roku 2 448.

W sektorze prywatnym, w ramach podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON, Główny Urząd Statystyczny wyszczególnia osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, spółki handlowe, w tym również spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego, spółdzielnie, fundacje oraz stowarzyszenia i organizacje społeczne. Zdecydowaną większość podmiotów gospodarczych w powiecie bieszczadzkim stanowią osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, zarejestrowane w Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej, których liczba w 2021 roku wyniosła 2 044, i stanowiła 83,5 % ogółu podmiotów sektora prywatnego. Ich liczba w stosunku do roku 2017 zwiększyła się o 366 podmiotów.

Dane dotyczące rodzajów podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie powiatu bieszczadzkiego w 2017 i 2021 roku przedstawia poniższa tabela.

Tabela 22 Rodzaje podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie Powiatu Bieszczadzkiego 2017 i 2021 roku

Rodzaje podmiotów		2017	2021
Sektor publiczny	Państwowe i samorządowe jednostki prawa budżetowego	60	61
	Nieokreślone formy prawne	32	34
Sektor prywatny	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą	1 678	2 044
	Spółki handlowe	75	92
	Spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego	7	7
	Spółdzielnie	10	9
	Fundacje	14	34
	Stowarzyszenia i organizacje społeczne	136	138

	Nieokreślone formy prawne	111	124
--	---------------------------	-----	-----

* W BDL nie są prezentowane wszystkie formy prawne podmiotów, dlatego dane liczbowe w zestawieniu nie sumują się na sektor ogółem.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Najwięcej zarejestrowanych na terenie Powiatu Bieszczadzkiego podmiotów gospodarczych w 2021 roku, zgodnie z Polską Klasyfikacją Działalności (PKD) wykonywało działalność gospodarczą według sekcji G (Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle) – 386 podmiotów (15,0 % ogółu podmiotów) oraz sekcji F (Budownictwo) – 342 podmiotów (13,3 % ogółu podmiotów). Na przestrzeni lat 2017-2021 największy wzrost liczby podmiotów wystąpił w sekcji F – o 121 podmiotów.

W kontekście rozwoju turystyki, istotną kwestią jest liczba podmiotów prowadzących działalność w zakresie zakwaterowania i gastronomii. Na przestrzeni lat 2017-2020 liczba podmiotów świadczących tego typu usługi na terenie powiatu bieszczadzkiego wzrosła o 134, tj. o 74,0 %, w 2021 roku osiągając wartość 315, co stanowiło 12,3 % wszystkich podmiotów zarejestrowanych na tym obszarze.

Dane dotyczące podmiotów gospodarki narodowej według sekcji PKD oraz sektorów własnościowych zarejestrowanych na terenie powiatu bieszczadzkiego w 2017 i 2021 roku, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 23 Podmioty gospodarki narodowej wg sekcji PKD oraz sektorów własnościowych zarejestrowane na terenie powiatu bieszczadzkiego w 2017 i 2021 roku

Sekcja PKD	Wyszczególnienie	Ogółem*		Sektor publiczny*		Sektor prywatny*	
		2017	2021	2017	2021	2017	2021
A	Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	314	325	3	3	311	322
B	Górnictwo i wydobywanie	4	3	0	0	4	3
C	Przetwórstwo przemysłowe	149	149	0	0	149	148
D	Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych	11	11	1	1	7	9
E	Dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją	11	11	4	4	6	6
F	Budownictwo	221	342	0	0	220	340
G	Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle	390	386	0	0	390	386
H	Transport i gospodarka magazynowa	101	124	1	2	100	122
I	Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi	181	315	5	5	176	307
J	Informacja i komunikacja	24	40	0	0	24	40
K	Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	31	32	0	0	31	32
L	Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości	65	74	10	11	55	63
M	Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	105	130	1	2	103	127

N	Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca	64	73	1	1	63	72
O	Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe zabezpieczenia społeczne	44	43	15	14	29	29
P	Edukacja	64	62	32	33	32	29
Q	Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	111	135	10	10	101	125
R	Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją	69	76	9	9	59	66
S, T	Pozostała działalność usługowa; Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników, gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby	175	210	0	0	171	206
U	Organizacje i zespoły eksterytorialne	0	0	0	0	0	0
Razem		2 140	2 568	92	95	2 031	2 448

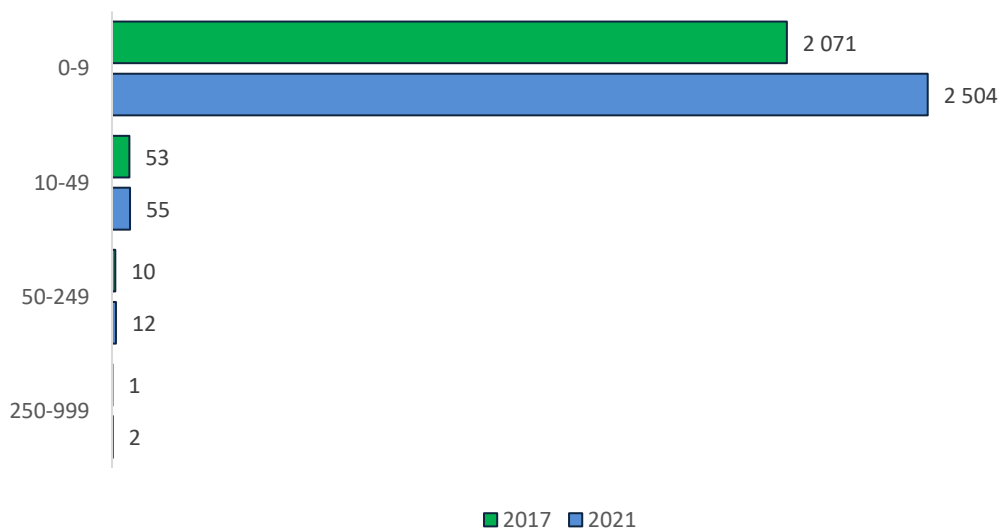
* W związku z wprowadzonymi od 1 grudnia 2014 r. zmianami przepisów prawnych regulujących sposób zasilania rejestru REGON informacjami o podmiotach podlegających wpisowi do Krajowego Rejestru Sądowego, od danych według stanu na 31 grudnia 2014 r. istnieje możliwość wystąpienia w rejestrze REGON niewypełnionych pozycji dotyczących przewidywanej liczby pracujących, adresu siedziby, rodzaju przeważającej działalności oraz formy własności. W związku z powyższym dane naliczone z rejestru REGON według ww. informacji mogą nie sumować się na liczbę ogółem.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Największą część działających na terenie powiatu bieszczadzkiego podmiotów gospodarczych stanowiły w 2021 roku mikroprzedsiębiorstwa, zatrudniające do 9 osób – 2 504 podmioty, co stanowiło 97,5 % wszystkich podmiotów. Na przestrzeni lat 2017-2021 liczba mikroprzedsiębiorstw zwiększyła się o 433, równocześnie zwiększyła się o 2 liczba średnich przedsiębiorstw zatrudniających od 10 do 49 osób, przy spadku liczby pozostałych, większych podmiotów.

Dane dotyczące liczby podmiotów gospodarki narodowej według klas wielkości w 2017 oraz 2021 roku na terenie powiatu bieszczadzkiego przedstawia poniższy wykres.

Wykres 13 Podmioty gospodarki narodowej wg klas wielkości na terenie powiatu bieszczadzkiego w 2017 i 2021 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

O pozytywnym rozwoju przedsiębiorczości na terenie powiatu bieszczadzkiego świadczą również wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej, opracowane przez Główny Urząd Statystyczny. Analizując poszczególne wskaźniki, które zaprezentowane zostały w poniższej tabeli, można w większości zauważyć ich wzrost, a spadek przy wskaźnikach udziału podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON, udziału fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej oraz w dużym stopniu udziału osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem. Porównując natomiast wartości wskaźników dotyczących podmiotów gospodarki narodowej dla powiatu z wartościami dla województwa podkarpackiego, zauważyć można, że są one generalnie lepsze, co wskazuje, że rozwój przedsiębiorczości w gminie przebiega szybciej niż w innych powiatach województwa.

Wartości wskaźników dotyczących podmiotów gospodarki narodowej dla obszaru powiatu bieszczadzkiego oraz województwa podkarpackiego w roku 2017 i 2021, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 24 Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej dla obszaru powiatu bieszczadzkiego oraz województwa podkarpackiego w latach 2017 i 2021

Wskaźnik	powiat bieszczadzki		województwo podkarpackie	
	2017	2021	2017	2021
Podmioty wpisane do rejestru na 1000 ludności	98	123	80	94
Podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym	152,2	202,3	128,7	157,4
Jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 ludności	8,44	11,77	7,30	7,88
Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności	77	98	59	71
Fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 1000 mieszkańców	6,85	8,21	3,69	3,94
Udział podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON (%)	7,9	3,5	7,0	4,0
Udział osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem (%)	78,4	79,6	73,4	74,9
Udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej (%)	7,0	6,7	4,6	4,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Rolnictwo

Rodzaje użytków rolnych, występujących na terenie gmin objętych Strategią Rozwoju Powiatu Bieszczadzkiego na lata 2022-2030, według danych z 2021 roku, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 25 Rodzaje użytków rolnych i gruntów leśnych na terenie Powiatu Bieszczadzkiego

Wyszczególnienie	Powierzchnia [ha]
Grunty orne	2 599,17
Sady ogółem	44,08
Łąki trwałe	9 275,56
Pastwiska trwałe	3 996,51
Pozostałe użytki rolne	509,75
Nieużytki	283,48
Lasy i grunty leśne	1 730,58
RAZEM	18 439,13

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z BDL

Strukturę agrarną gospodarstw położonych na terenie powiatu bieszczadzkiego charakteryzuje znaczne rozdrobnienie, które może stanowić jednak pewien atut dla rozwoju produkcji ponadstandardowej, ekologicznej, opartej na tradycyjnych rozwiązaniach. W granicach administracyjnych gmin wchodzących w skład Powiatu Bieszczadzkiego, wg danych GUS ze Spisu Rolnego przeprowadzonego w 2020 roku, znajduje się 1 552 gospodarstw rolnych, w większości zakwalifikowanych jako gospodarstwa indywidualne. Ich łączna powierzchnia stanowi 18 439,13 ha.

Tabela 26 Rodzaje gospodarstw na terenie Powiatu Bieszczadzkiego

Wyszczególnienie	Liczba gospodarstw rolnych	Powierzchnia [ha]
Gospodarstwa ogółem	18 439,13	1 553
do 1 ha	65,19	33
1-5 ha	3 125,03	829
5 –10 ha	3 640,72	378
10-15 ha	2 048,12	135
15 ha i więcej	9 560,07	177

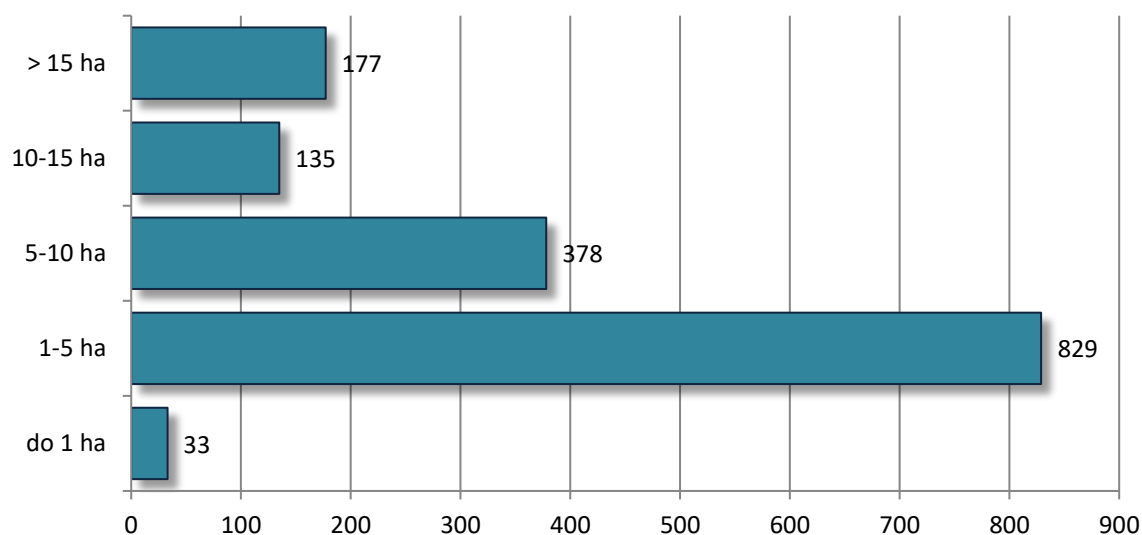
Źródło: Opracowanie na podstawie BDL

Gospodarstwa od 1 do 5 ha stanowią prawie 2,1 % ogólnej liczby gospodarstw, zajmując 0,4 % powierzchni, natomiast gospodarstwa o powierzchni ponad 15 ha stanowią 11,4 % ogólnej liczby gospodarstw, zajmując prawie 51,8 % powierzchni powiatu.

Dochód tylko i wyłącznie z działalności rolniczej osiąga 1 538 gospodarstw rolnych (99,1 %), z tego 329 gospodarstw (21,2 %) końcową produkcję rolną przeznaczają na samo zaopatrzenie, a 366 gospodarstw (23,6 %) końcową produkcję przeznaczają na sprzedaż.

W 2020 roku, na terenie powiatu tylko i wyłącznie w rolnictwie pracowało 2 902 osób (członków rodzin oraz stałych najemników), co stanowiło 13,8 % ludności.

Wykres 14 Struktura ilościowa gospodarstw rolnych w Powiecie Bieszczadzkim

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Średnia wielkość gospodarstwa indywidualnego powiatu bieszczadzkiego pod względem wielkości ogółem to 10,24 ha, a pod względem powierzchni użytków rolnych – 8,02 ha.

2.5. Kapitał finansowo - organizacyjny

Dochody i wydatki budżetu

Polityka finansowa powiatu nowotarskiego realizowana jest w oparciu o uchwałę budżetową, uchwalaną corocznie przez Starostwo Powiatowe. Dochody i wydatki powiatu na przestrzeni lat 2017-2021 przedstawione są w poniższej tabeli.

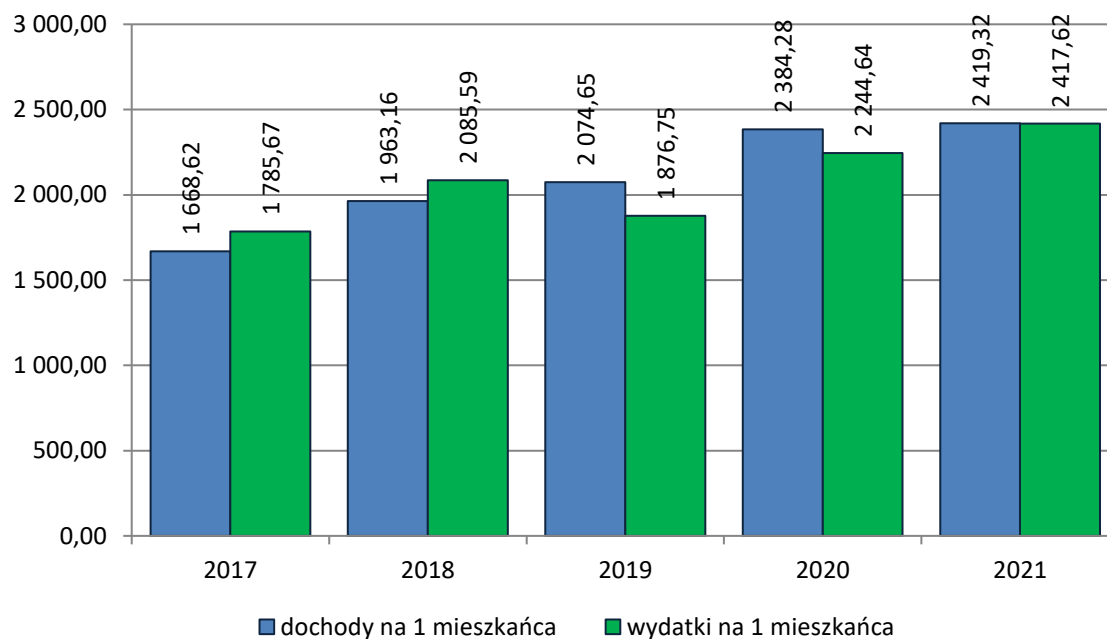
Tabela 27 Realizacja budżetu Powiatu Bieszczadzkiego na przestrzeni lat 2017-2021 w zł

Rodzaj	2017	2018	2019	2020	2021
Dochody	36 577 815,13	42 926 445,59	45 225 299,51	50 484 691,07	50 754 838,88
Wydatki	39 143 613,89	46 603 466,76	40 911 255,11	47 527 941,01	50 719 183,09
Nadwyżka	- 2 565 798,76	- 3 677 021,17	4 314 044,40	2 956 750,06	35 655,79

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Dochody na 1 mieszkańca w 2021 roku wynosiły 2 419,32 zł i były o 750,70 zł wyższe niż w 2017 roku. Z kolei wydatki w 2021 roku wyniosły na 1 mieszkańca 2 417,62 zł i były wyższe o 332,03 zł niż w 2017 r. Dane dotyczące dochodów oraz wydatków na 1 mieszkańca w latach 2017-2021 przedstawia poniższy wykres.

Wykres 15 Dochody oraz wydatki na 1 mieszkańca Powiatu Bieszczadzkiego na przestrzeni lat 2016-2021 w zł

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Znaczną część dochodów samorządu stanowią dochody bieżące, jednak ważnym ich elementem są również dochody majątkowe. Pochodzą one w głównej mierze z tytułu dotacji oraz środków przeznaczonych na inwestycje, ale też ze sprzedaży składników majątkowych.

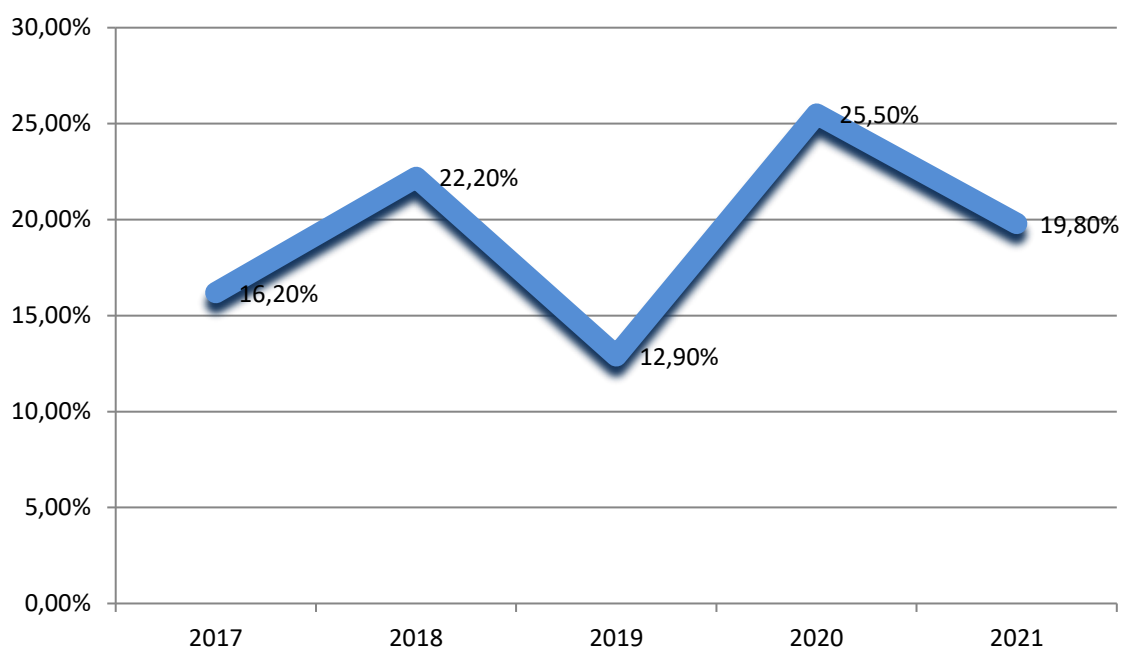
Kształtowanie się dochodów majątkowych na przestrzeni lat 2017-2021 przedstawiają poniższa tabela oraz wykres.

Tabela 28 Kształtowanie się dochodów majątkowych na przestrzeni lat 2017-2021

Rodzaj	2017	2018	2019	2020	2021
Wpływy ze sprzedaży składników majątkowych w zł	13 638,26	7 121,95	15 819,80	1 420,00	180,00
Dochody majątkowe ogółem w zł	5 926 390,21	9 511 765,57	5 847 058,47	12 877 869,76	10 062 364,73
% dochodów ogółem	16,2	22,2	12,9	25,5	19,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 16 Kształtowanie się dochodów majątkowych na przestrzeni lat 2017-2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

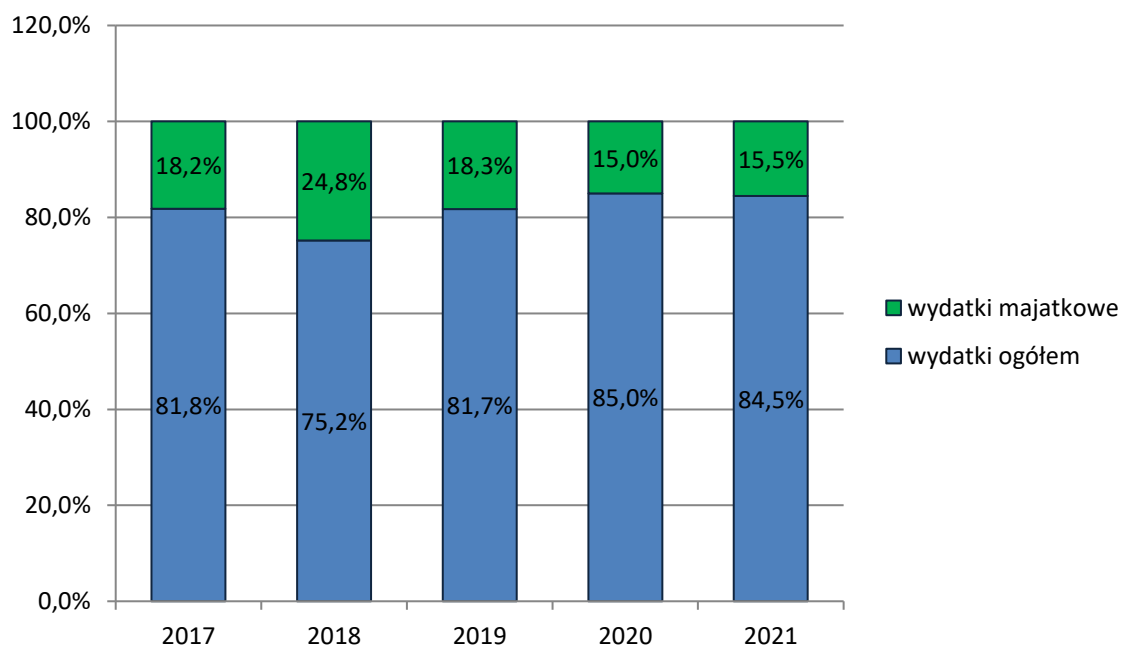
Podobnie rzecz przedstawia się w przypadku wydatków. Obok wydatków bieżących ważną rolę w kształtowaniu budżetu pełnią wydatki majątkowe, które obejmują wydatki na inwestycje i zakupy inwestycyjne. Realizacja inwestycji przez powiat stanowi główny element jego rozwoju, wyrażany przede wszystkim poprzez wzrost konkurencyjności i zaspokajanie potrzeb społeczeństwa. Wydatki inwestycyjne w tym kontekście mają zasadnicze znaczenie, wpływają one w istotny sposób zarówno na skalę, jak i rodzaj podejmowanych działań inwestycyjnych, zalicza się je do najbardziej efektywnych narzędzi wpływania na rozwój regionalny. W swej istocie wydatki inwestycyjne umożliwiają oddziaływanie na skuteczność wypełniania zadań publicznych przez jednostki samorządu terytorialnego. Wnioskować można, że niezbędność realizacji inwestycji przez powiat w kluczowy sposób wpływa na strukturę ponoszonych przez niego wydatków. Dane dotyczące poziomu wydatków majątkowych (inwestycyjnych) w latach 2017-2021, przedstawiają poniższa tabela oraz wykres.

Tabela 29 Udział wydatków majątkowych (inwestycyjnych) w wydatkach budżetowych na przestrzeni lat 2017-2021

Rok	Wydatki ogółem (w zł)	Wydatki majątkowe (w zł)	Udział inwestycji w wydatkach ogółem (w %)
2017	39 143 613,89	9 208 050,58	18,2
2018	46 603 466,76	15 640 460,34	24,8
2019	40 911 255,11	5 039 142,83	18,3
2020	47 527 941,01	12 383 914,11	15,0
2021	50 719 183,09	12 742 168,24	15,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 17 Udział % wydatków bieżących oraz majątkowych (inwestycyjnych) w wydatkach ogółem na przestrzeni lat 2017-2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

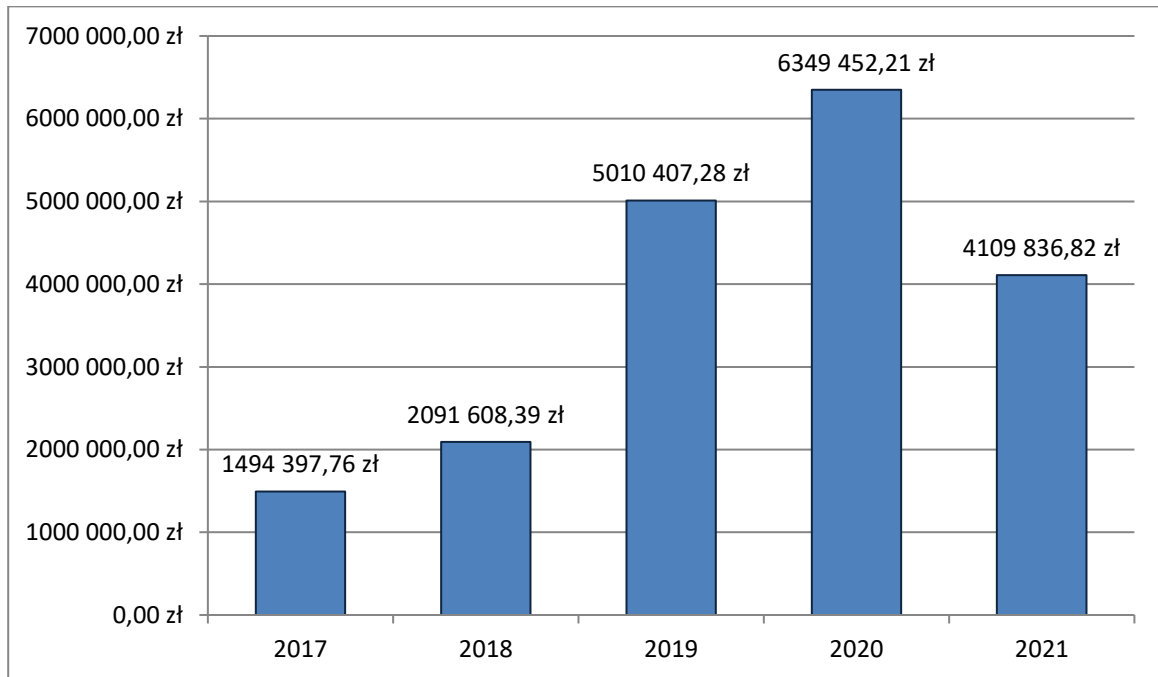
Zadłużenie powiatu na dzień 31.12.2021 r. wynosiło 17.236.478,36 zł i było wyższe w porównaniu do stanu na koniec 2020 r. o 656.020,15 zł. Na kwotę zadłużenia składają się kredyty długoterminowe zaciągnięte w bankach, emisje obligacji komunalnych oraz pożyczka zaciągnięta w Wojewódzkim Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

Powiat Bieszczadzki posiada również duże doświadczenie w pozyskiwaniu środków zewnętrznych na finansowanie zadań inwestycyjnych. Środki te pozyskiwano zarówno z Budżetu Państwa (Rządowy Fundusz Inwestycji Lokalnych, Budżetu Województwa Podkarpackiego, Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Rzeszowie, Wojewody Podkarpackiego, a także ze środków Unii Europejskiej (RPO WP, PROW).

Środki zewnętrzne pozyskiwane z funduszy europejskich są ważnym elementem budżetu powiatu. Powiat Bieszczadzki aktywnie działa w pozyskiwaniu tych środków, realizując różnego rodzaju programy oraz projekty, które są finansowane lub współfinansowane z funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności Unii Europejskiej, co zostało przedstawione w poniższym wykresie.

Wykres 18 Wysokość pozyskanych środków z Unii Europejskiej na finansowanie programów i projektów unijnych w latach 2017-2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

WNIOSKI Z DIAGNOZY

Podstawowym źródłem dla formułowania wniosków była analiza potencjałów i barier rozwojowych wynikających z uwarunkowań wewnętrznych obszaru. Wykorzystano analizę poszczególnych czynników w sferze gospodarczej, społecznej, środowiskowej, a także przestrzennej (w tym określenie podstawowych cech struktury przestrzennej obszaru oraz zróżnicowań wewnętrznych terytorium oraz analizę powiązań funkcjonalnych).

Drugim elementem było uwzględnienie uwarunkowań zewnętrznych, które mogą wspierać wykorzystanie atutów obszaru i przyspieszać pozytywne zmiany, ale mogą też stanowić zagrożenie dla rozwoju Powiatu Bieszczadzkiego. Do najistotniejszych tego typu uwarunkowań należą:

- procesy globalne (zmiany klimatyczne oraz powiązane z tym zagadnieniem stan powietrza oraz kurcząca się zasoby wody; zmiany technologiczne w tym rewolucja cyfrowa, wpływające nie tylko na procesy gospodarcze, ale również funkcjonowanie społeczeństwa; rosnące nierówności społeczne; zjawiska kryzysowe w tym związane z pandemią SARS-COV-2 i jej skutkami oraz agresją Rosji na Ukrainę);
- polityki Unii Europejskiej, w tym Nowy Zielony Ład oraz istotne z punktu widzenia partnerstwa polityki wspierające rozwój jak Polityka Spójności, Wspólna Polityka Rolna;
- kierunki polityki rozwojowej kraju oraz Województwa Podkarpackiego.

W formułowaniu wniosków zastosowano podejście funkcjonalne. Podejmując dany wątek tematyczny nie odniesiono się wyłącznie do uwarunkowań wewnętrznych obszaru porozumienia, ale i do szans, i zagrożeń wynikających z otoczenia zewnętrznego.

Wnioski z diagnozy stanowiły podstawę opracowania części kierunkowej Strategii, która zawiera wizję, cele strategiczne, kierunki działań, kluczowe projekty do realizacji oraz model struktury funkcjonalno-przestrzennej wraz z rekomendacjami w zakresie polityki przestrzennej i wskazaniem obszarów strategicznej interwencji.

Poniżej zostały przedstawione najważniejsze wnioski z diagnozy, wynikające z poszczególnych obszarów tematycznych, wchodzących w skład struktury diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej powiatu bieszczadzkiego.

3.1. Obszar społeczny

Analizując zmiany na przestrzeni lat 2011-2021, zauważyć można występowanie tendencji spadkowej liczby mieszkańców. W latach 2011-2021 ubyło w powiecie bieszczadzkim 1 327 osób.

Największą dynamikę zmian w zakresie salda migracji obserwujemy w gminie Lutowiska – od największych wartości dodatnich spośród gmin powiatu bieszczadzkiego w latach 2017-2019, do największego spadku w latach 2020-2021. Należy zaznaczyć, iż wskaźnik całego obszaru gminy był ujemny przez cały diagnozowany okres od 2017 do 2021 roku.

Podobnie przedstawia się sytuacja w porównaniu z województwem podkarpackim, gdzie obserwujemy znaczną dysproporcję na niekorzyść Powiatu Bieszczadzkiego.

Analiza struktury wiekowej mieszkańców Powiatu Bieszczadzkiego w oparciu dane GUS z 2017 i 2021 roku ukazuje, że na przestrzeni lat 2017-2021 wzrosła liczba osób w wieku poprodukcyjnym – wzrost o 526 osób, przy równoczesnym spadku liczby osób wieku produkcyjnym – spadek o 1 367 osób. Liczba osób w wieku przedprodukcyjnym zmalała o 110. Do osób w wieku przedprodukcyjnym zalicza się osoby w wieku do 17 roku życia, które nie osiągnęły jeszcze zdolności do pracy, z kolei do osób w wieku produkcyjnym – mężczyzn w wieku od 18 do 64 roku życia oraz kobiety w wieku od 18 do 59 roku życia.

Obszar Powiatu Bieszczadzkiego, zwłaszcza gmina Lutowisko i Czarna, zagrożony jest wykluczeniem społecznym notując, tak jak zresztą całe województwo podkarpackie, wysoki poziom wskaźnika zagrożenia ubóstwem, które jest jednym z czynników determinujących wykluczenie społeczne. Niwelowanie zjawiska ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz przeciwdziałanie tym zjawiskom jest obligatoryjne w polityce społeczno-gospodarczej regionu, gdyż decyduje o jakości życia i kapitale społecznym. Aby region cechował się wysokim poziomem spójności społecznej, co przekłada się na jego potencjał rozwojowy, należy skoncentrować się na wzmocnieniu zintegrowanych systemów wsparcia oraz poprawie dostępu do usług społecznych, wyrównując szanse wykluczonych grup społecznych.

Współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi (65 i więcej lat) w powiecie bieszczadzkim w 2021 roku kształtował się na poziomie 26,3 osób i był zbliżony do wartości wskaźnika dla województwa podkarpackiego. Innym wskaźnikiem określającym procesy demograficzne na danym obszarze jest odsetek osób w wieku 65 i więcej lat w populacji ogółem, który na terenie Powiatu Bieszczadzkiego wyniósł 17,8 (identyczny jak dla województwa podkarpackiego).

Wskaźniki obciążenia demograficznego na terenie powiatu bieszczadzkiego, w każdym przypadku przybierały niższe lub takie same wartości niż średnia dla województwa podkarpackiego. Ogólnie na analizowanym obszarze można zauważyć przejawiający się proces starzenia się społeczeństwa przy jednoczesnym spadku liczby osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym. To z kolei w perspektywie czasu negatywnie wpływać będzie na rozwój demograficzny i ekonomiczny.

W 2021 roku w Powiecie Bieszczadzkim było 510 dzieci do lat 3, z czego 48 uczęszczało do żłobka, co stanowiło 9,4 %, Do przedszkoli uczęszczało 81,8 % dzieci w wieku od 3 do 6 lat.

Brak żłobków oraz niedostateczna liczba przedszkoli pogłębia bezrobocie, szczególnie u ludzi młodych zaczynających swój start życiowy i zawodowy, pogłębiając ubóstwo rodzin oraz obciążając system opieki społecznej.

Słaby dostęp do opieki zdrowotnej – ośrodki tylko na terenie miejscowości Ustrzyki Dolne i Lutowiska, oraz utrudniony dostęp z powodu odległości do większych placówek w ościennych miejscowościach, skutkują słabą formą zdrowotną mieszkańców, brakiem profilaktyki zdrowotnej i przedwczesnymi zgonami.

Dane w zakresie populacji objętej pomocą środowiskową, w porównaniu do województwa podkarpackiego nie są korzystne dla Powiatu Bieszczadzkiego (wskaźnik ilości beneficjentów na 10 tys. ludności jest wyższy o 20,8 %, natomiast zasięg korzystania większy o 20 %). Jeszcze gorzej przedstawiają się te dane na tle całego kraju.

Największy problem występuje w gminie Lutowiska, w której wskaźnik ilości beneficjentów na 10 tys. ludności jest wyższy o 59,3 % niż dla terenu Polski, 48,0 % niż dla terenu województwa oraz 34,4 % dla Powiatu Bieszczadzkiego. Podobnie jest z zasięgiem korzystania ze środowiskowej opieki społecznej który jest o 59,8 % większy niż dla całej Polski, 47,8 % większy niż w województwie podkarpackim oraz o 34,8 % większy niż w samym Powiecie Bieszczadzkim.

Najlepsza sytuacja występuje w gminie miejsko-wiejskiej Ustrzyki Dolne, ale i tam oba wskaźniki są gorsze niż wskaźniki dla województwa podkarpackiego. Porównując lata 2017 i 2021 (okres z przed i po pandemii), dostrzegamy duże osłabienie ruchu życia kulturalnego. Liczba organizowanych imprez nadal pozostaje niemal nie zmieniona, natomiast spadła liczba ich uczestników. Także zaangażowanie społeczne w tworzeniu kultury uległo znacznemu zahamowaniu co przejawia się w spadku liczby członków grup artystycznych, klubów i sekcji.

3.2. Obszar gospodarczy

Rozwój gospodarczy obszaru powiatu bieszczadzkiego jest bardzo ograniczony z powodu warunków topograficznych oraz klimatycznych oraz występowanie obszarów chronionych na całym obszarze powiatu. Rolnictwo nie ma szans rozwinąć się dynamicznie na ograniczonym obszarze oraz z racji niskiej jakości gleb.

Obszar przemysłowy skupiony jest wokół miasta Ustrzyki Dolne, gdyż tylko w tym obszarze występuje odpowiednio rozwinięta infrastruktura drogowa, komunalna, energetyczna oraz teleinformatyczna.

Przejścia międzynarodowe z państwami ościennymi – Ukrainą i Słowacją mają znaczenie marginalne i służą właściwie tylko dla ruchu turystycznego.

Bogata i ciągle rozwijająca się oferta turystyczno-rekreacyjna jest właściwie jedyną szansą na rozwój powiatu oraz poprawę sytuacji materialno-bytowej mieszkańców. Duża ilość szlaków turystycznych, rowerowych oraz możliwości jakie oferują krajobraz oraz walory naturalne występującej na terenie powiatu przyrody, są głównym potencjałem dla rozwoju powiatu jako swoisty kurort, oferujący kompleksowe i różnorodne w swojej ofercie usługi turystyczno-rekreacyjne.

3.3. Obszar środowiskowy

W skutek historycznych i politycznych przemian, zmniejszyło się radykalnie zaludnienie tego obszaru, co w następstwie doprowadziło do zwiększenia obszarów terenów leśnych. Pierwotnie rolniczy krajobraz stał się wtórnie naturalnym, co wzmocniło kondycję całego miejscowego środowiska naturalnego. Powiat Bieszczadzki charakteryzuje się wysoką bioróżnorodnością.

Dobre zaopatrzenie w wodę oraz brak zagrożenia suszą i powodzią. Wody użytkowych poziomów wodonośnych zaliczono do wód o dobrej (klasa II a) i bardzo dobrej jakości (klasa I).

Na terenie gminy Czarna (która w 1974 roku została uznana jako uzdrowisko, ale prawa te straciła w świetle ówczesnych przepisów, gdyż nie spełniała norm i procedur) występują wody mineralne. Potrzebna jest odrębna analiza, która oceniła by realne możliwości powrotu gminy Czarna do statutu uzdrowiska oraz wykorzystanie istniejącego potencjału złóż wód leczniczych oraz wód geotermalnych, przy jak najmniejszym uszczerbku dla środowiska naturalnego.

Złóża ropy i gazu - Złóża karpackie są niewielkie i charakteryzują się obecnie małymi wydajnościami. Ich znaczenie jest właściwie historyczne. Poszukiwania ropy naftowej w trudnych warunkach geologicznych Karpat fliszowych, w których występują skały charakteryzujące się słabą

przepuszczalnością i małą porowatością oraz silnymi zaburzeniami tektonicznymi, wymagają dużych nakładów finansowych. Cały obszar powiatu jest objęty formami ochrony przyrody co z jednej strony ogranicza rozwój gospodarczy a z drugiej strony zachowuje środowisko naturalne.

3.4. Analiza SWOT

Analiza SWOT jest powszechnie wykorzystywana przez jednostkach administracji publicznej jako narzędzie diagnozy strategicznej, opartej na wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowaniach mających wpływ na rozwój danego obszaru. Pozwala ono porównać silne i słabe strony jednostki wynikające z otoczenia wewnętrznego, z szansami i zagrożeniami dla rozwoju płynącymi z otoczenia zewnętrznego, a także określić ich wzajemne oddziaływanie.

Analizy dokonano w oparciu o dane liczbowe, opisowe i przestrzenne pozyskane z gmin oraz ze źródeł zewnętrznych oraz wniosków z przeprowadzonej diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej.

MOCNE STRONY

---

położenie geograficzne,

---

wybitne walory przyrodnicze i krajobrazowe powiatu oraz czystość środowiska naturalnego;

---

bogate dziedzictwo kulturowe;

---

duża liczba atrakcji turystycznych na terenie powiatu oraz jego aktywna promocja w regionie i w skali kraju, sprzyjająca powstawaniu solidnej, powszechnie rozpoznawalnej marki;

S

przyjazne nastawienie samorządu gminy do rozwoju wszelkich form tworzenia działalności gospodarczej na terenie powiatu;

---

wzrost wysokości dochodów budżetowych, będący przejawem poprawy sytuacji finansowej, w tym wzrost wartości wskaźnika dochodów na 1 mieszkańca;

---

aktywność w pozyskiwaniu środków z funduszy europejskich na dofinansowanie inwestycji.

SŁABE STRONY

---

utrzymujący się trend spadającej z roku na rok liczby mieszkańców powiatu, wynikający przede wszystkim z ujemnego salda migracji, a także negatywne prognozy dotyczące liczby ludności w perspektywie najbliższych lat;

---

postępujący proces starzenia się społeczeństwa oraz wzrost liczby ludności w wieku poprodukcyjnym kosztem liczby osób w wieku przedprodukcyjnym produkcyjnym;

---

tylko jedna placówka zapewniająca opiekę nad dziećmi do lat 3;

---

obszar powiatu bieszczadzkiego zaliczony został do zagrożonych wykluczeniem społecznym z powodu ubóstwa i niskim poziomem życia większości mieszkańców;

---

brak dostosowania budynków do obowiązujących przepisów prawa w tym ułatwień dla osób niepełnosprawnych na terenie powiatu;

---

niewystarczająca jakość opieki zdrowotnej na terenie gminy oraz niewystarczający zakres usług medycznych, w szczególności badań specjalistycznych, a także zły stan obiektów, w których funkcjonują placówki ochrony zdrowia;

---

zły stan techniczny budynków infrastruktury kulturalnej oraz służącej celom sportowym;

---

zły stan techniczny części elementów infrastruktury drogowej, w tym niektórych mostów;

---

brak ciągów pieszo-rowerowych na terenie powiatu, co wpływa na bezpieczeństwo w ruchu kołowym i pieszym;

---

mała liczba osób pracujących na terenie powiatu oraz wysoki udział zarejestrowanych osób bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym;

---

ograniczenia w rozwoju społeczno - gospodarczym wynikające z położenia powiatu na obszarach chronionych, zwłaszcza Bieszczadzkiego Parku Narodowego.

SZANSE

---

ograniczenie niekorzystnych zmian demograficznych oraz napływ nowych mieszkańców na teren powiatu poprzez prowadzenie atrakcyjnej polityki mieszkaniowej, rozwój infrastruktury turystycznej oraz zabezpieczenie infrastruktury towarzyszącej zaspakajającej potrzeby mieszkańców;

---

potencjał do rozwoju atrakcji turystycznych, wynikający z położenia oraz walorów przyrodniczych;

---

pozyskanie środków zewnętrznych na rozwój infrastruktury wodno-kanalizacyjnej, termomodernizację obiektów komunalnych i zapewnienie ich dostępności do potrzeb osób ze szczególnymi potrzebami, a także rozwój infrastruktury turystycznej;

---

rozwój podmiotów ekonomii społecznej w zakresie świadczenia usług społecznych;

---

wzrost liczby podmiotów gospodarczych zarejestrowanych na terenie powiatu w wyniku pobudzenia aktywności gospodarczej;

---

wzrost liczby podmiotów gospodarczych prowadzących działalność w zakresie zakwaterowania i gastronomii, co wpłynie na stopień zagospodarowania turystycznego oraz potencjał turystyczny powiatu;

---

wykorzystanie potencjału do utworzenia międzynarodowej marki powiatu jako rezerwuaru unikatowej na skalę europejską i światową ostoju biosfery;

---

skuteczność działań rewitalizacyjnych, m. in. w zakresie odrestaurowania obiektów dziedzictwa kulturowego oraz zagospodarowania przestrzeni publicznej;

---

wzrost wpływów z podatków i opłat lokalnych oraz podatku dochodowego od osób fizycznych i od osób prawnych.

ZAGROŻENIA

---

postępujący spadek liczby mieszkańców powiatu, będący wynikiem odpływu młodych, wykształconych i aktywnych osób;

---

utrzymywanie się negatywnych trendów demograficznych, w szczególności starzenia się społeczeństwa;

---

utrzymywanie się negatywnych skutków słabego dostępu do opieki zdrowotnej;

---

wzrost liczby osób dotkniętych ubóstwem oraz wykluczeniem społecznym na terenie powiatu;

---

niewykorzystanie potencjału rozwojowego gminy, wskutek ograniczeń finansowych lub organizacyjnych;

---

pogorszenie się sytuacji na rynku pracy wskutek likwidacji przedsiębiorstw w wyniku rosnących kosztów prowadzenia działalności gospodarczej, co prowadzić będzie do wzrostu bezrobocia na terenie powiatu;

---

wzrost wysokości wydatków bieżących, co może skutkować zwiększeniem zadłużenia powiatu;

---

zanieczyszczenie środowiska naturalnego, w szczególności poprzez wprowadzanie zanieczyszczeń do cieków wodnych;

---

zbyt mało działań w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego oraz tożsamości lokalnej;

---

pogłębianie się dysproporcji w rozwoju powiatu, a innymi rozwijającymi się regionami;

---

wrażliwość sektora turystycznego na zmiany gospodarcze;

---

rosnące koszty realizacji inwestycji.

PLAN OPERACYJNY

4.1. Wizja i misja Powiatu

Wizja i misja to kluczowe elementy struktury strategicznej. Wizja jest określeniem oczekiwanej przyszłości, tj. obrazem powiatu po zrealizowaniu szeregu przedsięwzięć projektowych, działań, zamierzeń. Wizja określa najważniejsze kwestie przemian, jakie powinny zajść w przestrzeni powiatu bieszczadzkiego. Z wizji kształtują się główne cele strategiczne, stanowiące jej rozwinięcie.

WIZJA POWIATU W 2030 ROKU

Powiat bieszczadzki jest aktywną gospodarczą i społecznością wspólnotą samorządową, rozwijającą się w oparciu o lokalne specjalizacje, wysoką jakość usług publicznych, innowacje społeczno-gospodarcze oraz naturalne walory przyrodnicze obszaru, na którym powiat jest położony.

Gospodarka rozwijana jest z wykorzystaniem zasobów naturalnych dostępnych na terenie powiatu. Następuje dynamiczny rozwój infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej wraz z rozwojem infrastruktury towarzyszącej, w tym komunalnej, podnoszących jakość życia mieszkańców oraz turystów, z uwzględnieniem ekologii i poszanowania środowiska naturalnego.

Na powyższej kanwie następuje ugruntowanie solidnej, rozpoznawalnej powszechnie marki powiatu jako dostawcy najwyższej klasy usług w branży rekreacyjno-turystycznej oraz nie skażonych cywilizacyjnie zasobów przyrody.

Energia pozyskiwana jest z naturalnych źródeł, przede wszystkim słońca, ale także geotermii oraz energii wiatru.

Powiat bieszczadzki dysponuje atrakcyjnym rynkiem pracy, dostosowanym do potrzeb i oczekiwań mieszkańców, jak też przedsiębiorców. Wzmocnienie potencjału lokalnej gospodarki nastąpiło poprzez wspieranie istniejących już przedsiębiorstw, w szczególności tych, które posiadają potencjał do rozwoju. Powiat bieszczadzki wspiera też nowych inwestorów mających pomysły na uatrakcyjnienie oferty lokalnej oraz tworzących miejsca pracy w sektorze turystycznym i rolnym, a podmioty publiczne wspierają rozwój przedsiębiorczości. Podnoszenie konkurencyjności gospodarki powiatu w większym stopniu opiera się na innowacjach.

O atrakcyjności życia w powiecie bieszczadzkim decydują wysokiej jakości usługi publiczne. Gwarantowany jest dobry i powszechny dostęp do placówek służby zdrowia oraz placówek opieki nad dziećmi w żłobkach i przedszkolach dla wszystkich zainteresowanych, a w szczególności dla młodych ludzi pragnących podjąć pracę. Szczególną rolę w rozwoju społecznym powiatu pełnią instytucje kultury oraz oświatowe, jak też pomocy społecznej, które tworzą i wdrażają innowacje społeczne. Kształtowanie jakości życia związane jest z podnoszeniem jakości usług publicznych, ich dostępności, zarówno przestrzennej, jak też dla wybranych grup społecznych.

Powiat chroni spuściznę kulturową i historyczną oraz dba o bogate zasoby przyrodnicze i krajobrazowe, wyrabiając sobie przy tym uznaną w Europie oraz na świecie markę rezerwaru unikatowej biosfery.

MISJA POWIATU BIESZCZADZKIEGO

Misją powiatu jest tworzenie atrakcyjnych warunków do zamieszkania i życia w przyjaznym i czystym środowisku naturalnym.

Zapobieganie wykluczeniu społecznemu oraz zwiększanie szans indywidualnego rozwoju swoich mieszkańców w oparciu o rozwiązywanie problemów w sposób kompleksowy, orientowanie się na przyszłość oraz współdziałanie. Skuteczne wykorzystanie potencjału turystycznego i społecznego w połączeniu z poszanowaniem zasobów środowiska naturalnego.

4.2. Cele Powiatu

Aktywność samorządu powiatowego jest ukierunkowana na stworzeniu solidnej marki turystycznej Powiatu, poprzez kompleksowe i spójne współdziałanie interesantów *Strategii* we wszystkich jej obszarach, dzięki której Powiat będzie realizował swoją wizję rozwoju. Jest ona podporządkowana realizacji ośmiu celów strategicznych ulokowanych w czterech, przenikających się wzajemnie obszarach strategicznego działania:

- I. **Obszar społeczny,**
- II. **Obszar gospodarczy,**
- III. **Obszar środowiskowy,**
- IV. **Obszar zarządzania,**

Każdy z tych celów przyjętych w określonych obszarach, organizuje i ukierunkowuje działania Powiatu. Wskazane w *Strategii* najważniejsze przedsięwzięcia, będą priorytetowo traktowane przy podejmowaniu decyzji o kierunkach działania, przydziale środków budżetowych i staraniach o zewnętrzne źródła finansowania.

Tabela 30 Zestawienie obszarów i celów strategicznych Powiatu

nr	Obszar strategiczny	nr	Cele strategiczne
I	Obszar społeczny	1	Prorodzinna polityka społeczna.
		2	Dbłość o zdrowie społeczności lokalnej oraz odwiedzających turystów.
		3	Bezpieczeństwo mieszkańców oraz przyjezdnych.
		4	Szeroka oferta kulturalna oraz rekreacyjno-sportowa.
		5	Wyrównanie szans edukacyjnych w stosunku do innych regionów kraju.
II	Obszar gospodarczy	6	Zrównoważony rozwój gospodarczy oparty na wykorzystaniu walorów naturalnych środowiska oraz współpracę interesariuszy ukierunkowaną na stworzenie turystycznej marki Powiatu.
III	Obszar środowiskowy	7	Zachowanie w jak najlepszym stanie środowiska przyrodniczego poprzez realizację inwestycji i działań proekologicznych a także wykształcenie świadomości ekologicznej lokalnych społeczności.
IV	Obszar zarządzania	8	Współpraca samorządów, instytucji publicznych i niepublicznych oraz mieszkańców mająca na celu rozwój Powiatu.

Źródło: opracowanie własne

Celom Strategicznym podporządkowane są cele operacyjne – ukierunkowujące przyszłe działania:

Cel Strategiczny - 1 Prorodzinna polityka społeczna

Cele operacyjne:

- 1.1 zmniejszenie poziomu wykluczenia społecznego,
- 1.2 walka z ubóstwem mieszkańców,

- 1.3 zwiększenie szans „dobrego startu” dla młodych osób na terenie powiatu bieszczadzkiego,
- 1.4 zatrzymanie migracji młodych mieszkańców powiatu bieszczadzkiego,
- 1.5 spadek bezrobocia długotrwałego,
- 1.6 zwiększenie oferty miejsc pracy dla mieszkańców powiatu,

Cel Strategiczny – 2 Dbalność o zdrowie społeczności lokalnej oraz odwiedzających turystów.

Cele operacyjne:

- 2.1 rozbudowa, poprawa dostępności i jakości opieki zdrowotnej,
- 2.2 poprawa funkcjonowania i rentowności placówek medycznych dofinansowywanych z budżetu powiatu,
- 2.3 poprawa dostępności usług publicznych dla osób niepełnosprawnych i seniorów oraz opieki senioralnej,

Cel Strategiczny - 3 Bezpieczeństwo mieszkańców oraz przyjezdnych.

Cele operacyjne:

- 3.1 rozwój i utrzymywanie w dobrym stanie infrastruktury drogowej,
- 3.2 rozwój, utrzymywanie na wysokim poziomie stanu infrastruktury telekomunikacyjnej oraz i poprawa jej dostępności dla mieszkańców i przyjezdnych,
- 3.3 rozwój komunikacji i ograniczenie „wykluczenia komunikacyjnego” mieszkańców zwłaszcza niewielkich miejscowości powiatu położonych peryferyjnie,

Cel Strategiczny - 4 Szeroka oferta kulturalna oraz rekreacyjno-sportowa.

Cele operacyjne:

- 4.1 organizacja i wspieranie organizacji różnorodnych imprez masowych skierowanych do mieszkańców oraz osób przyjezdnych z kraju i z zagranicy,
- 4.2 szeroko pojęta promocja oferty turystycznej oraz walorów przyrodniczych terenu powiatu na arenie krajowej i zagranicznej,
- 4.3 rozwój funkcji turystycznej,
- 4.4 rozbudowa infrastruktury turystycznej w oparciu o nowoczesne rozwiązania proekologiczne,

Cel Strategiczny - 5 Wyrównanie szans edukacyjnych w stosunku do innych regionów kraju.

Cele operacyjne:

- 5.1 wzmocnienie systemu edukacyjnego-oświatowego,
- 5.2 wspieranie działań edukacyjnych organizowanych przez różnorodne instytucje publiczne i niepubliczne, pobudzające aktywność mieszkańców we wszystkich sferach życia społeczno-gospodarczego,
- 5.3 edukacja pro-ekologiczna młodzieży,

Cel Strategiczny - 6 Zrównoważony rozwój gospodarczy oparty na wykorzystaniu walorów naturalnych środowiska oraz współpracy interesariuszy ukierunkowaną na stworzenie turystycznej marki Powiatu.

Cele operacyjne:

- 6.1 aktywizacja społecznościowa mieszkańców poprzez proces współtworzenia produktów, usług i rozwiązań organizacyjnych w sektorach obejmujących jakość życia – zrównoważoną turystykę, zdrowie i eko-technologie,
- 6.2 rozwój marki powiatu poprzez promowanie produktów wyrobionych na jego terenie,
- 6.3 utrzymanie i wzmocnienie konkurencyjności lokalnych podmiotów gospodarczych,
- 6.4 rozwój gospodarstw specjalistycznych,
- 6.5 rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego,
- 6.6 rozwój produktów lokalnych, regionalnych i ekologicznych,
- 6.7 zwiększenie aktywizacji zawodowej mieszkańców powiatu,

Cel Strategiczny - 7 Zachowanie w jak najlepszym stanie środowiska przyrodniczego poprzez realizację inwestycji i działań proekologicznych a także wykształcenie świadomości ekologicznej lokalnych społeczności.

Cele operacyjne:

- 7.1 rozbudowa infrastruktury turystycznej w oparciu o nowoczesne rozwiązania proekologiczne,
- 7.2 rozbudowa infrastruktury komunalnej,
- 7.3 inwestycje w nowe i rozbudowa istniejących instalacji OZE,
- 7.4 termomodernizacje budynków użyteczności publicznej,
- 7.5 ugruntowanie marki bieszczadzkiej powiatu, jako ostoja nie skażonej cywilizacyjnie, dzięki przyrodzie w skali europejskiej oraz światowej, zapewniającej wysokiej jakości ofertę rekreacyjno-turystyczną,
- 7.6 współpraca powiatu z Parkiem Narodowym w zakresie ochrony dziedzictwa przyrodniczego,
- 7.7 zachowanie środowiska przyrodniczego w jak najmniej zmienionej i nie skażonej formie,
- 7.8 wzrost świadomości pro-ekologicznej mieszkańców powiatu,
- 7.9 rozwój odnawialnych źródeł energii,
- 7.10 zmniejszenie emisji CO₂.

Cel Strategiczny - 8 Współpraca samorządów, instytucji publicznych i niepublicznych oraz mieszkańców mająca na celu rozwój Powiatu.

Cele operacyjne:

- 8.1 aktywizacja społeczna mieszkańców poprzez współpracę z organizacjami pozarządowymi

W ramach najważniejszych zadań inwestycyjnych na obszarze Powiatu Bieszczadzkiego można wymienić:

Pod względem infrastruktury:

Infrastruktura komunikacyjna:

- budowa, przebudowa i modernizacja sieci dróg, mostów, przepustów oraz parkingów,

Infrastruktura rekreacyjno-sportowa:

- rozwój infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej,
- budowa zaplecza sportowo-rekreacyjnego,

Infrastruktura techniczna i przestrzeń publiczna:

- rozwój odnawialnych źródeł energii,

- rewitalizacja przestrzeni publicznej,
- remont i modernizacja zabytkowych obiektów dziedzictwa kulturowego,
- termomodernizacja oraz modernizacja budynków użyteczności publicznej.

Infrastruktura społeczna:

- niwelacja barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych i starszych, w szczególności budynkach użyteczności publicznych,
- modernizacja i rozbudowa infrastruktury oświatowo – edukacyjnej,
- modernizacja i podnoszenie jakości usług w Samodzielnym Publicznym Zakładzie Opieki Zdrowotnej w Ustrzykach Dolnych

Pod względem obszarowym:

Obszary o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych:

- zachowanie istniejących form zagospodarowania (lasy, zasoby wodne),
- dążenie do zachowania i odtworzenia naturalnych form krajobrazu leśnego i równowagi ekologicznej podstawowych ekosystemów,
- tworzenie warunków do rozwoju gospodarczego, uwzględniającego i zapewniającego ochronę podstawowych procesów ekologicznych
- ochrona wód powierzchniowych i podziemnych, zgodnie z warunkami stref ochronnych, na terenie których położona jest gmina, w tym uporządkowanie gospodarki wodno-ściekowej,
- ochrona istniejących zasobów leśnych poprzez racjonalne wykorzystanie i zagospodarowanie w celach rekreacyjnych i turystycznych, ochrona i zachowanie spójności kompleksów leśnych,
- ochrona udokumentowanych złóż surowców mineralnych przed zagospodarowaniem mogącym utrudnić lub uniemożliwić ich zrównoważoną eksploatację,
- optymalne zagospodarowanie istniejących szlaków pieszych i rowerowych, wyznaczenie miejsc odpoczynku, biwakowania, ścieżek edukacyjnych, punktów widokowych, zgodnie z zasadami ochrony terenów o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych.

Obszary lokalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego:

- ochrona konserwatorska i renowacja zabytków,
- eksponowanie i wykorzystywanie zabytków w celach turystycznych w sposób zrównoważony, umożliwiający zachowanie i utrzymanie zabytku,
- zachowanie zieleni w otoczeniu zabytków,
- promowanie zasobów dziedzictwa kulturowego w formie kompleksowej, by stanowiły całościowy zasób kulturowy udostępniony odwiedzającym,
- odpowiednie oznakowanie miejsc o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych i zabytków.

Obszary lokalizacji infrastruktury społecznej:

- modernizacja i poprawa stanu siedzib instytucji powiatowych, w tym także ich estetyki,
- likwidacja barier architektonicznych i poprawa dostępności obiektów użyteczności publicznej dla osób z niepełnosprawnościami różnego typu,
- zapewnienie dogodnej dostępności komunikacyjnej obiektów użyteczności publicznej,
- dbałość o ład przestrzenny i estetykę przestrzeni publicznych wokół obiektów użyteczności publicznej,
- zwiększanie funkcjonalności obiektów użyteczności publicznej i w miarę możliwości łączenie różnych, uzupełniających się funkcji w jednym obiekcie.

Obszary o rozwiniętej lub przeważającej funkcji mieszkaniowej:

- zapewnienie wysokiej jakości życia mieszkańców poprzez dostęp do wysokiej jakości infrastruktury technicznej: dróg, sieci wodociągowej i kanalizacyjnej,
- lokalizacja usług nieuciążliwych (małe zakłady rzemieślnicze, obiekty małej gastronomii itp. mające mały wpływ na środowisko), wynikających z uzasadnionych potrzeb mieszkańców, w obrębie istniejących układów przestrzennych,
- ograniczenie zabudowy na obszarach gruntów o wysokich klasach bonitacyjnych poza zwartą zabudową, dopuszczenie w tych miejscach zabudowy gospodarczej związanej z produkcją rolną,

Obszary o funkcji gospodarczej

- rozwijanie systemu transportu publicznego na potrzeby gospodarcze i turystyki (wyciągi linowe, kolejki wąskotorowe itp.),
- stworzenie warunków do przestrzennej koncentracji usług,
- zapewnienie miejsc koncentracji usług dostępu do niezbędnej infrastruktury technicznej,
- ograniczenie negatywnego wpływu terenów koncentracji usług na sąsiadujące z nimi tereny mieszkaniowe, środowisko, krajobraz,
- rozwój bazy gastronomiczno-noclegowej na rzecz rozwoju turystyki, zgodnie z zasadami prowadzenia usług, w tym nieuciążliwych na terenach mieszkaniowych,
- zapewnienie infrastruktury niezbędnej do prowadzenia działalności przemysłowej lub usługowej, w tym infrastruktury wodno-ściekowej,
- wykorzystanie obecnie niewykorzystywanych rezerw terenowych i nieruchomości pod działalność turystyczną.

Obszary o przeważającej funkcji rolniczej:

- dbałość o właściwe stosunki wodne obszaru,

- wyposażenie obszarów produkcji rolnej w niezbędną infrastrukturę,
- wspieranie zwiększania areалу gospodarstw,
- wspieranie rozwoju gospodarstw specjalistycznych,
- zakaz lokalizacji działalności uciążliwej lub szkodliwej dla rolnictwa na obszarach wykorzystywanych rolniczo,
- rozwój drobnego przetwórstwa rolno-spożywczego, opartego na ekologicznych technologiach produkcji.

Obszar całego powiatu:

- zachowanie ładu i spójności przestrzennej poprzez kontynuowanie tradycyjnych form osadnictwa, utrzymanie skali i struktury jednostek osadniczych, kształtowanie formy architektonicznej nowych obiektów w nawiązaniu do istniejącej architektury, opracowywanie i aktualizowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- utrzymanie skali i struktury jednostek gospodarczych,
- ograniczenie rozproszenia zabudowy przez rozwój budownictwa na zasadzie dogęszczania istniejących jednostek osadniczych,
- poprawa stanu środowiska naturalnego poprzez uregulowanie gospodarki wodno-ściekowej,
- poprawa stanu powietrza atmosferycznego i dbałość o wpływ na zmiany klimatu poprzez zwiększenie stopnia wykorzystania OZE, termomodernizację budynków, obiektów użyteczności publicznej i siedzib przedsiębiorstw.
- ochrona terenów szczególnie ważnych z punktu widzenia publicznych celów ponadlokalnych i lokalnych jak: realizacja inwestycji komunalnych, usług publicznych, infrastruktury technicznej, realizacji dróg,
- rozbudowa sieci parkingów i kempingów wraz z infrastrukturą im towarzyszącą zwłaszcza w pobliżu miejsc szczególnie atrakcyjnie turystycznie.

DZIAŁANIA PROWADZONE DLA OSIĄGNIĘCIA CELÓW

Działania w obszarze społecznym:

1. wzrost, jakości usług publicznych,
2. wsparcie rozwoju e-administracji i oraz cyberbezpieczeństwa,
3. upowszechnienie korzystania z technologii, w tym technologii informacyjnych i komunikacyjnych,
4. poprawa dostępności oraz podniesienie jakości świadczonych przez powiat bieszczadzki usług publicznych,
5. organizacja w regionie wydarzeń o zasięgu międzynarodowym,
6. projekty edukacyjne, kulturalne i sportowe:

- stworzenie miejsc spędzania wolnego czasu w miarę blisko miejsca zamieszkania,
- maksymalne wykorzystanie już dostępnej infrastruktury,
- wykorzystanie potencjału i kreatywności instytucji kultury, szkół oraz organizacji pozarządowych i grup nieformalnych do współtworzenia oferty edukacyjnej, kulturalnej i aktywnego spędzania czasu,
- organizacja ponadlokalnych imprez kulturalnych,
- projekty edukacyjne,
- organizacja zajęć sportowo-rekreacyjnych,
- przebudowa i modernizacja szkół.

Działania w obszarze gospodarczym:

1. rozwój i promocja marki Powiatu jako dostawca towarów i usług na najwyższym możliwym poziomie, wiążąca trwale swoich klientów,
2. uwolnij umysł – produkty turystyczne w ramach marki Bieszczadzkiej,
3. super komunikacja (Starostwo należy do Bieszczadzkiego Związku Komunikacyjnego):
  - rozwój powiatowego zasobu dróg wraz z infrastrukturą towarzyszącą (w tym ścieżki pieszo-rowerowe, chodniki),
  - przejścia dla pieszych,
  - ograniczanie wykluczenia komunikacyjnego poprzez rozwijanie systemu transportu publicznego,
  - współpraca na rzecz zwiększenia pasażerskiego transportu kolejowego na terenie powiatu – np. na potrzeby turystyki, edukacji, rynku pracy.

Działania w obszarze środowiskowym:

1. ochrona środowiska Zwiększenie efektywności energetycznej obszaru:
  - termomodernizacja obiektów użyteczności publicznej,
  - budowa i modernizacja oświetlenia energetycznego,
  - działania na rzecz zwiększenia wykorzystania odnawialnych źródeł energii.
2. realizacja programów edukacji ekologicznej zorientowanych na perspektywę różnych grup: młodzieży, mieszkańców, turystów.

Działania w obszarze zarządzania:

1. aktywna współpraca z lokalnymi organizacjami pozarządowymi,
2. aktywny udział powiatu w krajowych i międzynarodowych sieciach współpracy,
3. pozyskiwanie funduszy zewnętrznych na inwestycje i przedsięwzięcia własne oraz osiągnięcie obranych celów.

SYSTEM REALIZACJI STRATEGII

Za wdrażanie Strategii Rozwoju Powiatu Bieszczadzkiego na lata 2022-2030 odpowiedzialny jest Starosta Powiatu Bieszczadzkiego, który corocznie składa Radzie Powiatu sprawozdanie z jej realizacji. Starosta odpowiedzialny jest ponadto za bieżący nadzór nad realizacją Strategii, dbałość o zagwarantowanie środków finansowych na jego skuteczną realizację oraz pozyskanie zewnętrznych źródeł finansowania, a także podejmowanie decyzji o potrzebie dokonania zmian dokumentu.

BIESZCZADY

U W O L N I J U M Y S Ł

Starosta Powiatu oraz Rada Powiatu, jako Samorząd Powiatowy będą zaangażowani w realizację Strategii poprzez następujące obszary aktywności:

- **OBSZAR BEZPOŚREDNICH KOMPETENCJI** - Samorząd jest odpowiedzialny za programowanie i późniejszą koordynację wdrażania dokumentu strategicznego. Główna jego rola sprowadza się do sprawowania funkcji strategiczno-kontrolnej nad wdrażaniem Strategii. Równolegle Samorząd jest wykonawcą działań przypisanych kompetencyjnie tej jednostce samorządu terytorialnego i wykonuje je w ramach własnych struktur (Starostwo Powiatu Bieszczadzkiego i powiatowe jednostki organizacyjne) bądź we współpracy z jednostkami autonomicznymi wobec samorządu lokalnego.
- **OBSZAR POŚREDNIEGO ODDZIAŁYWANIA** - obejmuje animacje projektów i działań, które finalnie realizowane będą przez partnerów społeczno-gospodarczych. W przypadku przedsięwzięć podejmowanych wspólnie przez Samorząd Powiatu Bieszczadzkiego z innymi partnerami społeczno-gospodarczymi, Samorząd może zapewnić udział i realizację roli lidera w partnerstwie oraz partycypację finansową.

Zgodnie z właściwością powiatu, zarządzanie i koordynacja wdrażania Strategii prowadzona będzie w strukturach organizacyjnych Starostwa Powiatowego w ramach Wydziału Inwestycji, Zamówień Publicznych i Promocji. Zadania realizowane przez każdego z pracowników, wchodzących w skład Wydziału wykonywane będą w ramach swoich kompetencji.

Do zadań pracowników Wydziału Inwestycji, Zamówień Publicznych i Promocji Środowiska będzie należało:

- przygotowanie, koordynowanie oraz wdrażanie przedsięwzięć ujętych w ramach wykazu kierunków działań służących realizacji celów Strategii,
- uaktualnianie i kontynuacja procesu planowania, także w odniesieniu do poszerzenia Strategii o działania uwzględniające inne kategorie,
- dalsze programowanie procesów rozwojowych, wykraczających poza okres realizacji niniejszego dokumentu strategicznego (tj. po roku 2030),
- koordynowanie, animowanie i inspirowanie działań społeczności lokalnej służących wdrożeniu zamierzeń Strategii,
- monitorowanie realizacji i ewaluacja procesu wdrażania Strategii;

- przygotowywanie sprawozdań i dokonywanie wewnętrznej oceny efektów wdrażania Strategii,
- harmonizowanie i poszerzanie partnerstwa,
- poszukiwanie nowych źródeł finansowania działań.

Zespół pracowników Starostwa Powiatowego na potrzeby corocznego obowiązkowego Raportu o stanie powiatu (do końca maja) będzie przygotowywał sprawozdanie z realizacji Strategii w poprzednim roku, zawierające informacje o zadaniach ukończonych, zadaniach będących w trakcie wykonywania oraz zadaniach nierozpoczętych wraz z wyjaśnieniem przyczyn ewentualnych opóźnień. Konsekwencją wniosków, zawartych w sprawozdaniu może być propozycja nanoszenia zmian w dokumencie, polegających na przykład na zmianach terminów, usuwaniu, czy też dodawaniu określonych zapisów.

W proces opracowania, wdrażania i monitorowania Strategii Rozwoju Powiatu Bieszczadzkiego na lata 2022-2030 zaangażowane zostały różne grupy podmiotów i instytucji, w tym m.in.:

- Administracja rządowa – Państwowe Gospodarstwo Wodne Wody Polskie, Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska;
- Administracja samorządowa – w tym m.in. sąsiednie gminy i Zarząd Województwa Podkarpackiego;
- Instytucje i podmioty sektora społecznego – w tym m.in. organizacje pozarządowe, organizacje społeczne, fundacje;
- Instytucje i podmioty sektora gospodarczego- w tym m.in. przedsiębiorstwa, grupy producentów oraz instytucje otoczenia biznesu.

Istotną rolę we wdrażaniu Strategii będą odgrywali partnerzy społeczno-gospodarczy, w tym m.in. jednostki sektora publicznego (administracja rządowa, samorządowa) i organizacje sektora społecznego, instytucje i organizacje sektora gospodarczego (adekwatnie do zakresu ich kompetencji) i inne. Przedmiotowa rola sprowadzać się będzie w głównej mierze do realizacji projektów własnych poszczególnych podmiotów, jak również inicjowanie działań na rzecz zmian organizacyjnych czy legislacyjnych tak, by rozwiązania systemowe wspierały realizację ustaleń Strategii. Na szczególną uwagę zasługuje tu również idea partnerstwa, której głównym zamierzeniem jest uzyskanie efektu synergii prowadzonych działań. Dlatego też partnerstwa zawierane w celu realizacji różnego rodzaju zamierzeń będą stanowiły niezwykle istotny mechanizm włączania partnerów społeczno-gospodarczych w proces rozwoju lokalnego.

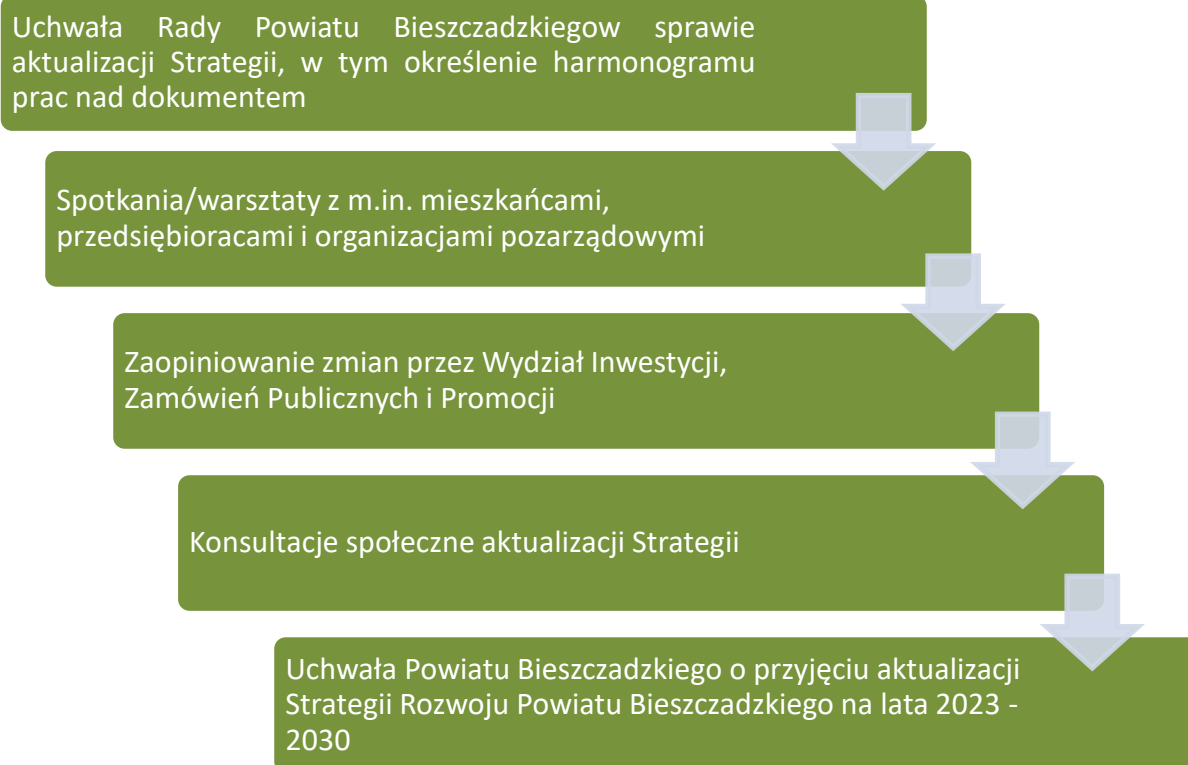
Aktualizacja Strategii

W przypadku stwierdzenia zmian warunków i bieżącej sytuacji powiatu podczas monitorowania i ewaluacji Strategii, konieczna jest aktualizacja dokumentu. W tym celu niezbędne jest zaangażowanie m.in. mieszkańców, przedsiębiorców oraz organizacji pozarządowych, organizując spotkania/warsztaty mające na celu zaktualizowania celów i kierunków działań powiatu. Materiały powinny być na bieżąco analizowane i uwzględniane przez Wydział Inwestycji, Zamówień Publicznych i Promocji w trakcie ewaluacji. Pomysły i nowe projekty powinny być zamieszczane w Karcie Projektu, która powinna zawierać minimum składające się

z następujących elementów: nazwa, podmiot odpowiedzialny za realizację zadania, opis zadania, cel, termin realizacji, koszty, źródła finansowania, zgodność ze Strategią, wskaźniki produktu, rezultatu oraz oddziaływania oraz wskazanie osoby zgłaszającej projekt.

W przypadku zasadniczych zmian celów i kierunków rozwoju powiatu bieszczadzkiego należy Uchwałą Rady Powiatu Bieszczadzkiego zaktualizować zapisy Strategii. Aktualizacja Strategii powinna odbywać się według poniższego schematu:

7. Ramy finansowe oraz źródła finansowania

Cele strategiczne i operacyjne opracowane w ramach niniejszej Strategii, które stanowią podstawę do podejmowania i realizacji konkretnych projektów, mogą być finansowane z dochodów własnych powiatu oraz ze środków zewnętrznych. Wśród tych ostatnich wyróżnić możemy m.in. środki z:

- Funduszy Europejskich dla Podkarpacia na lata 2021-2027,
- Dostępny Samorząd – granty,
- Fundusze Europejskie Polska Cyfrowa,
- krajowych programów w zakresie funduszy europejskich,

- Wspólnej Polityki Rolnej (WPR 2021-2027),
- Krajowego Planu Odbudowy (KPO),
- Rządowy Fundusz Rozwoju Dróg,
- Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa,
- Rządowego Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych,
- Program Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina,
- Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweski Mechanizm Finansowy,
- Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój,
- Szwajcarsko-Polski Program Współpracy,
- dofinansowania od Wojewody Podkarpackiego,
- Wojewódzkiego Urzędu Pracy,
- pożyczek i kredytów bankowych,
- środków własnych.

Nowy okres programowania środków unijnych stwarza możliwość pozyskania przez powiat bieszczadzki dotacji na działania służące stricte realizacji celów zawartych w przedmiotowym dokumencie strategicznym. Wykorzystanie tych możliwości w istotnym stopniu uzależnione jest od aktywności władz samorządowych i ich aktywności w pozyskiwaniu nowych środków zewnętrznych. Poniżej prezentujemy poszczególne programy mogące stanowić źródło finansowania projektów opisanych w Strategii.

- **Instrumenty wynikające z polityk rozwojowych Unii Europejskiej:**
  - Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS),

- Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki (FENG),
  - Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027 (FERS),
  - Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy (FERC),
  - Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej (FEPW),
  - Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027,
  - Krajowy Plan Odbudowy,
  - inicjatywy zarządzane z poziomu europejskiego (np. Erasmus+, LIFE, Cyfrowa Europa, Interreg) lub dostępne na podstawie umów międzynarodowych (Norweski Mechanizm Finansowy oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego).
- **Instrumenty finansowane z budżetu państwa, funduszy celowych i innych krajowych środków publicznych**

Poza środkami wsparcia UE samorządy i ich interesariusze (m.in. organizacje pozarządowe, przedsiębiorcy) będą mogli ubiegać się o dofinansowanie działań w ramach dostępnych instrumentów krajowych. Do najważniejszych należą:

- **Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych**, mający na celu bezzwrotne dofinansowanie projektów inwestycyjnych realizowanych przez gminy, powiaty i miasta lub ich związki w całej Polsce;
- **Rządowy Fundusz Rozwoju Dróg**, w ramach którego finansowane będą projekty związane z budową, przebudową, remontem dróg powiatowych lub dróg gminnych oraz przebudową dróg wewnętrznych, które po uzyskaniu właściwych parametrów technicznych będzie można zaliczyć do odpowiedniej kategorii dróg publicznych;
- **Program Rozwoju Elektromobilności**, w ramach którego finansowane będą projekty związane z rozwojem elektromobilności oraz transportem opartym na paliwach alternatywnych;
- **Program Społecznych Inicjatyw Mieszkaniowych** – to instrument wsparcia samorządów, które będą mogły realizować inwestycje w formule społecznego budownictwa czynszowego;
- pozostałe programy finansowane z budżetu państwa, m.in.: w zakresie ochrony środowiska - realizowane przez NFOŚiGW, właściwy WFOŚiGW; w zakresie opieki nad osobami niepełnosprawnymi – realizowane przez PFRON, a także **Program Senior+**, **Program „Aktywni+” na lata 2021-2025**; w zakresie kultury, itd.

Wskazane powyżej źródła finansowania należy rozpatrywać jako katalog otwarty, który może ulec zmianom. Należy zakładać, że w okresie realizacji Strategii, pojawią się również inne programy dofinansowujące skierowane na rozwój inwestycji w samorządach. Identyfikacja i wybór potencjalnych źródeł, z których mogą być finansowane poszczególne przedsięwzięcia w ramach Strategii wymaga właściwej organizacji i koordynacji procesu pozyskiwania tych środków. W związku z powyższym zakłada się bieżące monitorowanie źródeł finansowania przez

pracowników Starostwa Powiatu Bieszczadzkiego, co daje gwarancje ciągłej aktualizacji i dostosowywania najlepszych źródeł finansowych do realizacji zamierzonych inwestycji.

SPIS TABEL

Tabela 1	Powierzchnia gmin powiatu bieszczadzkiego	10
Tabela 2	Liczba ludności oraz gęstość zaludnienia w powiecie bieszczadzkim według stanu na dzień 31.12.2021 r.....	14
Tabela 3	Zmiany w liczbie ludności w poszczególnych gminach oraz powiatu bieszczadzkiego na przestrzeni lat 2012-2021.....	14
Tabela 4	Liczba urodzeń, zgonów oraz przyrost naturalny w powiecie bieszczadzkim na 1000 mieszkańców w porównaniu z województwem podkarpackim na przestrzeni 5 lat	17
Tabela 5	Struktura wiekowa mieszkańców powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku.....	19
Tabela 6	Struktura mieszkańców powiatu bieszczadzkiego według trzech grup wiekowych	20
Tabela 7	Wskaźniki obciążenia demograficznego w poszczególnych gminach powiatu bieszczadzkiego oraz ogólnie w województwie podkarpackim w 2021 roku	21
Tabela 8	Liczba uczniów w placówkach oświatowych w roku 2017-2021	23
Tabela 9	Dane dotyczące opieki zdrowotnej w powiecie bieszczadzkim w latach 2017 - 2021..	25
Tabela 10	Beneficjenci środowiskowej opieki społecznej w latach 2017 - 2021	25
Tabela 11	Beneficjenci środowiskowej opieki społecznej w poszczególnych gminach powiatu bieszczadzkiego w roku 2021	26
Tabela 12	Działalność centrów, domów, ośrodków kultury, klubów i świetlic na terenie powiatu bieszczadzkiego	28
Tabela 13	Koła Gospodyń Wiejskich w powiecie bieszczadzkim	28
Tabela 14	Księgozbiór, czytelnicy i wypożyczenia w bibliotekach powiatu bieszczadzkiego	29
Tabela 15	Szczegółowe dane dotyczące klubów sportowych oraz liczby osób ćwiczących na terenie powiatu bieszczadzkiego w roku 2018 i 2020*)	31
Tabela 16	Szlaki rowerowe w granicach Bieszczadzkiego Parku Narodowego	50
Tabela 17	wykaz dróg powiatowych.....	51
Tabela 18	Pracujący na terenie Powiatu Bieszczadzkiego w latach 2017 – 2021.....	69
Tabela 19	Udział zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców powiatu bieszczadzkiego w liczbie ludności w wieku produkcyjnym według płci, ...	70
Tabela 20	Liczba zarejestrowanych bezrobotnych w powiecie bieszczadzkim w latach 2017 - 2021	71
Tabela 21	Liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gmin Powiatu Bieszczadzkiego w 2017 i 2021 roku	72
Tabela 22	Rodzaje podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie Powiatu Bieszczadzkiego 2017 i 2021 roku	72
Tabela 23	Podmioty gospodarki narodowej wg sekcji PKD oraz sektorów własnościowych zarejestrowane na terenie powiatu bieszczadzkiego w 2017 i 2021 roku.....	73
Tabela 24	Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej dla obszaru powiatu bieszczadzkiego oraz województwa podkarpackiego w latach 2017 i 2021	75
Tabela 25	Rodzaje użytków rolnych i gruntów leśnych na terenie Powiatu Bieszczadzkiego	76
Tabela 26	Rodzaje gospodarstw na terenie Powiatu Bieszczadzkiego.....	76
Tabela 27	Realizacja budżetu Powiatu Bieszczadzkiego na przestrzeni lat 2017-2021 w zł	77
Tabela 28	Kształtowanie się dochodów majątkowych na przestrzeni lat 2017-2021	78
Tabela 29	Udział wydatków majątkowych (inwestycyjnych) w wydatkach budżetowych na przestrzeni lat 2017-2021.....	79
Tabela 30	Zestawienie obszarów i celów strategicznych Powiatu	94

SPIS MAP

Mapa 1	położenie powiatu bieszczadzkiego na tle województwa podkarpackiego	9
Mapa 2	gminy powiatu bieszczadzkiego	10
Mapa 3	Podział administracyjny gminy Czarna.....	11
Mapa 4	Podział administracyjny gminy Lutowiska.....	12
Mapa 5	Podział administracyjny gminy Ustrzyki Dolne.....	13
Mapa 6	granice PGN "Bieszczady"	42
Mapa 7	Trasy rowerowe Bieszczadzkiego Parku Narodowe	50
Mapa 8	łączna moc instalacji wytwarzających energię elektryczną z OZE w powiatach województwa podkarpackiego w 2019 r.....	52
Mapa 9	Ryzyko powodziowe na obszarze gmin powiatu bieszczadzkiego	53
Mapa 10	ryzyko wystąpienia suszy na obszarze gmin powiatu bieszczadzkiego	53
Mapa 11	Obszary potencjalnego występowania osuwisk.....	54
Mapa 12	powierzchniowe zasoby wodne powiatu bieszczadzkiego.....	57
Mapa 13	Rozmieszczenie głównych ujęć wód powierzchniowych i podziemnych na tle jednolitych części wód powierzchniowych oraz głównych zbiorników wód podziemnych	59
Mapa 14	Bieszczadzki Park Narodowy.....	62
Mapa 16	Park Krajobrazowy Dolina Sanu.....	64
Mapa 17	Park Krajobrazowy Gór Słonnych	65
Mapa 18	formy ochrony przyrody Powiatu Bieszczadzkiego	66

SPIS WYKRESÓW

Wykres 1	Zmiany w liczbie ludności w powiecie bieszczadzkim na przestrzeni lat na lata 2012-2021.....	15
Wykres 2	Liczba urodzeń w powiecie bieszczadzkim oraz w poszczególnych jego gminach	15
Wykres 3	Liczba zgonów w powiecie bieszczadzkim oraz w poszczególnych jego gminach	16
Wykres 4	saldo przyrostu naturalnego w powiecie bieszczadzkim oraz w poszczególnych jego gminach	16
Wykres 5	Liczba zameldowań i wymeldowań ogółem oraz saldo migracji w powiecie bieszczadzkim na przestrzeni lat 2017-2021.....	17
Wykres 6	saldo migracji na 1000 mieszkańców w powiecie bieszczadzkim	18
Wykres 7	saldo migracji na 1000 mieszkańców w powiecie bieszczadzkim w porównaniu	19
Wykres 8	Struktura mieszkańców powiatu bieszczadzkiego według trzech grup wiekowych....	20
Wykres 9	beneficjenci środowiskowej opieki społecznej oraz zasięg korzystania z niej w powiecie bieszczadzkim, województwie podkarpackim oraz w Polsce w roku 2021.....	25
Wykres 10	Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz	30
Wykres 11	Struktura mieszkańców według trzech grup wiekowych powiatu bieszczadzkiego ...	67
Wykres 12	Wskaźnik liczby pracujących na 1000 ludności w wieku produkcyjnym Powiatu Bieszczadzkiego oraz w jego poszczególnych gminach w porównaniu z województwem podkarpackim.....	68
Wykres 13	Podmioty gospodarki narodowej wg klas wielkości na terenie powiatu bieszczadzkiego w 2017 i 2021 roku.....	74
Wykres 14	Struktura ilościowa gospodarstw rolnych w Powiecie Bieszczadzkim	77
Wykres 15	Dochody oraz wydatki na 1 mieszkańca Powiatu Bieszczadzkiego na przestrzeni lat 2016-2021 w zł	78
Wykres 16	Kształtowanie się dochodów majątkowych na przestrzeni lat 2017-2021.....	79
Wykres 17	Udział % wydatków bieżących oraz majątkowych (inwestycyjnych) w wydatkach ogółem na przestrzeni lat 2017-2021.....	80
Wykres 18	Wysokość pozyskanych środków z Unii Europejskiej na finansowanie programów i projektów unijnych w latach 2017-2021.....	81

SPIS ZDJĘĆ

Zdjęcie 1 Stadnina koni FORTA w Dźwieniaczu Dolnym	str.33
Zdjęcie 2 Cerkiew p.w. Narodzenia Bogurodzicy w Michniowcu.....	str.34
Zdjęcie 3 Cerkiew w Równi.....	str.35
Zdjęcie 4 Cerkiew w Hoszowczyku.....	str.36
Zdjęcie 5 Cerkiew w Ustjanowej.....	str.35
Zdjęcie 6 Krzyż przydrożny, pokutny w Beniowej z 1888r.....	str.36
Zdjęcie 7 Kościół p.w. Św.Barbary w Ropience.....	str.37
Zdjęcie 8 Kościół p.w. Narodzenia NMP w Ustjanowej.....	str.38
Zdjęcie 9 Macewy na cmentarzu żydowskim w Lutowiskach.....	str.39
Zdjęcie 10 Okolice Czarnej Dolnej.....	str.44
Zdjęcie 11 Panorama Bieszczad.....	str.62

POWIAT BIESZCZADZKI

www.bieszczadzki.pl